

MARCJAN ŚMISZKO

NACZYNIA PIERŚCIENIOWATE

ZARYS HISTORYCZNO-TIPOLOGICZNY ROZWOJU JEDNEJ FORMY
CERAMICZNEJ.

(LES VASES ANNULAIRES).

W niniejszem krótkim studjum paleoetnograficznym zajmę się zagadnieniem pochodzenia, rozwoju oraz rozprzestrzenienia glinianych naczyń pierścieniowatych. Naczynia tego rodzaju znane były z jednej strony już w przedhistorycznych kulturach śródziemnomorskich, a z drugiej występują w nowoczesnych zespołach ceramiki ludowej. Ten fakt wskazuje, iż mamy tutaj do czynienia ze starą formą ceramiczną, która powtarza konsekwentnie w ciągu długich stuleci ideę zaczerpniętą w środowisku zamierzchłych ośrodków kulturowych.

Zagadnienie pochodzenia, rozprzestrzenienia i zastosowania poziomych naczyń pierścieniowatych opracował częściowo E. Grohne w rozprawie p. t.: „Die Koppel-, Ring- und Tüllengefässe“. (Abhandlungen und Vorträge der Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft. Jhrg. 6, Heft 1/2. Bremen 1932). Jak zaznaczyłem, autor wykorzystał w tem studjum tylko część materiału, uwzględniając tylko odmianę poziomych naczyń pierścieniowatych z nasadkami na powierzchni. Inne pokrewne odmiany, jak pojedyncze poziome i pionowe naczynia pierścieniowate, nie zostały w tym wypadku zupełnie uwzględnione. Mojem jednak zdaniem, zagadnienie naczyń pierścieniowatych musi być rozpatrzone na jak najszerzej płaszczyźnie, a jednym z podstawowych warunków należytego zorientowania się w tem zagadnieniu jest równoczesne rozpatrzenie wszystkich rodzajów naczyń pierścieniowatych. Dlatego w opracowaniu niniejszem postaram się uzupełnić materiał wspomnianego wyżej studjum i na tej podstawie wyciągnąć wnioski, któreby bodaj częściowo wyjaśniły rozpatrywane zagadnienie. Zdaję sobie dobrze sprawę z tego faktu, iż materiał zestawiony przezemnie w tej pracy nie jest dostatecznie kompletny. Poważne zwłaszcza luki wynikły przy zestawieniu materiału czasów wczesnohistorycznych i nowoczesnych, ponieważ w wydawnictwach etnograficznych materiał ceramiczny jest publikowany

tylko wyjątkowo, a w dodatku w sposób zupełnie niewystarczający dla poważnych studjów naukowych.

W studjum niniejszem wykorzystałem w wielkiej ilości materiał muzealny, który pomógł mi zebrać PP. dr. Pasternak i dr. K. Majewski, za co im na tem miejscu serdecznie dziękuję. Za cenną pomoc w uzyskaniu materiału z Europy południowej dziękuję bardzo JWP. Prof. dr. A. Fischerowi, a dr. Majewskiemu dziękuję nadto za wydatną pomoc w określaniu przedhistorycznego materiału kultur śródziemnomorskich.

A. MATERJAŁY.

1. Poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate.

Wyroby ceramiczne, których brzusiec jest uformowany na kształt poziomo ułożonego pierścienia pojawiają się już w czasach przedhistorycznych. Zabytków takich dostarczyły przede wszystkim zespoły ceramiki kultur przedklasycznych wschodniej części basenu Morza Śródziemnego. Jednym z najstarszych zabytków tego rodzaju jest naczynko z Kumasa na Krecie. (tab. I, 7). Pochodzi ono z warstwy kulturowej okresu wczesnominojskiego, a zatem może być datowane na połowę 3 tysiąclecia przed Nar. Chr. Naczynko to ma podstawę w kształcie poziomego pierścienia okrągłego w przekroju zaopatrzonego w pionową szyjkę o owalnym wylocie z wysuniętym ku przodowi dziobem. Łukowate duże ucho łączy podstawę szyjki z przeciwległą stroną pierścieniowatej podstawy. Powierzchnia jest gładka i niezdobiona.

Na ten sam okres możemy datować naczynko, podobne do kreteńskiego, pochodzące z cmentarzyska w Hagia Parascevi na Cyprze (tab. I, 11). Składa się ono z poziomego podstawy pierścieniowatej o przekroju okrągłym i prawie pionowo osadzonej szyjki o rozszerzonym wylocie. Duże kabłąkowane ucho, przełamane w najwyższym punkcie, łączy brzeg szyjki z przeciwległą stroną podstawy. U podstawy widzimy cztery niskie nóżki, rozmieszczone w równych odstępach. Powierzchnia naczynka jest pokryta ornamentem malowanym w kratkę, szachownicę i pojedyncze linje poziome. Znalezione zostało w grobie datowanym na okres wczesnobronzowy, więc jest współczesne z poprzednio opisanym zabytkiem z Krety.

Poziome naczynia pierścieniowate zostały stwierdzone także w pięciu najwcześniejszych warstwach osady trojańskiej. Jedno z nich jest przedstawione na tabl. I, 5. Widzimy tutaj dość grubo uformowaną podstawę pierścieniowatą okrągłą w przekroju zaopatrzoną w pionowo osadzoną okrągłą szyjkę rozszerzoną u wylotu. Taśmowate ucho łączy podstawę szyjki z przeciwną stroną podstawy. Inne naczynko tego typu przypomina zupełnie wyroby z Krety i Cypru¹⁾. Jest to mianowicie naczynko o poziomej, stosunkowo smukłej podstawie pierścieniowatej zaopatrzonej pod spodem w trzy niskie nóżki, odgięte nazewnątrz. Szyjka jest w tym wypadku pochylona ku przodowi, a jej wylot jest rozszerzony.

¹⁾ Dr. Max Ohnefalsch-Richter, *Kypros, die Bibel und Homer. Beiträge zur Cultur, Kunst- und Religionsgeschichte des Orients im Altertume.* Berlin 1893. Text-Bd. str. 495, Tafel-Bd. CXLVIII, 10.

Kabłąkowane ucho łączy górną część szyjki z przeciwną stroną podstawy (tab. I, 10). Powierzchnia obydwóch zabytków trojańskich jest zupełnie niezdobiona i wypalona na kolor jasny²⁾.

Podobne naczynko pierścieniowate, datowane na początek 2 tysiąclecia przed Nar. Chr., jest mi znane ze stanowiska w Phylakopi na Melos³⁾. Na poziomym pierścieniu w przekroju okrągłym osadzono pionową szyjkę zakończoną rozchylonym brzegiem i wysuniętym dzióbkiem (tab. I, 2). U podstawy szyjki zostało umieszczone małe pętlcowate uszko. Powierzchnię ozdobiono ornamentem stempelkowym w postaci małych kliników inkrustowanych białą masą. Naczynko to zostało wykonane w stylu lokalnej ceramiki geometrycznej, charakterystycznej dla okresu środkowo-cykladzkiego (2000—1200 przed Nar. Chr.).

Do tej samej odmiany naczyń pierścieniowatych należą jeszcze trzy naczynka zoomorficzne z Cypru, znane mi z publikacji. Wszystkie one należą do cypryjskiej epoki bronzowej, datowanej tutaj na 2000 do 1200 przed Nar. Chr. Jedno z nich, pochodzące ze stanowiska w Cesnoli, reprodukuje na tab. I, 9. Jest to mały zabytek (wys. 85 mm, średnicy 130 mm) o podstawie pierścieniowatej poziomej w przekroju okrągłej umieszczonej na trzech niskich nóżkach. Szyjka niska cylindryczna zakończona jest głową zwierzęcą. Na przeciwnej stronie podstawy widzimy krótki występ, imitujący ogon zwierzęcia. Prócz dużego kabłąkowego ucha, które łączy podstawę szyjki z przeciwną stroną podstawy, umieszczono na obwodzie pierścienia sześć małych, poziomo przekłutych uszek. Powierzchnię pokryto ornamentem geometrycznym⁴⁾. Zabytek ten należy do grupy naczyń czerwono polerowanych, którą datuje się na Cyprze na środkową epokę brązu, zatem na okres pomiędzy 2000 i 1500 przed Nar. Chr. Poza tym znane mi jest z Cypru podobne naczynko pierścieniowate zoomorficzne, różniące się od poprzedniego małymi uszkami osadzonymi na szczycie kabłąkowego uchwytu oraz na dolnej części szyjki. Odmienną cokolwiek formę przedstawia trzecie naczynko zoomorficzne z tej samej wyspy. Na dość grubej pierścieniowatej podstawie, zaopatrzonej w kabłąkowane ucho, umieszczono ukośnie pochyloną ku przodowi szyjkę zakończoną rurkowatym wylotem. U podstawy umieszczono trzy niskie nóżki, a w różnych miejscach podstawy, szyjki i kabłąka widzimy szereg małych uszek o poziomych otworach. Obydwa ostatnio wspomniane naczynka należą do grupy ceramiki biało polerowanej, która chronologicznie jest późniejsza od czerwono polerowanej i przypada gdzieś na okres około 1500 przed Nar. Chr.^{4a)}.

Wielkiej ilości ułamków oraz całych naczyń pierścieniowatych dostarczyły przedhistoryczne stanowiska na Eginie. Są to przeważnie zabytki dochodzące do 8 cm wysokości, a więc nieduże. Zaledwie kilka

²⁾ H. Schliemann, Atlas trojanischer Altertümer. Leipzig 1874. Tab. 120, 123. Nr. 2352, 2465.

³⁾ Oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Atenach. Informację zawdzięczam p. dr. K. Majewskiemu. — Por. także: The excavation at Phylakopi in Melos. London 1904, str. 91, Tab. IV, 9.

⁴⁾ H. B. Walters, Catalogue of the greek and etruscan vases in the British Museum. London 1912. vol. I, part. II. str. 58. fig. 102, C. 309.

^{4a)} E. Gjerstad, Studies on prehistoric Cyprus. Uppsala 1926. str. 160. Ringvase 1, 2 i str. 163 g.

fragmentów można zaliczyć do wyrobów typu myceńskiego, natomiast większość zabytków została wykonana w technice późniejszej. Na grubej podstawie pierścieniowatej, o przekroju owalnym, jest umieszczona pionowo szyjka cylindryczna, kończąca się zgrubiałym i wywiniętym na zewnątrz brzegiem z dziobem wyciągniętym ku przodowi (tab. I, 3). Wydatne wywinięcie brzegu charakteryzuje wyroby wcześniejsze, natomiast późniejsze protogeometryczne mają znacznie mniejsze wywinięcie, mimo iż naogół wyrób nie zmienił się zupełnie. Te dwie odmiany różnią się także sposobem osadzania i formowania uszek. Typy myceńskie mają ucho o kabłąku wysokim, przewyższającym brzeg szyjki (tab. I, 3 a), a późniejsze ucho niższe osadzone u podstawy szyjki (tab. I, 3 b). Na podstawie danych typologicznych i chronologicznych rozróżniamy wśród zabytków z Eginę trzy rodzaje: najwcześniejszy myceński, późniejszy protogeometryczny i najpóźniejszy koryncki⁵⁾. Najwcześniejsze pojawiły się w okresie późnomyceńskim, zatem około 1400 przed Nar. Chr.

Podobne naczynia pierścieniowate znajdujemy w B e o c j i. Na tab. I, 8. reprodukuje jeden z takich zabytków, które są naogół również nieduże (wys. 70 mm, średn. 60 mm). Podstawa pierścieniowata jest zaopatrzona w okrągłą szyjkę, osadzoną pionowo i zakończoną zgrubiałym i wywiniętym brzegiem. Duże kabłąkowate ucho łączy brzeg szyjki z przeciwległą stroną podstawy. Ornament został wykonany brązowym firnisem. Podobne naczynko z T e b znajduje się w zbiorach Naturhistorisches Museum we Wiedniu (kolekcja Blum Blankenegg, Nr. 7953). Jest to mały pierścieniowaty dzbanuszek bez nóżek, zaopatrzony w kabłąkowate ucho ozdobione na powierzchni plastycznym węzem. Szyjka została osadzona pionowo i zakończona falistym brzegiem. Powierzchnię pociągnięto kolorem blade-żółtym, a na tem tle wykonano ciemnobronzowym firnisem motywy kółek i zygzaków⁶⁾. Opisane zabytki beockie należą do ceramiki geometrycznej, którą datujemy najwcześniej na 1200 przed Nar. Chr.

Innym ośrodkiem pierścieniowatych wyrobów na lądzie greckim był K o r y n t, gdzie powstała lokalna odmiana takich naczyń. Dużo wyrobów korynckich widziałem w zbiorach ceramicznych Państwowego Eremitage-u w Leningradzie. Są to naczynia o podstawie pierścieniowatej, okrągłej w przekroju, ze szyjką osadzoną pionowo, zakończoną zgrubiałym kanciastym brzegiem. Duże kabłąkowate ucho łączy podstawę szyjki z przeciwległą stroną podstawy. Nie posiadają one nóżek u podstawy. Pochodzą przeważnie z VII i VI w. przed Nar. Chr., lecz występują także w stanowiskach późniejszych.

Wyroby pierścieniowate rozchodziły się z różnych ośrodków przemysłowych Grecji szlakami handlu i kolonizacji greckiej. W ten sposób dotarły do kolonii greckich nad morzem Czarnem (Olbja, Chersonesos i inne). Stąd znajdujemy w zbiorach muzealnych Związku Radzieckiego wielką ilość przeważnie małych askosów pierście-

⁵⁾ A. Furtwängler, *Aegina, das Heiligtum der Aphaia*. I, str. 436, 20 i II, tab. 120, 40, 40a.

⁶⁾ Die Sammlung antiker Vasen und Terracoten im k. k. oesterreichischem Museum. Wien 1892. tab. I, 36.

niowatych pochodzących z wykopalisk na miejscu tych kolonij. Datuje się je przeważnie na V i IV wiek przed Nar. Chr. W podobny sposób dotarły one wraz z greckimi wpływami do Italji, skąd znam pięknie wykonane pierścieniowate naczynko z zoomorficzną szyjką o kabłąkowatym uchu z Kampanji ^{6 a)}.

Poziome naczynia pierścieniowate występują sporadycznie także w sąsiedztwie kultur basenu morza Śródziemnego. Bardzo prymitywnie wykonany taki zabytek jest mi znany ze stanowiska w Musi-Yerina nad morzem Kaspijskim ⁷⁾ (tab. I, 1). Jest to naczynko o grubej podstawie pierścieniowatej okrągłej w przekroju, zaopatrzonej w cylindryczną szyjkę pochyloną ku przodowi. Powierzchnię ozdobiono geometrycznym ornamentem rytym. Należy ono do zespołu wczesnożelaznego, więc jest datowane na około 800 przed Nar. Chr.

Częściowo uszkodzone naczynie pierścieniowate, przedstawione na tab. I, 4 pochodzi z cmentarzyska przedhistorycznego w Donja Dolina, pow. Bośniacka Gradiska nad Sawą w Jugosławji ⁸⁾. Podstawa pierścieniowata ma przekrój wyraźnie czworoboczny, a pionowo osadzona szyjka rozszerzała się lejowato ku górze. Szeroki uchwyt kabłąkowaty łączył brzeg szyjki z przeciwną stroną podstawy. Zabytek ten należy do zespołu późnohalsztackiego, zatem jest datowany na VI wiek przed Nar. Chr.

W uzupełnieniu naszych wiadomości o rozprzestrzenieniu poziomych naczyń pierścieniowatych zauważę, iż takie wyroby znane były w czasach przedkolumbijskich również na terenie amerykańskim. Z publikacji znam dwa poziome naczynka pierścieniowate o poziomej podstawie, w przekroju owalne o niskiej szyjce podniesionej tylko nieznacznie ku górze. Jedno z nich pochodzi z San Juan (tab. I, 6), a drugie z Chama Valley w New Mexico ⁹⁾. Znam także inne naczynia pierścieniowate, pochodzące z Peru, a które znajdują się w Museum für Völkerkunde w Hamburgu. Na poziomej podstawie pierścieniowatej umieszczono w tym wypadku pionowo lejek zwężający się silnie ku górze, a po przeciwnej stronie podstawy stylizowaną figurkę ludzką. Prosta poprzeczka, która łączy lejek z figurką, tworzy rodzaj oryginalnego uchwytu. Nie mam pod ręką więcej materiału z kontynentu amerykańskiego, dlatego ograniczam się tylko do trzech wspomnianych zabytków, które świadczą wyraźnie o występowaniu wyrobów pierścieniowatych także w Ameryce.

2. Poziome naczynia pierścieniowate z kilku nasadkami na powierzchni.

Bardzo interesującą odmianą pierścieniowatych wyrobów ceramicznych są zabytki mające bądź po kilka otworów bądź po kilka różnej

^{6 a)} Zbiory Państwowego Eremitage-u w Leningradzie. Nr. inw. 1750.

⁷⁾ J. Morgan, La prehistoire orientale. Paris 1927. III, str. 303.

⁸⁾ Ciro Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. Bericht über die Ausgrabungen bis 1904. Wien 1904. str. 141, fig. 78.

⁹⁾ J. A. Jeancon, Excavations in the Chama Valley, New Mexico. Smithsonian Institut Bureau of American Ethnology. Bull. 81. Washington 1923 str. 46—47, tab. 43, AC.

formy nasadek na powierzchni. Tą odmianą zajął się specjalnie E. Grohne, w pracy p. t. „Die Koppel-, Ring-, und Tüllengefässe“ (Bremen 1932). Zebrał on poważną ilość materiału i wyjaśnia w sposób przekonujący zastosowanie takich wyrobów zarówno w czasach przedhistorycznych, jak i historycznych. Poniżej zestawiam krótko materiał uwzględniony we wspomnianej pracy, uzupełniając go częściowo materiałem zebrany przezemnie.

Najstarsze wyroby pierścieniowate tej odmiany pochodzą ze stanowisk przedhistorycznych Cypru. W grobie 9-tym, na cmentarzysku w Hagia Parascevi znaleziono dwa naczynia pierścieniowate: jedno pojedyncze poziome (tabl. I, 11) i drugie o podstawie pierścieniowatej zaopatrzonej w trzy wysokie tulejki rozszerzone w górze kielichowate. Zupełnie podobne naczynko cypryjskie tego rodzaju jest reprodukowane na tab. I, 2. Różni się ono od poprzedniego ilością nasadek uformowanych w identyczny sposób, których jest w tym wypadku cztery. Prócz tej bardziej pojedynczej formy znamy z tego samego stanowiska na Cyprze zabytek o podstawie pierścieniowatej, okrągłej w przekroju, zaopatrzonej w trzy wysokie nóżki u dołu i o czterech nasadkach w kształcie miniaturowych naczyń oraz jednej figurce ptaka na powierzchni. Inny tego rodzaju zabytek, pochodzący z tego samego stanowiska, o czterech wysokich nóżkach u podstawy zaopatrzonej jest na powierzchni w cztery szerokootworowe naczynka, między którymi ustawiono figurki ludzkie oraz jedną figurkę ptaka¹⁰⁾ (tab. III, 5). Pozatem znam z publikacji schematyczny rysunek zabytku pierścieniowatego z Cypru, który nie posiada nóżek, a na powierzchni ma sześć nasadek¹¹⁾. Jeszcze jeden okaz z tej wyspy wymienia E. Grohne; tutaj widzimy na podstawie cztery nasadki: jedną miniaturową szerokootworową, dwie graniaste dwustożkowe o wąskich otworach oraz jedną rytonową główkę zwierzęcą¹²⁾. Najstarsze wyroby cypryjskie tego rodzaju pojawiają się w połowie 3 tysiąclecia przed Chr.

Podobnych zabytków pierścieniowatych dostarczyły warstwy II—V osady w Troji (Hissarlik). Są one datowane na okres przed 1500 przed Nar. Chr. Pod względem kształtu najbardziej pojedyncze jest naczynie o pierścieniowatej podstawie zaopatrzone w trzy wysokie rozwarowane tulejki na powierzchni. Pod spodem podstawy umieszczono w równych odstępach trzy małe nóżki¹³⁾ (tab. II, 1). Naczynko to jest ulepione z gliny szaro-bronzonej, słabo wypalone z wyraźnymi śladami gładzenia na powierzchni. Inne naczynko, pochodzące z tego samego stanowiska, różni się od opisanego kształtem nasadek. Widzimy na niem dwa mniejsze i jedno wyższe naczynka miniaturowe, a przytem kabłąkowane ucho łączy brzeg wyższej miniatutki z przeciwległą stroną podstawy¹⁴⁾. Stąd

¹⁰⁾ Ohnefalsch-Richter, Kypros. str. 468. Tab. CLXX, 13 d, e.

¹¹⁾ Tamże, Tab. CXLVII, 2 m.

¹²⁾ Ernest Grohne, Die Koppel-, Ring- und Tüllengefässe. Ein Beitrag zur Typologie und Zweckgeschichte keramischer Formen. Schriften der Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft. Reihe D. Bremen-Juli 1932 Tab. 28, i. (Następnie będą cytował jako: E. Grohne, Ringgefässe.)

¹³⁾ H. Schmidt, Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer. Berlin 1902. str. 32, Nr. 610.

¹⁴⁾ Tamże, str. 40, Nr. 823.

znamy także zabytki o większej ilości nasadek. Jeden z nich ma cztery naczynka minjaturowe, a inny pięć niskich brzuchatych garnuszczków, przyczem trzy z nich mają pod brzegiem po jednym małym uszku¹⁵⁾.

Podobne wyroby pierścieniowate zostały odkryte również w przedhistorycznych warstwach kulturowych Palestyny. Dostarczyły ich wykopaliska koło Gezer¹⁶⁾, Tell el Muteselim¹⁷⁾, Bethsean i Megiddo¹⁸⁾. Są to wyroby o smukłej podstawie pierścieniowatej, okrągłej w przekroju z kilkoma różnego kształtu nasadkami na powierzchni. Typowym przykładem tego rodzaju wyrobów jest zabytek z Megiddo^{18 a)} (tab. III, 1). Podstawę tworzy tutaj smukły pierścień o okrągłym przekroju. Na jego powierzchni umieszczono cztery minjaturowe nasadki przypominające kształtem jabłka granatu, jedno płytkie szerokootworowe naczynko, a obok niego po jednej figurce ptaka z każdej strony z główkami zwróconymi do naczynka. Na przeciwległej stronie podstawy umieszczono na pionowej szyjce główkę byka z rogami i małym otworem w pyszczku. Wyrób ten datują na okres około 1200 przed Nar. Chr. Na podobnym wyrobie z Bethsean umieszczono prócz pięciu małych pękających kubków małą główkę zwierzęcą¹⁹⁾ (tab. III, 2). Grohne wylicza nadto kilka ułamków podobnych wyrobów pierścieniowatych ze stanowisk palestyńskich. We wszystkich wypadkach możemy stwierdzić smukłą pierścieniowatą podstawę, oraz nasadki różnych kształtów²⁰⁾. Wśród ostatnich powtarzają się naczynka uszate i bezuche, nasadki podobne do jabłek granatu, figurki ptaków i główki zwierząt. Obok pierścieniowatych wyrobów na stanowisku w Gezer znaleziono ułamek zielono polewanego naczynia egipskiego z imieniem Ramzesa II., który to fakt pozwala datować palestyńskie wyroby pierścieniowate na XIV w. przed Nar. Chr.

Z Krety znamy dotychczas tylko jeden zabytek pierścieniowaty tego rodzaju. Ma on dość nierówną podstawę pierścieniowatą, prawie okrągłą w przekroju, oraz sześć małych naczyniek na powierzchni (tab. III, 4). Naczynka te mają dwustożkowate brzuśce, wąską szyjkę zakończoną wywiniętym brzegiem i po dwa przeciwległe uszka na załomie brzuśca. Między naczynkami umieszczono trzy figurki kobiece, z których jedna ma ręce na głowie, druga na piersiach, a trzecia dotyka sąsiedniego naczynka²¹⁾. Zabytek kretański pochodzi z tego samego okresu, co wyżej opisane wyroby palestyńskie.

Do zespołu przedklasycznego w basenie morza Śródziemnego należy niewątpliwie także pięknie wykonane naczynie pierścieniowate z trzema kubkami na powierzchni. Podstawa pierścieniowata ma w tym wypadku przekrój czworoboczny a zewnętrzną stronę profilowaną. Na powierzchni

¹⁵⁾ Dörpfeld, Troja und Ilion. str. 272, fig. 160.

¹⁶⁾ R. A. S. Macalister, The excavations of Gezer. London 1912. II, str. 235, 238, fig. 390.

¹⁷⁾ G. Schumacher, Tell el Muteselim. Bericht über die 1903—1905 veranstalteten Ausgrabungen. I, 137, Abb. 204.

¹⁸⁾ Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft und das nachbiblische Judentum. Bd. 44. 1926. Heft 1, str. 71.

^{18 a)} The Illustrated London News. 1934. Nr. 4962. str. 837. fig. 9.

¹⁹⁾ E. Grohne, Ringgefäße. Tab. 30, a.

²⁰⁾ Tamże, Tab. 29, b; 30, c.

²¹⁾ Xanthoudides, The Annual of the British School at Athens. Nr. XII, Sess. 1905—1906. str. 15/16. fig. 3.

umieszczono trzy szerokorozwarte kubki o wąskich denkach, stykające się brzegami ze sobą. Powierzchnię ozdobiono motywami roślinnymi, ząbkami i linjami falistymi. Jest to prawdopodobnie wyrób koryncki pochodzący ze VI w. przed Nar. Chr.²²⁾.

W okresach późniejszych występują podobne wyroby sporadycznie na terenie Grecji i imperjum rzymskiego. Znamy np. z Italji etruskie naczyńko o pierścieniowatej podstawie i trzech małych naczynkach na powierzchni. Do obwodu podstawy umocowano pętlcowate ucho ozdobione główką zwierzęcia²³⁾. Inne naczynie pierścieniowate pochodzące z Bari w Italji dolnej posiada trzy kubki osadzone na pierścieniowatej podstawie. Ornament nasadek jest wykonany w stylu waz etruskich, a składa się z motywów gałązek oliwnych, pomiędzy którymi umieszczono dwie figurki ludzkie w powłóczystych szatach²⁴⁾. Niewątpliwie znacznie późniejsze naczynie pierścieniowate rzymskiej roboty znajduje się w zbiorach muzealnych we Friedbergu (Hessja). Na powierzchni pierścieniowatej podstawy umieszczono tutaj dwa niskie kubki, z których tylko jeden łączy się z wnętrzem podstawy (tab. III, 7). Po dwóch stronach jednego z tych kubków umieszczono figurki jaszczurek, z których w całości zachowała się tylko jedna z podniesioną główką ponad brzeg naczynia. Obok drugiego kubka umieszczono dwie figurki ptaków, które mają obecnie utracone główki²⁵⁾.

Inne zabytki tego rodzaju provenjencji rzymskiej mają zazwyczaj na powierzchni po trzy naczynka. Jedno tego rodzaju naczynie pierścieniowate zostało znalezione w 1862 r. w Kolonii przy budowie gazowni (Tab. II, 6). Zewnętrzna strona podstawy pierścieniowatej jest w tym wypadku trójgraniasta, a środkowa zaokrąglona. Na jej powierzchni umieszczono w równej odległości trzy kubki o wydętych brzuścach i wysokich cylindrycznych szyjkach (zachował się obecnie tylko jeden kubek). Powierzchnię nasadek ozdobiono motywami gałązek i punktów, malowanych jasnoczerwonym kolorem. Na obwodzie podstawy widzimy ornament kratki, a powyżej napis: UTI. FELIX. SALUS. TIBI. QUI. FECIT. Po ostatnim słowie umieszczono pięć krzyżyków. Na powierzchni górnej podstawy widnieje drugi napis wykonany punktami: EX SUPERIA DONAVIT IUSTINE. Słowa te zostały rozdzielone małutkami gałązkami. Zarówno napis, jak i wyrób świadczą, że zbytek ten pochodzi z okresu późnorzymskiego²⁶⁾.

Bardziej nieudolnie zostało wykonane inne naczynie pierścieniowate tego okresu, pochodzące z ciałopalnego grobu koło Bretsch, pow. Osterburg (Altmark)²⁷⁾ (tab. II, 4). Na pierścieniowatej podstawie o przekroju prawie okrągłym umieszczono trzy pionowe ku górze zwięzione

²²⁾ E. Grohne, Ringgefässe, Tab. 27, a. Znajduje się ono w zbiorach muzeum w Bonn.

²³⁾ O. Montelius, La civilisation primitive en Italie. II. seria B. Tab. 311.

^{23a)} Furtwängler, Berliner Vasenkatalog: Nr. 3670.

²⁴⁾ E. Grohne, Ringgefässe. Tab. 26, b.

²⁵⁾ Tamże, str. 64, Tab. 26, a.

²⁶⁾ Tamże, str. 63—64. Tab. 25, c. Obecnie znajduje się w Reńskim Muzeum Prowin. w Bonn.

²⁷⁾ R. Kupka, Zwei germanische Tonlampen aus der Altmark. — Prähistorische Zeitschrift. 1910. 2. str. 81—83. ryc. 2.

ramiona. Całość wykonano z wolnej ręki i ozdobiono ornamentem rytym w postaci linii prostych i ząbczastych. W tym samym grobie znaleziono charakterystyczną dla zespołu wschodniogermańskiego czarną popielnicę. Do tego samego okresu należy podobny zabytek z Wąchocka, pow. Iłża w Polsce, znajdujący się obecnie w zbiorach muzeum im. E. Majewskiego (Tab. II, 13). Jest to naczynie lepione z wolnej ręki o pierścieniowatej podstawie w przekroju okrągłej, na której umieszczono trzy ostroprofilowane nasadki. Wyrób, wypał i środowisko kulturowe pozwalają przypisać ten zabytek kulturze t. zw. wandalskiej.

Pozatem poziome naczynka pierścieniowate występują na terenie Anglii. Kilkanaście sztuk tego rodzaju zabytków dostarczyły stanowiska przedhistoryczne obok Londynu, Carlisle, Yorku^{27 a)}. Nasadki na tych wyrobach mają różne kształty: miseczkowaty, kulisty, gruszkowaty, flaszkiowaty i t. p. Ogólnym charakterem przypominają one poniekąd wyroby fenickie. Chronologicznie należą one do młodszego okresu wpływów rzymskich. Jeden tego rodzaju zabytek, zupełnie podobny do naczynka z Wąchocka, znany mi jest z okolicy Oxfordu^{27 b)}. Nieznaczne różnice zachodzą jedynie w sposobie uformowania brzegu nasadek, który w tym wypadku jest poziomo wyłożony. Pozatem zabytek ten został wykonany znacznie staranniej z białej gliny o powierzchni malowanej na czerwoną. Ten zabytek jest datowany na IV w. po Chr., więc na koniec okresu wpływów rzymskich. Wyroby pierścieniowate utrzymały się na terenie angielskim dość długo, bo znamy stąd także zabytki średniowieczne.

W następnych okresach natknijemy się na kilkuwiekową lukę, którą przerywa dopiero zabytek ze Spiry (Niemcy) (tab. II, 5). Jest to naczynie pierścieniowate z jednym tylko zachowanym kubkiem na powierzchni. Dwa otwory widoczne pozatem na powierzchni podstawy wskazują, iż pierwotnie na powierzchni były trzy takie nasadki. Powierzchnia zabytku jest wypalona na kolor szaro-żółty i ozdobiona małymi kółczkami w kolorze brązowo-czerwonym²⁸⁾. Sądząc z charakteru całości możemy zaliczyć ten zabytek do wczesnośredniowiecznego zespołu ceramiki nadreńskiej X lub XI stulecia po Nar. Chr.

W okresach następnych naczynia pierścieniowate pojawiają się znowu bardzo rzadko. Na większą ilość takich wyrobów natrafiono nakrótka przed wojną w Hamburgu, w warstwie kulturowej datowanej na XIV i XV w. po Nar. Chr.²⁹⁾. Znaleziono tam 12 sztuk całych i w ułamkach naczyń pierścieniowatych. Dwa naczynia z tego znaleziska reprodukuje na tab. II, 7, 9. Widzimy tutaj poziomą podstawę pierścieniowatą o przekroju idealnie okrągłym z trzema nasadkami na powierzchni. Nasadki te mają kulisty brzusek i wysoką lejowato rozwartą szyjkę. Różnica pomiędzy temi dwoma okazami polega na tem, iż w jednym wypadku u podstawy dodano trzy niskie nóżki (tab. II, 7), a w drugim wypadku nóżek niema zupełnie (tab. II, 9). Wszystkie naczynka hamburskie to-

^{27 a)} W. J. Kaye, Roman and Other triple vases. The Antiquary L. 1914. str. 172—177, 223—226, 290—294.

^{27 b)} Journal of Roman Studies. Vol. XXIV. 1934. Plate XXIII, 1. i str. 207.

²⁸⁾ E. Grohne, Ringgefäße, str. 62—63, Tab. 25, a.

²⁹⁾ Tamże, str. 59.

czone są na kole garncarskim, dobrze wypalone, a powierzchnię mają ciemnoszarą lub czerwona. Na podstawie pierścieniowatej nie można zauważyć miejsca spojenia, co spowodowało E. Grohnego do przypuszczenia, iż zostały one wykonane zapomocą trzonu woskowego^{29 a)}.

Bardzo podobny do wyrobów z Hamburga jest zabytek pierścieniowaty, zachowany w ułamku, znajdujący się w zbiorach muzeum w T r e w i r z e n a d M o z e l ą. Podstawa pierścieniowata jest okrągła w przekroju, a jedyna zachowana nasadka ma kulisty brzusiec i wysoką rozwartą szyjkę. Powierzchnia pokryta jest polewą zieloną³⁰⁾. Ten zabytek pochodzi z XVI w. po Chr. W zbiorach Schlossmuseum w Berlinie znajduje się majolikowe naczynie o pierścieniowatej podstawie wspartej na trzech niskich nóżkach z trzema pękatymi nasadkami na powierzchni. Bogaty ornament roślinny i z główek wykonany został w kolorze niebieskim. Jest to prawdopodobnie wyrób włoski z W e n e c j i, pochodzący z XVI wieku³¹⁾ (tab. II, 11). Także z tego czasu znane jest inne naczynie pierścieniowate o sześciu nasadkach na powierzchni podstawy pierścieniowatej, pochodzące z L i p s k a (tab. II, 8). Kubki na powierzchni mają kuliste brzusce i niskie cylindryczne szyjki. U podstawy szyjki widzimy poziome żeberko nacinane ukośnie. Na obwodzie podstawy umieszczono pod każdym naczynkiem małą tarczkę z herbami mieszczan Lipska. Nóżki są uformowane schodkowo, a ich ilość odpowiada ilości nasadek na powierzchni podstawy. Powierzchnię podstawy, nóżek i poziomych żeberk na nasadkach pokryto polewą zieloną, a same nóżki polewą żółtą³²⁾.

Pozatem jesteśmy w stanie przytoczyć jeszcze dla przykładu kilka późniejszych zabytków podobnych, więc takich, gdzie wyróżnić można podstawę pierścieniowatą i naczynka miniaturowe na jej powierzchni. O kilku takich wyrobach z Niemiec północnych wspomina E. Grohne³³⁾. I tak w zbiorach Muzeum Historycznego we Frankfurcie znajduje się wyrób o pierścieniowatej podstawie, zwężonej w połowie wysokości, z trzema smukłymi miniaturowymi dzbanuszkami na powierzchni. Zabytek ten pochodzi z XVII wieku³⁴⁾ (tab. II, 12). W tych samych zbiorach znajdują się ozdobne wyroby przypominające koszyczki, w których jeszcze możemy wyróżnić podstawę w kształcie pierścienia o czworobocznym przekroju i kilka naczynek miniaturowych na jej powierzchni. Jeden z takich wyrobów, pochodzący już z początku XIX w., reprodukuje na tab. II, 10. Wyroby takie różnią się między sobą sposobem zdobienia i szeregiem drugorzędnych szczegółów konstrukcyjnych³⁵⁾. Jeszcze jedno takie naczynko jest w zbiorach badeńskiego muzeum w K a r l s r u h e, przyczem na uwagę zasługuje fakt, że podstawa pierścieniowata jest w tym wypadku umieszczona na wysokiej podstawie. Na powierzchni umieszczono tutaj siedem naczyń miniaturowych w ten

^{29 a)} Tamże, str. 59.

³⁰⁾ Tamże, str. 60—61.

³¹⁾ Tamże, str. 59, tab. 22, a.

³²⁾ Tamże, str. 60, Tab. 22, b.

³³⁾ Tamże, str. 61—62, Tab. 23, a—d.

³⁴⁾ Tamże, str. 61, Tab. 23, a.

³⁵⁾ Tamże, str. 61, Tab. 23, b. c.

sposób, że siódme znajduje się na środku nad sześciu innymi nasadkami. Ten zabytek jest dokładnie datowany na 1830 rok³⁶⁾.

Wszystkie wspomniane ostatnio wyroby należą już właściwie do wytworów sztuki ludowej, a ograniczają się terytorjalnie do Niemiec północnych, pomiędzy rzekami Nekarą, Menem i Lahną.

Wyliczając współczesne relikty tej formy pierścieniowatej należy wspomnieć o dwóch podobnych do siebie okazach z Tyflisu na Kaukazie. Na ażurowej podstawie zwężonej silnie w dole umieszczono sześć smukłych minjaturowych naczyń, a między nimi plastyczną główkę wołu³⁷⁾. Te dwa zabytki nie są prawdopodobnie jedynymi z tego terenu, a są dla nas wskazówką, iż tego rodzaju forma ceraniczna występuje jeszcze w czasach nowożytnych na terenie Azji.

3. Pionowe naczynia pierścieniowate.

Najstarszym dotychczas znanym zabytkiem tego rodzaju są dwa naczynia pierścieniowate pochodzące z późnoneolitycznego stanowiska obok Vučedol k. Vukovar nad Dunajem w Jugosławji³⁸⁾. Jedno z nich zachowało się tylko w dużym ułamku, który jednak pozwala zrekonstruować cały zabytek (tab. VI, 1). Było to duże naczynie (wys. 25 cm) o pierścieniowatym brzuscu okrągłym w przekroju. Kształtu szyjki nie można odtworzyć, natomiast zachowało się jedno szerokie ucho o poziomym otworze. Czernioną powierzchnię tego zabytku pokryto inkrustowanym ornamentem geometrycznym. Drugie naczynie, pochodzące z tego samego stanowiska jest również silnie uszkodzone (tab. VI, 2). Pierścieniowaty brzusec, spłaszczony nieznacznie od góry i od dołu, jest w przekroju okrągły. Szyjka jest niska i zakończona wywiniętym brzegiem, a u jej podstawy umieszczono dwa małe guzkowate uszka o poziomych małych otworach. Powierzchnię ozdobiono ornamentem wgłębianym, wypełnionym białą masą. Obydwa zabytki pierścieniowate z Vučedol są wykonane w stylu pannońskiej ceramiki późnoneolitycznej, którą datujemy na początek 2 tysiąclecia przed Nar. Chr.

Znacznie późniejszym zabytkiem jest naczynie pierścieniowate pochodzące z dziecięcego grobu we Vrovlji na wyspie Rodos (tab. IV, 8). Brzusec jest pierścieniowaty o okrągłym przekroju, szyjka szeroka, niezbyt wysoka kończy się wyłożonym brzegiem. Szerokie taśmowe uszko łączy brzeg szyjki z górną partją brzuśca. Jest to okaz nieduży (wys. 13,4 cm) ulepiony z tłustej gliny koloru żółtego, zawierającej nieznaczną domieszkę miki. Ornament równoległych zębów pokrywający całą powierzchnię naczynia jest wykonany w kolorze jasnobronzowym. Styl późnomyczeński ornamentu na tym zabytku datuje go na XIV—XIII w. przed Nar. Chr. Prawdopodobnie zawierało to naczynie perfumę, jak i inne naczynka znalezione w tym samym grobie³⁹⁾. Jeszcze

³⁶⁾ Tamże, str. 61—62, Tab. 23, d.

³⁷⁾ Tamże, Tab. 24, a.

³⁸⁾ M. Wosinsky, Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit. Berlin 1904. str. 40—41. Tab. XVII, 4, 5.

³⁹⁾ K. F. Kinch, Fouilles de Vrovlia. Berlin 1914. str. 46, Tab. 31, 3 a, oraz przypisek 1) na str. 46.

jedno podobne naczynko pierścieniowate z *Kamiro*s na wyspie Rodos znajduje się w zbiorach British Museum (Nr. A. 1074). Jest to małe naczynko pierścieniowate z niską szyjką i kolankowatym uszkiem wykonane w stylu protogeometrycznym, zatem datowane na okres pomiędzy 1200 a 1000 przed Nar. Chr. W tym samym stylu zostało wykonane inne naczynko pierścieniowate ze *Siany* na wyspie Rodos, a przechowywane w zbiorach uniwersyteckich w Lund⁴⁰⁾ (Szwecja) — (tab. IV, 3). Na pierścieniowatym korpusie o okrągłym przekroju umieszczono szyjkę w kształcie głowy ptasiej. Szerokie wygięte uszko jest umocowane jednym końcem na górnej części korpusu, a drugim w połowie wysokości szyjki. Naczynko to wysokie 15,5 cm zostało ulepione z gliny przemieszanej z mikiem. Powierzchnię ozdobiono równoległymi ząbkami i koncentrycznymi pojedynczymi linjami. Zupełnie podobny okaz do opisanego, pochodzący również ze *Siany*, znajduje się w zbiorach muzealnych w Karlsruhe. Opisane zabytki pierścieniowate z Rodosu wykonane były prawdopodobnie w jednej pracowni ceramicznej. Wskazuje na to zarówno technika wykonania, jak materiał i sposób zdobienia zabytków. Także i wspomniane naczynka z szyjką ptasią są prawdopodobnie wyrobem miejscowym, prócz bowiem dwóch opisanych, znany jest jeszcze jeden taki zabytek z *Vrului*⁴¹⁾. Na tej wyspie znajdziemy również i późniejsze wyroby tego rodzaju. Na tab. IV, 2. reprodukuje jedno takie naczynko z *Kamiro*s, które znajduje się obecnie w British Museum pod Nr. A. 1075⁴²⁾. Brzusiec pierścieniowaty jest w tym wypadku czworoboczny w przekroju, a u spodu zaopatrzony w małą podstawkę rozszerzoną w dół. Szyjka jest wąska cylindryczna i zakończona poziomem zgrubieniem. Kolankowato zgięte uszko umocowano jednym końcem do brzegu szyjki, a drugim do górnej części brzuśca. Zabytek ten został wykonany w stylu późnogeometrycznym, a zatem jest datowany na 800—700 przed Nar. Chr. Na tab. IV, 7 jest przedstawione jeszcze jedno naczynko pierścieniowate ze *Siany* o grubym korpusie okrągłym w przekroju z szeroką cylindryczną szyjką zakończoną zgrubiałym brzegiem wyłożonym poziomo. Uszko jest taśmowate i zgięte kolankowato. Zabytek ten jest wykonany z gliny jasnoczerwonej z ornamentem firnisowym geometrycznym i stylizowanych łabędzi. W tym samym grobie znaleziono drugie takie, zupełnie podobne naczynko pierścieniowate, na którym ornament wykonano firnisem czerwonym^{42 a)}. W tych ostatnich wypadkach zauważymy wyraźne oddziaływanie koryneckich aryballosów, dlatego możemy je datować na VI w. przed Nar. Chr. Prócz tych zabytków, wykonanych w technice doskonałej, stanowiska Rodosu dostarczyły poważnej ilości podobnych zabytków o wykonaniu podlegszym, które różnią się od ostatnich także motywami zdobniczymi⁴³⁾. Wielka ilość wyrobów pierścieniowatych stwierdzona w warstwach przedhistorycznych Rodosu pozwala przy-

⁴⁰⁾ Tamże, str. 46 n i ryc. 18.

⁴¹⁾ Tamże, str. 46, ryc. 19.

⁴²⁾ Tamże, str. 46.

^{42 a)} Jahrbuch des k. Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin 1886. I, str. 148. Nr. inw. 3038, 3039.

⁴³⁾ K. F. Kinch, *Vroulia*, str. 47.

puszczać, iż właśnie ta wyspa była ośrodkiem takich wyrobów ceramicznych w czasie pomiędzy XIV i V w. przed Nar. Chr.

Pionowe naczynia pierścieniowate występują pozatem także na innych wyspach wschodniej części morza Śródziemnego, między innymi na Cyprze, skąd znamy już poziome wyroby pierścieniowate. Na tab. IV, 10, jest przedstawione jedno takie naczynie pierścieniowate o wysokiej szyjce zakończonej zgrubiałym brzegiem i kolankowato zgiętym szerokim uszkiem obok niej. Powierzchnię ozdobiono szeregiem trójkątów zakreskowanych ukośnie, zwróconych wierzchołkami do środka. Zabytek ten pochodzi z grobu epoki wczesnożelaznej, jest zatem datowany na około 1200 przed Nar. Chr.

Odmiana pierścieniowata o czworobocznym przekroju, którą poznaliśmy już w późnogeometrycznym zespole na Rodosie, występuje znacznie wcześniej na wyspie T h e r a ⁴⁴). Znamy stąd naczynie o pierścieniowatym brzuscu czworobocznym w przekroju i o cylindrycznej szyjce ze zgrubiałym wywiniętym brzegiem (tab. IV, 6). Wstęgowe uszko łączy brzeg szyjki z największym wyścięciem brzusca. Naczynie to zostało wykonane z gliny czerwonej i pokryte brązowo-czerwonym firnisem, a ornament geometryczny nałożono białą farbą. Jest ono wykonane w stylu protogeometrycznym, zatem pochodzi z okresu 1200—1000 przed Nar. Chr. Takie same zabytki są znane z wyspy E g i n a. W przedkorynckim zespole ceramicznym występuje tam cały szereg naczynek pierścieniowatych o czworobocznym przekroju, zaopatrzonych w cylindryczne szyjki o szerokim lejowatym brzegu. Uszka szerokie, kolankowato zgięte, umocowane są z jednej strony do brzegu szyjki, a z drugiej do górnej partji brzusca. Lepione są zazwyczaj z czystej gliny, a ich wykonanie jest bardzo staranne ⁴⁵). Do tego samego okresu należy zabytek pochodzący z bliżej nieznannej miejscowości w G r e c j i, który obecnie znajduje się w zbiorach E. Habicha muzeum w Cassel ⁴⁶) (tab. IV, 11). W tym wypadku powtarza się pierścieniowaty brzusec o czworobocznym przekroju z niską szyjką i szerokim uszkiem. Jest to mały okaz (wys. 9,5 cm) wykonany z brunatnej gliny, pokryty na powierzchni czerwonym firnisem z ornamentem geometrycznym nałożonym białą, żółtą i czerwoną farbą. Wysoko rozwinięta odmiana, zaopatrzona w podstawkę, którą już znamy z Kamiros na Rodosie (tab. IV, 2), pojawia się w rozwiniętej formie na wyspie I t h a k a (tab. IV, 9). Pierścieniowaty brzusec o przekroju czworobocznym jest umieszczony na pustej wewnątrz nóżce, rozszerzonej silnie u dołu. Wysoka cylindryczna szyjka kończy się rozchylonym brzegiem, a kolankowato zgięte wstęgowe uszko obok niej dopełnia całości ⁴⁷). Okaz ten wykonany w stylu ceramiki protokorynckiej możemy datować na VIII—VII w. przed Nar. Chr. Jeszcze bardziej rozwiniętą formę takiego naczynia widzimy na tab. IV, 5. Jest to wyrób prawdopodobnie także grecki ^{47 a}).

⁴⁴) H. Dragendorff, *Theraeische Gräber*. Berlin 1903. str. 313. ryc. 501.

⁴⁵) A. Furtwängler, *Aegina, das Heiligtum der Aphaia*. München 1906, I, str. 450, ryc. 174 II, tab. 120, ryc. 102.

⁴⁶) *Jahrbuch d. k. Deutschen Archäologischen Instituts*. XIII. 1898. *Archeolog. Anzeiger*. 1898, I, str. 191, fig. 8.

⁴⁷) *American Journal of Archeology*. tom. 37. 1933. str. 156—157. fig. 1, 2.

^{47 a}) *Jahrb. d. k. Deutschen Arch. Inst.* XXXII, 1917. *Beiblatt*, str. 102, ryc. 30.

Pionowe naczynia pierścieniowate dotarły wraz z innymi wyrobami greckimi do kolonij na północnem wybrzeżu morza Czarnego. Wykopaliska przeprowadzone na terenie dawnych kolonij Olbji, Chersonesu i innych dostarczyły między innymi także poważnej ilości małych naczynek pierścieniowatych, zarówno poziomych, jak i pionowych. Wszystkie te wyroby są do siebie bardzo podobne, różnią się conajwyżej nieznacznie rozmiarami i motywami zdobniczymi. Jedno z takich naczynek, pochodzące ze stanowiska w Berezaniu, znajdujące się w zbiorach historyczno-archeologicznego muzeum w Odessie pod Nr. inw. 7848, ma pierścieniowaty brzusiec okrągły w przekroju i niską cylindryczną szyjkę zakończoną poziomym kanciastym brzegiem. Małe szerokie uszko łączy brzeg szyjki z brzuścem na wysokości podstawy szyjki. Ulepione zostało z gliny jasno-żółtej i ozdobione na powierzchni koncentrycznymi kołami wykonanymi czarną farbą. Występują takie zabytki niejednokrotnie po dwa i trzy w jednym grobie, a datuje się je powszechnie na VI—V wiek po Nar. Chr.

Tego rodzaju wyroby pierścieniowate wykonane z gliny lub fajansu były znane w Egipcie. W „Catalogue général du Caïre, VI“ jest wzmianka o trzech tego rodzaju naczyńkach glinianych, pochodzących z czasów XVIII dynastji (1580—1350 przed Nar. Chr.). Jedyny fajansowy zabytek, który znam, pochodzi z późniejszego okresu, nosi bowiem imię króla Amazisa, a napis na nim świadczy, iż był prezentem noworocznym⁴⁸⁾. Na tab. VI, 6. reprodukuje jedno z takich egipskich naczynek noworocznych o pierścieniowatym brzuścu okrągłym w przekroju i o cylindrycznej szyjce, zakończonej zgrubiałym profilowanym brzegiem. Po obydwóch stronach szyjki umieszczono po jednej figurce małpki. Małpa, jak wiadomo, była ulubionym motywem sztuki egipskiej. Zabytek ten jest wykonany z gliny, przyczem powierzchnię pokryto turkusowo-błękitną polewą⁴⁹⁾. Jest to wyrób aleksandryjski, pochodzący z okresu panowania 22. dynastji libijskiej w Egipcie (900—750. przed Nar. Chr.).

Pionowe naczynka pierścieniowate utrzymały się także w czasach późniejszych i to nie tylko w dawnych granicach, lecz sięgnęły poza nie w głąb lądu europejskiego. Wspominałem już o takich zabytkach pochodzących z wybrzeży morza Czarnego. Z drugiej strony także szlaki handlowe kupców i osadników rzymskich były arterjami, któremi przedostawały się wyroby pierścieniowate w głąb lądu. W drugiej połowie I w. po Nar. Chr. prowincjonalno-rzymskie ośrodki przemysłowe Gallji i Nadrenji wyrabiają dużo naczyń szklanych, wśród których występują także wyroby pierścieniowate. Na tab. VI, 5. reprodukuje jeden z takich flakoników szklanych, znajdujący się obecnie w zbiorach M. Ratha w Kolonji⁵⁰⁾. Korpus w kształcie spłaszczonego od dołu pierścienia przechodzi ku górze w niską szyjkę o zgrubiałym i rozchylonym brzegu. Obok szyjki umieszczono dwa

⁴⁸⁾ K. F. Kinch, Vroulia. str. 45—46.

⁴⁹⁾ Anton Kisa, Das Glas im Altertume. I. str. 82—83. ryc. 13. Nr. 8. — Wyroby egipskie są publikowane w: Catalogue général du Caïre. VI. Fayencegefäße. — Petrie and Quibell, Nagada and Bôllas. Pl. XXXVI.

⁵⁰⁾ A. Kisa, Das Glas. II, str. 119. 60.

małe stylizowane uszka o poziomych otworach. Inny podobny flakonik szklany ma korpus pierścieniowaty, o przekroju okrągłym, umieszczony na czterech niskich nóżkach (Tab. VI, 7). Niska cylindryczna szyjka osadzona jest ostro i kończy się poziomo zgrubiałym brzegiem. Dwa małe uszka falisto stylizowane są osadzone po obydwóch stronach szyjki⁵¹⁾. Flakoniki takie były wyrabiane zazwyczaj ze szkła kolorowego, brunatnego względnie zielonawego. Wielkie ilości takich zabytków pojawiają się w I w. po Nar. Chr. w Nadrenji i Gallji, a Kisa łączy je z pierścieniowatymi aryballosami terenów greckich⁵²⁾. Obok małych flakoników wytwórnice prowincjonalno-rzymskie wyrabiały, także większe, bardziej ozdobne przedmioty o brzuścu przypominającym w zasadzie pierścień⁵³⁾. Prowincjonalno-rzymskie wyroby szklane przetrwały do III wieku po Nar. Chr.^{54—56)}.

Niewiele znamy zabytków z okresów późniejszych, lecz dowodem przetrwania tej formy do wczesnego średniowiecza jest zabytek pochodzący z Chersonesu na Krymie (tab. VI, 3). Jest to wyrób datowany na XII w. po Nar. Chr. o pierścieniowatym brzuścu okrągłym w przekroju i dwóch uszkach do zawieszania na górnej części pierścienia. Wykonane jest to naczynie z czyszczonej gliny wypalonej na kolor ceglasty. Powierzchnię tego zabytku pokryto nieregularnymi szeregami trójkątnych wgłębień, wykonanych stempelkiem⁵⁶⁾. W następnych stuleciach coraz trudniej o zabytki tego rodzaju. Za wskazówkę przetrwania i przedostania się takiej formy na teren Polski może służyć minjatura na marginesie „Speculum iuris Wilhelmi Duranti“, dzieła napisanego przez Andrzeja z Żarnowca dla Grzegorza, plebana i kanonika djecezji krakowskiej i sandomierskiej w roku 1304⁵⁷⁾. Minjatura ta przedstawia niedźwiedzia ze sztyletem za czerwonym pasem grającego na trąbie, oraz małpę wtórującą mu na skrzypcach. Między nimi stoi naczynie o pierścieniowatym brzuścu zaopatrzone w profilowaną podstawkę i smukłą cylindryczną szyjkę (tab. VI, 4). Sytuacja tej sceny wskazuje, że w tem naczyniu pierścieniowatym znajduje się jakiś trunek (miód, wino, wódka).

Na terenie Nadrenji przetrwała ta forma ceramiczna do czasów historycznych, chociaż narazie nie posiadamy zabytków aż do wieku XVI po Nar. Chr. Na ten wiek jest bowiem datowane naczynie ozdobne o brzuścu pierścieniowatym umieszczonym na profilowanej wysokiej podstawie, o wysokiej szyjce, zakończonej zgrubiałym kołnierzem. Do szyjki umocowano duże wstęgowe ucho. Podobne naczynie, datowane również na ten wiek, jest mi znane z Holandji⁵⁸⁾.

Ciekawym przykładem zastosowania formy pierścieniowatej do innych wyrobów są drewniane prochownice, pochodzące z XVII w.,

⁵¹⁾ Tamże, str. 332. Formentafel C. 166.

⁵²⁾ Tamże, str. 332.

⁵³⁾ Tamże, str. 332. ryc. 153. Formentafel C. 150.

⁵⁴⁾ Tamże, str. 384.

⁵⁵⁾ Tamże, str. 380.

⁵⁶⁾ Oryginał znajduje się w muzeum w Chersonesie obok Sebastopola na Krymie. L. inw. 25, 5648.

⁵⁷⁾ Feliks Kopera, Dzieje malarstwa w Polsce. Kraków 1925. I, str. 58, ryc. 47.

⁵⁸⁾ Neurdenburg and Rackham, Old Dutsh Pottery, tom XIX.

a znane mi z różnych okolic Europy w trzech egzemplarzach. Jedna taka prochnowica kozacka z Nikopola nad Dnieprem znajduje się w muzeum historyczno-archeologicznym w Odessie. Ma ona pierścieniową formę o przekroju owalnym, a wąska rurkowata szyjka oraz inne okucia (uszka, zatyczka i t. p.), wykonane są z żelaza. Podobną prochnownicę z Finlandji z miejscowości Hankasalmi z datą 1764., publikuje U. T. Sirelius⁵⁹⁾. Zupełnie podobną prochnownicę widziałem w handlu starożytności A. Schulberga we Lwowie (tab. VIII, 10). Jest ona wykonana z drzewa brązowego, a ornament jest wykładany z kości i drucików mosiężnych. Małe uszka do zawieszenia oraz zatyczka są wykonane z żelaza. Pokrewieństwo formy z poprzednimi prochnownicami pozwala datować ten zabytek na XVII—XVIII wiek. Niestety ta prochnowica nie posiada metryki. Średnica 12 cm., wys. szyjki 3.2, grubość 1.2 cm.

4. Pionowe naczynia pierścieniowate nowoczesne.

Jedynym współczesnym zespołem ceramicznym, w którym powszechnie występują naczynia pierścieniowate na terenie Polski, jest zespół huculski. Nazywa je lud miejscowy: „kołacz“, „bokłah“, lub „bokłak“. Typowe huculskie pionowe naczynia pierścieniowate są przedstawione na tab. VII, 8. Jest to starannie wyrobione naczynie o pierścieniowatym brzuścu okrągłym w przekroju. W górze widzimy cylindryczną szyjkę ozdobioną w połowie wysokości poprzecznym zgrubieniem (żeberkiem) a zakończoną zgrubiałym, nazewnątrż odgiętym brzegiem. Podstawę naczynia tworzą cztery niskie szeroko rozstawione nóżki. Na obwodzie widzimy dwie pary uszek umieszczone poprzecznie z czworobocznymi otworami do przeciągnięcia rzemienia. Całość jest wykonana bardzo starannie, pokryta białą polewą jako tłem i ornamentem roślinnym, wykonanym w kolorach: brązowym, żółtym i zielonym. Okaz opisany pochodzi z Kosmacza, pow. Kołomyja. (Wys. 24.5 cm., Muzeum im. T. Szewczenki we Lwowie, Nr. inw. 14979). Rzecz jasna, że istnieją także pewne odchylenia od tej formy najbardziej rozpowszechnionej. Zamiast dwóch par uszek, występuje czasem tylko jedna para (tab. VII, 9), czasem nie widzimy zgrubienia w połowie wysokości szyjki (tab. VII, 7, 9), a czasem zamiast czterech niskich nóżek zastosowano pojedynczą podstawkę z otworem wzdłuż obwodu pierścienia dla przeciągnięcia rzemyka (tab. VII, 12). Jak widzimy, różnice te dotyczą tylko szczegółów drugorzędnych. Prócz pierścienia o przekroju okrągłym starsze wyroby huculskie miały czworoboczny przekrój pierścieniowatego brzuśca⁶⁰⁾.

Tego rodzaju naczynia pierścieniowate używane były u Huculów na wódkę. Były one w powszechnym użyciu do końca XIX wieku, a obecnie już prawie nie mają zastosowania praktycznego. W czasach najnowszych wyrabiają miejscowi garncarze wielką ilość takich naczyń na sprzedaż do miast, gdzie znajdują one chętnych nabywców jako oryginalne ludowe naczynia ozdobne. Jednak te specjalne warunki

⁵⁹⁾ U. T. Sirelius, Jagd und Fischerei in Finnland. Tab. 13, ryc. 39.

⁶⁰⁾ W. Szuchiewicz, Huculszczyzna. Kraków 1902. I. str. 321. ryc. 192, 2.

popytu stwarzają taką sytuację, że często wyrabia się naczynia o dziwacznych odchyleniach od czystej formy ludowej, które często nie wiele mają wspólnego z przemysłem ludowym.

Poza terenem huculskim występują w Polsce naczynia pierścieniowate w czasach najnowszych tylko sporadycznie. Znane są np. takie wyroby ceramiczne z powiatu złoczowskiego. Na tab. VIII, 1. reprodukuje jedno z takich naczyń, pochodzące ze Szpikłosów, pow. Złoczów, a znajdujące się obecnie w zbiorach muzeum im. T. Szewczeni w Lwowie (Nr. inw. 23373). Brzusiec pierścieniowaty o przekroju okrągłym zaopatrzony jest w niską owalną podstawkę, a w górze w cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym kołnierzem i wywiniętym brzegiem. U podstawy szyjki umieszczono esowato wygięte ucho. Powierzchnia naczynia jest odymiana, a nie polewana, jak zresztą inne naczynia z tej okolicy. Inaczej jest uformowane inne naczynie pierścieniowate z tej samej miejscowości, znajdujące się w zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich w Lwowie (Nr. inw. 827). Pierścieniowaty brzusiec jest w tym wypadku owalny w przekroju, a wspiera się na czterech niskich szeroko rozstawionych nóżkach. Wysoka cylindryczna szyjka kończy się zgrubiałym kołnierzem o wywiniętym brzegu. Uszek, ani uchwytu na tem naczyniu nie widzimy. Powierzchnia również odymiana, jak w naczyniu poprzednim (tab. VIII, 4). Specjalną odmianę stanowi inne naczynie pierścieniowate, pochodzące także z zachodniego Podola, a mianowicie z Łahodowa, pow. Złoczów, a znajdujące się obecnie w zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich w Lwowie (Nr. inw. 925), (tab. VIII, 5). Jest to wyrób o grubym brzuscu pierścieniowatym, czworobocznym w przekroju, profilowanym na stronie zewnętrznej. Podstawę stanowią dwie podłużne listewki, a w górze zamiast szyjki umieszczono figurkę konia z jeźdźcem (tylko górna część), przyczem otwór znajduje się w głowie jeźdźca. Całe naczynie jest pokryte jasno-żółtą polewą. Na odwrotnej stronie naczynia jest napis, z którego wynika, że naczynie to zostało wykonane w 1878 roku. Ten wyrób o dziwnym kształcie zaliczyć musimy do fantazyjnych wyrobów sztuki ludowej.

Znane mi są ponadto wyroby pierścieniowate ze Sokalskiego. W zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich w Lwowie znajduje się wysoki dzbanek o brzuscu pierścieniowatym owalnym w przekroju. Podstawę tworzy wysoka profilowana nóżka, silnie rozszerzona w dole. Obok szerokiej szyjki zakończonej cylindrycznym kołnierzem o nieznacznie zgrubiałym brzegu umieszczono wąski profilowany lejek nachylony ukośnie ku przodowi. Duże kolankowato zgięte ucho łączy podstawę szyjki z górną partją brzusca (tab. V, 11). Naczynie jest polewane, a ozdobę stanowią szeregi małych guzków u podstawy szyjki, kołnierza i lejka (wysokość 40 cm., Nr. inw. 1577). Innym przykładem stosowania formy pierścieniowatej w ceramice tej okolicy jest antropomorficzne naczynie ze zbiorów Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego w Lwowie. Brzusiec pierścieniowaty ma w tym wypadku przekrój czworoboczny. Podstawa profilowana zaopatrzona jest płytką w dole. Szyjka została uformowana nakształt ludzkiej głowy, przykrytej wysokim czarnym kapeluszem do zdejmowania: pod nim znajduje się otwór. Obok

tej szyjki umieszczono osobny lejek pochylony ukośnie ku przodowi, który jest uformowany zoomorficznie. Szerokie kolankowato zgięte ucho łączy podstawę szyjki z największą wydętością brzuśca. Powierzchnia pierścieniowatego brzuśca i podstawka zostały pokryte polewą brązową. Na szyjce biała polewa imituje wysoko zapięty kołnierz, w kolorze czarnym zostały wykonane zarost na twarzy i kapelusz na głowie.

Pozatem znam bardzo interesującą formę naczynia pierścieniowatego ze Strzelbic w pow. Sambor. (tab. VIII, 8). Naczynie to znajduje się w zbiorach muzeum „Bojkiwszczyna“ w Samborze, a jest tylko przykładem licznych podobnych wyrobów, które były w użyciu jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia. Składa się ono ze smukłego pierścienia o przekroju okrągłym, który jest zaopatrzony w cztery niziutkie nóżki u podstawy, oraz niską szyjkę zakończoną zgrubiałym rozchylnym brzegiem. Od poprzecznego zgrubienia w połowie wysokości szyjki do górnej części pierścienia biegnie kolankowato zgięte wałeczkowate ucho. Na dole pierścienia od strony wewnętrznej umieszczono małą figurkę psa z podkręconym ogonem. Naczynie to, nazywane przez ludność miejscową „kurszil“, służyło na wódkę, a pochodzi z początku XIX stulecia. Obecnie takich naczyń na terenie bojkiwskim nie używa się zupełnie.

Jeszcze dalszym punktem zachodnim w południowej Polsce jest naczynie pierścieniowate z Brzostka, pow. Pilzno, znajdujące się obecnie w muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie (tab. VIII, 3). Jest to naczynie pierścieniowate o okrągłym przekroju, zaopatrzone w niską owalną podstawkę u dołu i cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem u góry. Pochodzi ono, podobnie jak poprzednie, z połowy XIX wieku.

W zbiorach „Museum für Völkerkunde“ we Wiedniu znajduje się naczynie pierścieniowate z okolicy Jabłonkowa (Nr. inw. 11817). Brzusiec pierścieniowaty ma w tym wypadku przekrój czworoboczny. U podstawy widzimy cztery niskie nóżki, a cylindryczna szyjka kończy się silnie zgrubiałym brzegiem. Powierzchnia jest pokryta brązową polewą. Zostało ono wykonane w 1878 r., a jak świadczy o tem notatka w inwentarzu, przechowywano w niem wódkę.

Naczynia pierścieniowate występujące na Węgrzech są bardzo podobne do huculskich kołaczy. Używa się tutaj nawet podobnej nazwy dla tych naczyń, mianowicie „kulacs“ lub „bretzelkulacs“, co oznacza: naczynie w kształcie obwarzanka. Typowym okazem węgierskim jest naczynie pierścieniowate przedstawione na tab. VI, 11. Pochodzi ono z okolicy Szentes nad Cisą. Jest to naczynie o smukłym brzuścu pierścieniowatym o okrągłym przekroju. Podstawę tworzą cztery niskie nóżki, a wąska szyjka kończy się zgrubiałym brzegiem. Na obwodzie naczynia umieszczono trzy pary uszek: po jednym uszku o otworach poziomych z obydwóch stron szyjki, a po dwa uszka o otworach pionowych w równych odstępach poniżej. W okolicy Szentes naczynia takie występowały w wielkiej ilości jeszcze do połowy XIX w.⁶¹⁾ Na tab. VI, 9 widzimy naczynie pierścieniowate z Dunántul (obszar między Drawą i Dunajem). Pierścieniowaty brzusiec jest w tym wy-

⁶¹⁾ Bátky Zsigmond, Utmutató neprajzi... Budapest 1906. str. 281. tab. 98, ryc. 2.

padku czworoboczny w przekroju, szyjka wąska o zgrubieniu środkowym, a podstawa zaopatrzona w cztery niskie nóżki. Na obwodzie pierścienia widzimy trzy pary uszek: jedną parę małych uszek o otworach poziomych obok szyjki i dwie pary umieszczone poniżej o szerokich czworobocznych otworach pionowych. Interesującą odmianą jest okaz z Me z ö-Csat (Węgry środkowe) znajdujący się obecnie w zbiorach muzeum w Miskolcz⁶²⁾ (tab. VI, 8). Pierścień o przekroju okrągłym wsparty jest na czterech dość wysokich nóżkach. Szyjka jest niska, łagodnie schodząca do korpusu, a kończy się szerokim brzegiem. Otwór przytyka się kopulastą zatyczką. Na obwodzie pierścienia dwie pary różnych uszek: po jednym kabłąkowatym uszku z każdej strony szyjki i po jednym poprzecznym małym uszku umieszczonym tuż nad średnicą pierścieniowatego brzuśca. Powierzchnię ozdobiono wielobarwnym ornamentem roślinnym. Z terenu węgierskiego znamy naczynia pierścieniowate zaopatrzone tylko w jedną parę uszek, umieszczoną w pobliżu szyjki⁶³⁾, a także okazy, które wogóle żadnych uszek nie mają. Takim wyrobem, bardzo pod tym względem uproszczonym, jest pierścieniowate naczynie z Mezö-Csat (obecnie w muzeum w Miskolcz), na którym poza cylindryczną szyjką ze zgrubiałym brzegiem żadnych szczegółów konstrukcyjnych niema. Przypuszczalnie więc takie wyroby musiały być noszone na ręce.

Dzięki uprzejmości p. Dra Romulusa Vuia, dyrektora Muzeum Etnograficznego w Cluj (Siedmiogród-Rumunja) mogę opisać kilka najbardziej charakterystycznych naczyń pierścieniowatych ze Siedmiogrodu. Bardzo pojedynczą formę zdradza naczynie pierścieniowate, pozbawione zupełnie uszek, a zaopatrzone jedynie w cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem i cztery nóżki u podstawy, które obecnie zostały utracone. Powierzchnia tego naczynia jest chropowata i zupełnie nieozdobiona (tab. VII, 6). Inne naczynie siedmiogrodzkie jest zaopatrzone w cztery niskie nóżki u podstawy oraz dwa duże kabłąkowate uszka obok szyjki. Także to naczynie jest chropowate i nieozdobione. Ciekawą odmianą jest naczynie o czworobocznym przekroju pierścieniowatego brzuśca, o spłaszczonej podstawie zaopatrzonej w cztery graniaste nóżki i także dwa uszka umieszczone na górnej partji brzuśca (tab. VII, 4). Szyjka jest u nasady spłaszczona, wyżej cylindryczna, a jej brzeg zgrubiały i poziomo wyłożony. Chropowatą powierzchnię ozdobiono w górnej połowie szeregiem poprzecznych linii rytych. Na Siedmiogrodzie występują wyroby pierścieniowate bardziej ozdobne. Jedno takie naczynie ze zbiorów muzeum w Cluj (L. inw. I, 2928) o okrągłym w przekroju pierścieniowatym brzuścu umieszczonym na czterech niskich nóżkach i o dwóch kabłąkowatych uszkach, ozdobione jest prócz motywu roślinnego także główką anioła ze skrzydełkami, umieszczoną na górnej części pierścienia. Na tab. VII, 2 reprodukuje naczynie pierścieniowate o dwóch parach uszek o pionowych otworach, czterech małych nóżkach u podstawy i szyjce dwustożkowej. Taka forma szyjki powstała wskutek zgrubienia poprzecznego występującego często w połowie wysokości szyjki. Białe tło naczynia pokryte w tym wypadku malowanym orna-

⁶²⁾ Informację wraz z rysunkiem otrzymałem od Dr. K. Majewskiego.

⁶³⁾ L'art populaire Hongrois. Budapeszt 1928. str. XXIX i 202.

mentem roślinnym. Zamiast nóżek pojawia się w niektórych wypadkach niska owalna podstawka (tab. VII, 3). Zwracam w tym wypadku uwagę na plastyczną ozdóbkę umieszczoną na dole wewnętrznej strony pierścienia. Prócz tego bardzo oryginalne są uszka połączone konstrukcyjnie ze szyjką. Na innych wyrobach pierścieniowatych Siedmiogrodu możemy zauważyć tendencję do wypełniania środkowego otworu pierścienia. Na tab. VII, 5 widzimy naczynie, w którym otwór środkowy wypełniono rozetą i drobnym motywem ażurowym. Dokoła obwodu tego okazu widzimy grzebień, wycinany na zewnętrznej stronie, w którym zrobiono dwa małe otwory w pobliżu szyjki, mające służyć jako uszka. Inne podobne naczynie, pochodzące ze wsi Almaseni, pow. Odorhei na Siedmiogrodzie, a znajdujące się w muzeum w Cluj (nr. inw. 1332) ma wstawkę rozetową w środku, a na powierzchni malowane rzymskie cyfry od I do XII, co razem robi wrażenie tarczy zegarka. Przytem zarówno nóżki, jak i dwa uszka są bardzo małe, a szyjka niska o poprzecznym zgrubieniu w połowie wysokości.

Naczynia pierścieniowate były rozpowszechnione na Siedmiogrodzie przed 50—100 laty. Używali ich zarówno Seklerzy, jak siedmiogrodzcy Rumuni i Sasi. Z terenu dawnego królestwa rumuńskiego naczyń pierścieniowatych nie znam⁶⁴⁾.

Pionowe naczynia pierścieniowate występują także na obszarach sąsiednich. Ze Słowacji znana mi jest „čutora“ o szerokim pierścieniowatym brzuścu czworobocznym w przekroju, zaopatrzona w cztery niskie nóżki u podstawy i cylindryczną szyjkę zgrubiałą u nasady. Z jednej strony szyjki jest widoczny graniasty występ, bez otworu, przypominający formą uszka⁶⁵⁾. Podobne naczynie pierścieniowate z tego samego terenu znajduje się w zbiorach „Museum für Volkskunde“ we Wiedniu. Różni się od poprzedniego zupełnym brakiem uszek. W tych samych zbiorach znajduje się inne podobne naczynie pierścieniowate ze Znoïmu na Morawach. Podstawka jest wysoka profilowana na powierzchni o rozszerzonej talerzowato części dolnej. Obok wysokiej szyjki ze zgrubiałym brzegiem umieszczono szerokie ucho sięgające dolnym końcem do połowy wysokości brzuśca. Otwór środkowy wypełniono w tym wypadku ażurową rozetą. Na przedniej stronie pierścienia widzimy figurkę jakiegoś świętego stojącego pod krzyżem. Na podstawie naczynia umieszczono napis: „Zum Andenken von Franz Schweda 1831“⁶⁶⁾. Z Moraw znane mi jest naczynie pierścieniowate o brzuścu czworobocznym w przekroju, wspartym na czterech niskich nóżkach. Cylindryczna szyjka nie zachowała się w całości. Jest to wyrób majolikowy z ornamentem kolorowym, pochodzący z początku XIX stulecia. Znajduje się obecnie w zbiorach „Museum für Volkskunde“ pod L. inw. 34582. Znam oprócz tego jeszcze jedno naczynie pierścieniowate z Austrii Dolnej (Burgenland), gdzie występuje sporadycznie jako wyrób ozdobny.

⁶⁴⁾ Informacje odnośnie do terenu rumuńskiego otrzymałem od Dyr. Dr. Romulusa Vtúa z Cluj, za które mu na tem miejscu serdecznie dziękuję.

⁶⁵⁾ J. Húsek, Hranice mezi zemi moravskoslezskou a Slovenskem. Praha 1932. ryc. 85.

⁶⁶⁾ Informacji tej udzielił mi łaskawie dr. J. Pasternak.

Dzięki uprzejmości Dra B. Drobnjakovića, dyrektora Muzeum Etnograficznego w Belgradzie, oraz Dra M. Gavazzi, Prof. Uniw. w Zagrzebiu, mogę opisać kilka najbardziej typowych wyrobów pierścieniowatych z Jugosławiji. Najbardziej typową formą pierścieniowatą z tego terenu są naczynia o brzuścu pierścieniowatym, okrągłym w przekroju, umieszczonym na wysokiej profilowanej podstawie, a w górze zaopatrzonym w niską szyjkę, boczny wysoki lejek i wysokie pętlcowate ucho (tab. V, 1—4). Uszko to schodząc w dół, tworzy jeszcze jedno mniejsze uszko w połowie wysokości brzuśca. Tego rodzaju naczynia tworzą zwartą grupę typologiczną, różniąc się między sobą tylko rozmiarami oraz sposobem ozdobienia powierzchni. Zazwyczaj pokrywa je jednostajna brązowa polewa (tab. 1—3), rzadziej zdarzają się ozdoby w postaci rzucających białych kropek na ciemną jednostajną powierzchnię (tab. V, 4). Naczynia takie występują głównie w Serbji; mają one na północy nazwę „bardače“, a na południu spotyka się także nazwę „kolak“⁶⁷⁾.

Z tego samego terenu są znane także inne naczynia pierścieniowate. Dobrym przykładem tej jugosłowiańskiej odmiany pierścieniowatej jest naczynie z Knjaževac w północnej Serbji, znajdujące się w zbiorach muzeum etnograficznego w Belgradzie pod Nr. inw. 1849. Brzusiec ma kształt grubego pierścienia o czworobocznym przekroju. U podstawy umieszczono trzy niskie nóżki, a w górze niską szyjkę i obok niej niziutki lejek. Obok szyjki i lejka widzimy plastyczne ozdoby, w których przewiercono po jednym małym otworze z każdej strony. Powierzchnia jest pokryta jednolitą polewą brązową (tab. VII, 10). Inne naczynie tego rodzaju pochodzi z miejscowości Surdulica, w północnej Serbji (tab. VII, 11). Brzusiec ma formę pierścienia zewnątrz wypukłego, a od środka płaskiego. W górze widzimy zaowu szyjkę i lejek, a u podstawy trzy niskie nóżki, umieszczone w trójkąt. Środkowy otwór pierścienia został w tym wypadku wypełniony ażurową wstawką złożoną z koncentrycznie ułożonych wąskich trójkącików, zwróconych wierzchołkami do środka. Powierzchnię pokryto polewą koloru zielonego. Jeszcze innym wariantem naczyń tego rodzaju jest okaz pochodzący z Dubravec, pow. Ivanec w północnej Chorwacji, znajdujący się w muzeum w Zagrzebiu pod Nr. inw. 382 (tab. VII, 13). Pierścieniowaty brzusiec jest czworoboczny w przekroju, u podstawy widzimy trzy niskie nóżki, w górze wąską i niską szyjkę, a obok niej dwa małe uszka. W środku pierścienia umieszczono w tym wypadku rodzaj małego naczynia, wybrzuszony w połowie i połączonego z górną i dolną częścią pierścieniowatego brzuśca. Osobliwością jest wąska długa rurka gliniana zamontowana nazewnątrz w dolną część brzuśca i zakończona lekkim odgięciem tuż pod szyjką. Jeszcze jeden okaz zasługuje na uwagę. Jest to małe naczynie o grubym pierścieniowatym brzuścu, zaopatrzone w trzy niskie nóżki u podstawy. W górze umieszczono szyjkę o brzegu zgrubiałym, a obok niej wysoki wygięty lejek z jednej strony i wysokie pętlcowate ucho z drugiej. Powierzchnię pokryto jednostajną polewą brązową.

67) W zbiorach Muzeum Etnograficznego w Belgradzie znajdują się dwa takie naczynia z Knjaževac (północna Serbja), nr. inw. 1848/1, 2. — W muzeum w Zagrzebiu znajdują się dwa zupełnie podobne naczynia z południowej Serbji. Nr. inw. 3725, 3722.

Macedońscy Bułgarzy używają naczyń pierścieniowatych przypominających naogół wyroby węgierskie, a przechowują w nich przede wszystkim wódkę. Nazywają takie naczynie „pinta“⁶⁸). Kopje zdegenerowanego wyrobu pierścieniowatego ołowianego, pochodzącego z Filipopola (Bułgarja) otrzymałem od p. dr. Wakarelskiego ze Sofji. Przekrój brzuśca pierścieniowatego jest owalny, a otwór w środku został przerobiony na schowek dla szklaneczki, przyczem zakręca go się gładką zatyczką. U dołu umieszczono czworoboczną podstawkę, a w górze wąską szyjkę profilowaną z małym czopkiem do zatykania. Taki wyrób nazywają Bułgarzy „pawur“.

Wyroby pierścieniowate występują także na wybrzeżu dalmatyńskim. Należały one tam do zwykłych naczyń domowych. Jest to naczynie o pierścieniowatym brzuścu, ustawionym na czterech niskich nóżkach i zaopatrzonym u góry w cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem⁶⁹). Ten zabytek jest mi znany z rysunku schematycznego, więc nie mogę podać dokładniejszego opisu.

Nie posiadam materiału, któryby pozwolił zorientować się, czy i jakie naczynia pierścieniowate występują we Włoszech. Z tego terenu znane mi jest tylko jedno okrągłe płaskie naczynie, które zazwyczaj towarzyszy naczyniom pierścieniowatym⁷⁰). Ta okoliczność pozwala przypuszczać, że powinno być tutaj również naczynia pierścieniowate. Natomiast naczynia pierścieniowate są znane na Sycylii. Z publikacji⁷¹) znam jedno takie naczynie z Buracci, obok Calatafimi. Smukły pierścieniowaty brzusiec o przekroju okrągłym jest zaopatrzony u góry w cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem i dwa małe kabłąkowate uszka o otworach poziomych. Podstawy specjalnej to naczynie nie posiada.

Pionowe naczynia pierścieniowate występują także w Europie wschodniej, gdzie głównym ich ośrodkiem jest obszar byłej guberni połtańskiej na Ukrainie. W języku miejscowym używa się dla nich nazwy „kuman“, „kumaneć“. Występują one do dnia dzisiejszego przede wszystkim na terenie Ukrainy stepowej, lecz okres ich powszechnego zastosowania w użytku domowym zakończył się z XIX w. Służyły one do przechowywania i podawania na stół wina, miodu i wódki, skąd też inna nazwa tych naczyń „medarka“. Typowym przykładem tego rodzaju wyrobu glinianego jest „kumaneć“ pochodzący z połowy XIX w. z okolicy Połtawy (tab. V, 5). Jest to gliniane naczynie o smukłym pierścieniowatym brzuścu, nieznacznie wydłużonym w kierunku pionowym. Podstawę tworzy profilowana nóżka o rozszerzonej części dolnej. W górze widzimy niską szyjkę, zakończoną zgrubiałym cylindrycznym kołnierzem. Po jednej stronie szyjki umieszczono wygięty lejek, a po drugiej pętlcowate wysokie ucho. Powierzchnia jest pokryta polewą brązową, a ornament roślinny wykonany w kolorach

⁶⁸) Tę informację zawdzięczam Dr. Wakarelskiemu ze Sofji.

⁶⁹) Zbornik za narodni život i običaje južni Slavena. Sv. I, Zagreb 1896, str. 29, ryc. 18, 21.

⁷⁰) H. T. Bossert, *Volkskunst in Europa*. Berlin 1926. str. 16. Tab. LVIII, 9.

⁷¹) Giuseppe Pitré, *Catalogo illustrato della mostra etnografica siciliana. Esposizione nazionale di Palermo 1891—1892*. Palermo 1892. str. 124, nr. 5.

żółtym i zielonym. Inne połtawskie naczynie tego rodzaju ma brzusiec o przekroju czworobocznym, podstawkę talerzowato rozszerzoną w dole i połączoną z korpusem zapomocą cylindrycznej krótkiej szyjki (tab. V, 7). W górze umieszczono dość wysoką szyjkę wygiętą nieznacznie w profilu i zakończoną nasadzonym kołnierzem ze zgrubiałym i wywiniętym brzegiem. Lejek posiada u nasady nieznaczne wybrzuszenie, zresztą jest utracony. Ucho pętlcowate, podobne jak w naczyniu poprzednim. Powierzchnię pokryto polewą brązową i ozdobiono wypukłym ornamentem roślinnym w kolorach zielonym i żółtym. Zabytek ten, znajdujący się obecnie w muzeum krajoznawczem w Połtawie, pochodzi z XVIII stulecia. Jeszcze jedno naczynie pierścieniowate o ozdobnym potraktowaniu końca lejka i uszka znam z muzeum w Żytomierzu (tab. V, 12). Pierścieniowaty brzusiec o czworobocznym przekroju jest zaopatrzony w wysoką podstawkę z talerzowatem rozszerzeniem, a w górze w cylindryczną szyjkę z lekko wywiniętym brzegiem. Lejek przypomina szyjkę i głowę kurzą, a pętlcowate ucho ma na wierzchołku dyskretną plastyczną ozdobę. Powierzchnia jest ozdobiona bogatym ornamentem malowanym w kolorach niebieskim, zielonym i żółtym. Prócz „kumańców“ mniejszych rozmiarami, występują na tym samym terenie, także większe i bardziej ozdobne „kumany“. Jeden z takich „kumańców“ reprodukuje na tab. V, 6. Rozmiary tego naczynia są większe od zwykłych „kumańców“. Przekrój pierścienia jest w tym wypadku czworoboczny, podstawka wysoka o grubej szyjce, a w górze połączono w stylistycznej kompozycji silnie odgięty lejek, niską szyjkę zakończoną szerokim kołnierzem ze zgrubiałym i wywiniętym brzegiem oraz kabłkowate ucho łączące kołnier z szyjki z górną częścią brzuśca. W środkowym otworze brzuśca umieszczono małą figurkę konia ze żrebakiem. Całość jest pokryta ciemno-zieloną polewą i ozdobiona szeregami wyciskanych kólek⁷²⁾). Takie wyroby nie należały na Ukrainie do wyrobów sporadycznych. Inny taki kuman publikuje D. Zelenin⁷³⁾). Forma zasadniczo jest podobna do naczynia opisanego powyżej, zmienione są tylko niektóre szczegóły. Otwór lejka uformowano w tym wypadku nakształt głowy węża, a ucho splecione jest z dwóch wałków. Dokoła szyjki oraz dokoła podstawki owinięto wałek imitujący korpus węża. Zelenin wspomina przy opisie tego naczynia, iż takie wyroby na terenie b. gubernji połtawskiej używane były na wino.

Obok tego rodzaju naczyń pierścieniowatych do stawiania, znam z Ukrainy kilka naczyń pierścieniowatych innego typu. Jedno z takich naczyń, pochodzących z Połtawszczyzny, znajduje się w zbiorach Muzeum im. Szewczenki we Lwowie (tab. VIII, 9). Uformowane jest nakształt pierścienia o czworobocznym przekroju, zaopatrzonego u dołu w cztery niskie nóżki, a u góry w szeroką cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem. Na obwodzie pierścienia umieszczono w równych odstępach cztery graniaste niskie występy, przypominające uszka. Jednak żadnych otworów w tych pozornych uszkach nie zrobiono. Białą polewaną powierzchnię tego naczynia pokryto ornamentem roślinnym wy-

⁷²⁾ Peasant art in Russia. Special autumn number of „The Studio“. London 1912. ryc. 434.

⁷³⁾ D. Zelenin, Russische (ostslawische) Volkskunde. Tab. I, 69.

pukłym i kolorowanym równocześnie na żółto, zielono i czerwono. Zbliżone do opisanego naczynie pierścieniowate, pochodzące również z okolicy Połtawy, znam ze zbiorów Muzeum wołyńskiego w Żytomierzu (tab VIII, 6). Pierścieniowaty brzusiec jest czworoboczny w przekroju. Cztery nóżki u podstawy uformowano nakształt łap zwierzęcych. Po dwóch stronach smukłej szyjki o zgrubiałym i wywiniętym brzegu umieszczono dwie stylizowane główki zwierzęce. Na obwodzie pierścienia widzimy cztery wysokie uszka o małych otworach umieszczone na górnej i dolnej części. Naczynie to jest pokryte polewą koloru jasno-zielonego, przyczem ornament roślinny oraz szeregi punktów uwydatnione są kolorami czerwonym, żółtym i niebieskim.

Wyroby pierścieniowate nie są ograniczone tylko do terenu prawobrzeżnej Ukrainy środkowej. Wyroby połtawskie wchodziły, jak widzieliśmy, także na lewy brzeg Dniepru docierając na wschodnią część Wołynia. W zbiorach muzeum historyczno-archeologicznego w Odessie widziałem dwa ozdobne dzbanki pierścieniowate pochodzące z okolicy Czernichowa. Jeden z nich (tab. VIII, 2) posiada brzusiec w kształcie smukłego pierścienia o przekroju okrągłym. Podstawkę tworzy nóżka zwężona pod brzuścem i talerzowato rozszerzona u dołu. Szyjka naczynia jest profilowana w poprzeczne żeberka i zakończona kielichowatym rozszerzeniem ze zgrubiałym i wywiniętym brzegiem. Na przodzie brzegu umieszczono mały wyciągnięty dzióbek dla ułatwienia wylewania płynu. Plecione ucho kabłąkowatym wygięciem łączy podstawę rozszerzenia szyjki z górną częścią brzuśca. Drugie naczynie wykonane zostało w tym samym stylu, a różni się jedynie formą brzuśca, składającego się z dwóch krzyżujących się pod kątem prostym pierścieni. Jest ono również trochę wyższe od naczynia pojedynczego (wys. pojedynczego: 37 cm., podwójnego: 40 cm.). Obydwa naczynia opisane wykonane zostały w majolicie białej, a ozdobione na powierzchni bogatym ornamentem plastycznym i kolorowanym w postaci herbów, główek aniołków, drobnych kwiatów oraz poziomych żeberk.

Podobne do czernichowskich wysokie dzbanki pierścieniowate występują także u Tatarów na Krymie. Jedno takie naczynie widziałem w muzeum etnograficznym w Leningradzie (sala IX, szafa 33). Jest to naczynie o pierścieniowatym brzuścu czworobocznym w przekroju umieszczone na wysokiej profilowanej nóżce. Szyjka jest smukła, zakończona rodzajem szerokiego kołnierza. Kolankowato zgięte ucho łączy brzeg szyjki z największą wydętością brzuśca. Tło tego naczynia jest utrzymane w kolorze czerwonym, a wypukły ornament jest złoty. Drugie takie naczynie pierścieniowate tatarskie widziałem w zbiorach muzeum państwowego w Jakcie na Krymie.

W zbiorach Muzeum Historycznego w Moskwie znajdują się dwa naczynia pierścieniowate pochodzące z Rosji środkowej z końca XVIII stulecia⁷⁴). Krępy pierścieniowaty brzusiec o czworobocznym przekroju jest umieszczony na czterech niskich zoomorficznych nóżkach. Szeroka niska cylindryczna szyjka kończy się kielichowato rozszerzonym kołnierzem. Do niej przylega z jednej strony esowato wygięty lejek,

⁷⁴) H. T. Bossert, *Volkskunst*, str. 29, Tab. CXXVIII, ryc. 13, 17.

a z drugiej strony także esowało wygięte ucho. Powierzchnię jednego z tych naczyń ozdobiono malowanymi krajobrazami i polami wypełnionymi kropkami (tab. V, 8), a na drugim umieszczono plastycznego orła dwugłowego z datą przedzieloną na dwie strony: 1793. (tab. V, 9). Obydwa te okazy zostały wykonane w majolicie⁷⁶⁾. Zupełnie podobne naczynie pierścieniowate, pochodzące także z Rosji środkowej, widziałem w zbiorach muzeum historycznego w Moskwie.

Na Ukrainie lewobrzeżnej wyroby pierścieniowate występują znacznie rzadziej, aniżeli na terenie Połtawskiego. Występują tutaj bądź wyroby połtawskie, bądź zdegenerowane wyroby miejscowe. Do takich miejscowych wyrobów należy np. szklane naczynie pierścieniowate z Muzeum kijowskiego. Ma ono gruby pierścieniowaty brzusiec o przekroju prawie okrągłym, niską owalną podstawkę i szeroką cylindryczną szyjkę. Pochodzi ono z XVIII wieku z okolicy Kijowa⁷⁶⁾.

Znowu liczniej pojawiają się naczynia pierścieniowate na wschodnim Podolu. Jednym z takich podolskich wyrobów jest naczynie pochodzące z Adamówki, pow. Płoskirów, które widziałem w zbiorach Muzeum Krajoznawczego w Kamieńcu Podolskim. Jest to wysokie naczynie o pierścieniowatym brzuscu o przekroju okrągłym, zaopatrzone w wysoką nóżkę o talerzowatej podstawie, oraz w cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem. Powierzchnię pokryto jednostajną polewą koloru ceglastego. Takich naczyń używała ludność miejscowa na wódkę. Ze zbiorów muzeum im. T. Szewczyka we Lwowie znam jeszcze jedno naczynie takie pochodzące ze wschodniego Podola (tab. VIII, 7). W tym wypadku nóżka jest wyższa i posiada profilowaną szyjkę. Brzusiec pierścieniowaty jest smukły okrągły w przekroju. Na górze umieszczono wąską szyjkę przedzieloną w połowie wysokości poprzecznym żeberkiem. Powierzchnia jest pokryta jednolitą polewą koloru ciemno-zielonego. (Wys. ogólna 36,5 cm.).

Poza Europą występują naczynia pierścieniowate na terenie afrykańskim w Marokko. Jedno z charakterystycznych naczyń tego okręgu jest mi znane z publikacji⁷⁷⁾. Jest to naczynie o pierścieniowatym brzuscu okrągłym w przekroju, zaopatrzone w cylindryczną szyjkę o zgrubiałym brzegu. Na górnej części pierścienia umieszczono dwa małe kabłąkowate uszka o poziomych otworach. Naczynie takie w języku miejscowym nazywa się „brirda“, zdrobniale „berrada“, i należy do dziecięcych zabawek. Znam także inne podobne naczynie z tego terenu znajdujące się obecnie w zbiorach Museum für Völkerkunde w Hamburgu. Pierścieniowaty brzusiec jest w przekroju okrągły, zaopatrzone w niską szyjkę w górze i dwa uszka w kształcie podgiętych ku górze rogów z małymi okrągłymi otworami. Obok szyjki widzimy łukowate wyniosłości, które formą przypominają uszka, jednak nie widzimy w nich żadnych otworów. Jest to naczynie majolikowe białawe z ornamentem roślinnym w kolorze niebieskim⁷⁸⁾. Inną odmianę marokańskich naczyń pierścieniowatych reprezentuje okaz przedstawiony

⁷⁶⁾ Peasant art in Russia. ryc. 162, 163.

⁷⁷⁾ Publikowane w jednym z numerów „Siajwo“, wychodzącego w Kijowie.

⁷⁸⁾ L. Brunot, Noms de récipients a Rabat, Hesperis 1921. vol. I, str. 113. ryc. 6.

na tab. V, 10. Jest to również białe naczynie majolikowe zaopatrzone w wysoką profilowaną nóżkę oraz cylindryczną szyjkę rozwartą kielichowato w górze i zakończoną zgrubiałym brzegiem. Po jednej stronie szyjki umieszczono profilowany prosty lejek nachylony ukośnie ku przodowi, a po drugiej pętlcowate ucho schodzące dwiema, coraz mniejszemi pętlcami na dolną partję naczynia. Rodzaj plecionego uszka łączy również podstawę lejka ze szyjką. Powierzchnia naczynia jest ozdobiona ornamentem wypukłym oraz nieregularnie rzucanemi plamami koloru brązowego. Kształt, staranne wykonanie oraz bogate zdobienie tego naczynia wskazują, że mamy przed sobą wybitnie ozdobny okaz ceramiczny.

Innym przykładem rozprzestrzenienia wyrobów pierścieniowatych, tym razem w głębi kontynentu afrykańskiego, jest ornamentowany dzbanuszek pierścieniowaty z nad górnej Uelle. Naczynko to posiada podstawkę rozszerzającą się ku dołowi oraz zupełnie identycznie uformowaną szyjkę. Powierzchnia podstawki oraz kołnierza jest poprzecznie żeberkowana⁷⁸⁾. Jeszcze jednym przykładem formy pierścieniowatej, tym razem na zachodnim wybrzeżu Afryki środkowej, jest małe naczynie w kształcie pierścienia, wyplecione z trawy. Pochodzi ono z terytorjum plemienia Bajakka, a służyło do przechowywania pieniędzy⁷⁹⁾. W tym wypadku widzimy tylko pierścieniowaty korpus, okrągły w przekroju oraz cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem. Otwór zatykano zwykłym drewnianym czopem.

Na tem kończę zestawienie materiału odnoszącego się do zagadnienia postawionego w tytule pracy niniejszej. Zdaję sobie sprawę, iż nie zebrałem bynajmniej całego materiału pierścieniowatego, któryby pozwolił wyczerpująco wyjaśnić zagadnienie rozprzestrzenienia i zastosowania wyrobów pierścieniowatych. Jednak i na podstawie tego skromnego zestawienia materiału można się pokusić o próbę systematyki ceramiki pierścieniowatej.

B. CZĘŚĆ ANALITYCZNA.

Wyroby ceramiczne o podstawie pierścieniowatej dzielą się na trzy zasadnicze grupy typologiczne: I. Poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate, II. Poziome naczynia pierścieniowate z nasadkami na powierzchni i III. Pionowe naczynia pierścieniowate. Podział taki został przeprowadzony na podstawie najbardziej uderzających różnic typologicznych. Celem zapoznania się z różnicami zachodzącymi w obrębie poszczególnych grup zasadniczych, rozpatrzmy typologję każdej z tych grup z osobna.

I. Poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate są formą posiadającą poziomą podstawę uformowaną na kształt pierścienia oraz jedną szyjkę z otworem w górze. Najbardziej pojedynczym okazem w obrębie tej grupy pierścieniowatej jest zabytek pochodzący z Mouci-Yeri, miejscowości położonej na zachodnim wybrzeżu

⁷⁸⁾ Harry Johnston, George Grenfoll and the Congo. London 1908. II, str. 816, ryc. 472.

⁷⁹⁾ J. Falkowski, Przyczynek do zagadnienia naczyń pierścieniowatych. Lud. serja II, tom XIII, zes. I—IV, str. 20. ryc. 1, c.

Morza Kaspijskiego (tab. I. 1). Podstawa pierścieniowa jest w tym wypadku gruba, spłaszczona od góry i od dołu, a niska pojedyncza szyjka jest pochylona dość silnie ku przodowi. Brzeg szyjki jest zupełnie pojedynczy, niezgrubiały. Powierzchnię ozdobiono ornamentem rytym, składającym się z promienistych kresek na wewnętrznym brzegu pierścienia, oraz z szeregu podwójnych trójkątów, zwróconych wierzchołkami nazewnątrz. Porównując to naczynie z innymi przedstawionymi na tab. I., zauważymy w dalszych zabytkach wybitny postęp pod względem ulepszenia wyrobu zapomocą dodawania szczegółów konstrukcyjnych. Przedewszystkiem pojawia się uszko, następnie nóżki u podstawy i profilowanie brzegów szyjki. Podstawa pierścieniowata ulega również pewnym zmianom formowania. Obok bowiem pierścieni o przekroju okrągłym (tab. I, 5, 7, 9—11), widzimy podstawy spłaszczone bądź od góry i dołu (tab. I, 1), bądź z obydwóch boków (tab. I, 3). W jednym tylko wypadku podstawa pierścieniowata ma przekrój czworoboczny (tab. I, 4). Ze względów technicznych pierścien o przekroju czworobocznym był znacznie łatwiejszy do wykonania, albowiem można było formować każdą ze ścian pierścienia osobno. Natomiast wykonanie pierścienia o przekroju okrągłym wymagało specjalnej techniki (stosowanie trzonów dających się następnie łatwo usuwać) oraz wielkiego doświadczenia. Pod względem estetycznym najpiękniej wyglądają wyroby o okrągłej w przekroju podstawie pierścieniowatej, podczas gdy przekrój owalny, spłaszczony lub czworoboczny, nadaje naczyniu wyglądu ciężkiego i nieudolnego.

Tylko zupełnie prymitywnie wykonane zabytki tego rodzaju nie posiadają zupełnie uszek. Do takich należą zabytek z Mouci-Yeri (tab. I, 1), oraz naczynko amerykańskie (tab. I, 6). Pozatem uszko występuje stale. Jest ono małe pętlcowate, umieszczone u podstawy szyjki, jak to widzimy na zabytku z Melos (tab. I, 2), lub częściej duże kabłąkowate, łączące różne części szyjki z przeciwległą stroną pierścieniowatej podstawy. Uchwyty te mają formę łuku wysokiego, przewyższającego brzeg szyjki (tab. I, 9, 11), lub umiarkowanie wysokiego, równego z brzegiem, względnie nieznacznie niższego (tab. I, 3—5, 7, 10). Czasem na najwyższym punkcie uchwytu pojawia się guzkowata ozdoba, naskutek czego uchwyt wygląda jakby przelamany (tab. I, 11). Uszka te bywają wykonane bądź z okrągłych wałeczków, bądź z szerokich płaskich pasków.

Nóżki umieszczane u podstawy tej grupy naczyń pierścieniowatych musimy uważać za pewne techniczne udogodnienie, a tem samem za szczegół pod względem typologicznym progresywny. Pojawiają się one na poziomych naczyniach pierścieniowatych dość wcześnie. Zazwyczaj są to niskie zupełnie proste, lub u dołu nazewnątrz wygięte słupki, umieszczone u podstawy w równych odstępach po trzy (tab. I, 10), lub cztery (tab. I, 7, 9, 11). Wielka ilość zabytków pierścieniowatych tej grupy nie posiada nóżek wogóle i bywa ustawiana wprost na pierścieniowatej podstawie. Faktu umieszczania lub braku nóżek u podstawy nie możemy uważać za dostateczną podstawę przy chronologicznej klasyfikacji tego rodzaju wyrobów pierścieniowatych. Już bowiem najwcześniejsze takie zabytki zaopatrzone były w małe nóżki, jak to wi-

dzimy na zabytkach z Cypru (tab. I, 11), Krety (tab. I, 7) i Troji (tab. I, 10). Natomiast zabytki, należące niewątpliwie do wysoko rozwiniętych późniejszych zespołów ceramiki protogeometrycznej i geometrycznej, żadnych specjalnych podstawek nie posiadają (tab. I, 3, 8). Najprawdopodobniej decydowały w tym wypadku upodobania i tradycje lokalne.

Pewnych różnic typologicznych dopatrzemy się łatwo także w sposobie formowania oraz osadzania szyjki na podstawie. Zabytki najbardziej prymitywnie wykonane mają szyjkę zupełnie pojedynczą, cylindryczną, zakończoną niezgrubiałym brzegiem (tab. I, 1). Często widzimy szyjkę, rozszerzającą się lejowato ku górze (tab. I, 4), przyczem pojawia się się wywinięcie i zgrubienie brzegów (tab. I, 5, 7, 8, 10, 11). Pogrubianie brzegów szyjki, względnie zaopatrywanie ich w poziome listwy, tłumaczyć należy chęcią zabezpieczenia brzegów szyjki przed wyszczerbieniem. Prócz tego celem ułatwienia wylewania zawartości z naczynia zaopatrywano czasem wyloty szyjek w wydłużone dzióbki (tab. I, 2, 3). Znane są także wypadki, gdzie całej szyjce nadawano formę głowy zwierzęcej; przyczem także inne partje naczynia były potraktowane zoormoficznie (tab. I, 9). Taki sposób formowania szyjek występuje tylko w tych zespołach kulturowych, w których znane są inne naczynia zoormorficzne (askosy). W starszych fazach takim zespołem jest kultura cypryjska 3. tysiąclecia przed Nar. Chr. Sposób umieszczania szyjki na pierścieniowatej podstawie ulega również pewnym wahaniom. Starsze wyroby tej grupy ceramicznej mają zazwyczaj szyjkę pochyloną ku przodowi (tab. I, 1, 3, 10, 11), bardziej zaś rozwinięte i młodsze mają przeważnie szyjki wmontowane pionowo (tab. I, 7, 8, 9). Zatem pionowe ustawianie szyjek na pierścieniowatej podstawie możemy uznać za progresywną i chronologicznie późniejszą cechę typologiczną.

Inne różnice, które łatwo możemy zaobserwować przy porównywaniu naczyń pierścieniowatych tej grupy, jak wypał, materiał, sposób wykonania i sposób ozdobienia powierzchni, zależą wyłącznie od środowiska ceramicznego, w jakim występują. Naogół więc typologiczne zróżnicowane w grupie poziomych pojedynczych naczyń pierścieniowatych jest nieznaczne, a tworzą one typologicznie zwartą grupę ceramiczną.

Najstarsze poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate występują już w połowie 3. tysiąclecia przed Nar. Chr., a znane są z tego

Tablica I. — 1. Mouci-Yéri, nad Morzem Kaspijskim. — wg. J. Morgan, *La préhistoire orientale*. Paris 1927. t. III, str. 303, fig. 307, 3. — 2. Phylakopi na Melos. — wg. M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Wien 1925. str. 369. — 3. Egina. — wg. A. Furtwängler, *Aegina, das Heiligtum der Aphaia*. t. II, tab. 121: 40, 40 a. — 4. Donja Dolina, pow. Bosniacka Gradiška (nad Sawą), Jugosławja. — wg. Ciro Truhelka, *Der Vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. Bericht über Ausgrabungen bis 1904*. Wien 1904. str. 141, fig. 78. — 5. Troja. — wg. H. Schliemann, *Atlas trojanischer Altertümer*. Leipzig 1874. Tab. 123. Nr. 2465. — 6. San Juan, New Mexico. — wg. J. A. Jeancon, *Excavations in the Chama Valley, New Mexico*. Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology. Bulletin 81. Washington 1923. str. 46—47 i tab. 43, A. — 7. Koumasa na Krecie. — *Xanthoutides, The Annual of the British School at Athens*. Nr. XII, Sess. 1905—1906. str. 15/16. fig. 3. — 8. Beocja. — wg. Die Sammlung antiker Vasen und Terracotten im k. k. oesterreichischen Museum. Wien 1892. Tab. I, 36. — 9. Ces-

nola na Cyprze. — wg. H. B. Walters, Catalogue of the greek and etruscan vases in the British Museum. Vol. I, part. II. London 1912. str. 58, fig. 102 — C. 309. — 10. Troja. — wg. H. Schliemann, Atlas trojanischer Altertümer. Leipzig 1874. tab. 120, No. 2352. — 11. Cypr. — wg. E. Gjerstad, Studies of prehistoric Cyprus. str. 152. Ring-vases 1.

czasu zarówno z Cypru, jak i innych wysp wschodniej części Morza Śródziemnego. Najpóźniejszy, dotychczas znany zabytek tego rodzaju, pochodzi z późnohalsztańskiej osady w Donja Dolina nad Sawą, zatem jest datowany na około 500 lat przed Nar. Chr. W ciągu zwyż 2 tysiąc-letniego okresu takie poziome, pojedyncze naczynia pierścieniowate występują przeważnie rzadko i zupełnie sporadycznie, tworząc tylko kilka zagęszczeń na kontynencie greckim (Korynt, Egina), oraz w nadczarnomorskich kolonjach greckich. Poza to takie wyroby znane są także z kontynentu amerykańskiego, gdzie zostały stwierdzone w niektórych zespołach przedhistorycznych Nowego Meksyku, a prócz tego także w ceramice peruwjańskiej. Zabytki nowomeksykańskie są uderzająco podobne do naczynia z Mouci Yeri.

II. Poziome naczynia pierścieniowate z nasadkami na powierzchni są to wyroby o poziomej pierścieniowatej podstawie wewnątrz pustej z minjaturkami naczyń, figurkami ludzkiemi, ptasiemi i owoców umieszczonemi na jej powierzchni. Ze względu na charakter nasadek możemy podzielić tego rodzaju zabytki na dwie zasadnicze odmiany: 1. Poziome wyroby pierścieniowate z minjaturowymi naczyniami na powierzchni, oraz 2. Poziome wyroby pierścieniowate z naczyniami i figurkami na powierzchni. Przyjrzyjmy się skolei bliżej wspomnianym odmianom poziomych wyrobów pierścieniowatych.

1. Poziome wyroby pierścieniowate z minjaturowymi naczyniami na powierzchni wykazują jednolity charakter nasadek w kształcie minjaturowych naczyń. Kilka najbardziej typowych zabytków tej odmiany zestawilem na tab. II. Już na pierwszy rzut oka zauważymy wśród nich szereg różnic, dotyczących uformowania zarówno całości, jak i poszczególnych części składowych. Zasadniczą właściwością tej odmiany, jest wewnętrzne połączenie (komunikacja) każdej nasadki z wydrążeniem wewnątrz podstawy pierścieniowatej. Zasadnicza część składowa, pierścieniowata podstawa, niezawsze jest wykonana starannie i umiejętnie. Gdy np. przyjrzymy się jednemu z zabytków cypryjskich (tab. II, 2), zauważymy iż podstawa jest wykonana nierówno, ma spłaszczoną powierzchnię podstawową, a kanty są bardzo ostre. Całość robi wrażenie, jak gdyby główną częścią składową były w tym wypadku cztery minjaturowe puharki, a podstawa pierścieniowata była tylko przypadkową formą połączenia tych puharków w jedną całość. Wewnętrzna komunikacja puharków z wnętrzem podstawy usuwa wszelką wątpliwość, że właśnie ta podstawa jest conajmniej równie ważną częścią składową całości, wykonaną celowo. W innych wczesnych zabytkach tego rodzaju zauważyć możemy pełne, techniczne opanowanie formy. Staranne wykonanie całości uderza w zabytku, pochodzącym z Troji (tab. II, 1). W tym wypadku podstawa ma zdecydowany przekrój okrągły, a równe starannie gładzone ściany podstawy oraz nasadek świadczą o doskonałym technicznym wykonaniu. Prócz podstawy o przekroju okrągłym także w tej odmianie pojawia się wyjątkowo podstawa o przekroju czworobocznym, jak to widzimy na zabytku korynckim (tab. II, 3). W tym wypadku zewnętrzna powierzchnia podstawy jest profilowana w równoległe żeberka na brzegach. Przeważają jednak zdecydowanie wyroby o podstawie okrągłej w przekroju, które

przetrwały aż do późnego średniowiecza. Większym zmianom typologicznym ulega pierścieniowata podstawa w wyrobach czasów nowożytnych. Np. zabytek pochodzący z Dreihausen w Niemczech (XVII w.) ma podstawę zwężoną w połowie wysokości i profilowaną na zewnętrznej powierzchni (tab. II, 12), a okaz pochodzący z tej samej okolicy z początku XIX w. posiada podstawę uformowaną naksztalt niskiego koszyczka, rozszerzonego nieznacznie w górze (tab. II, 10). W obydwóch tych wypadkach mamy do czynienia z formami wybitnie zdegenerowanymi, przyczem szczególnie wyraźnie został podkreślony w tych wypadkach charakter zdobniczy.

Jako uzupełnienie podstawy poziomych wyrobów pierścieniowatych z nasadkami pojawiają się nóżki. Zjawisko to obserwujemy dość często i tak np. wszystkie wyroby pierścieniowate z Troji mają u podstawy niskie nóżki⁸⁰). Są to zazwyczaj niskie słupki, lub tylko występy osadzone w równych odstępach u podstawy wyrobu. Zazwyczaj było ich trzy (tab. II, 1), czasem cztery i więcej. Przeważnie są one małe i nie mają określonego kształtu, lecz w późniejszych zwłaszcza wyrobach dochodzą do większych rozmiarów. Tak np. na wyrobach późnośredniowiecznych z Hamburga mają one kształt wysokich, lekko u dołu zwężonych i odgiętych słupków (tab. II, 7). Także dość wysokie nóżki posiada majolikowe naczynie weneckie ze XVI wieku (tab. II, 11). Nóżki tych zabytków są naogół wyższe, niż w zabytkach pochodzących z czasów przedhistorycznych. Wyjątkowo pojawiają się nóżki profilowane schodkowato, jak to widzimy na zabytku z Lipska z początku XVI wieku (tab. II, 8). W tym wypadku umieszczono sześć takich nóżek, a ich ilość odpowiada ilości nasadek na powierzchni pierścieniowatej podstawy. Duża ilość zabytków tego rodzaju nie posiada wogóle nóżek. Takie wyroby bez nóżek występują zarówno w czasach przedhistorycznych (tab. II, 2, 3), jak wczesnohistorycznych (tab. II, 4, 6), średniowieczu (tab. II, 5) oraz w czasach nowożytnych (tab. II, 9, 10, 12). Bywa i tak, iż w jednym zespole kulturowym występują obok wyrobów pierścieniowatych zaopatrzonych w nóżki, także wyroby zupełnie podobne pozbawione nóżek (tab. II, 7, 9). Widzimy więc, że w występowaniu nóżek nie można się dopatrzeć jakichś prawidłowości chronologicznych i zespołowych, a jest to jedynie pewne udogodnienie stosowane w różnych zespołach i różnych okresach przedhistorycznych i historycznych.

Drugą częścią składową poziomych naczyń pierścieniowatych tej odmiany są nasadki umieszczane na powierzchni pierścieniowatej podstawy. Były one umieszczane w różnej ilości, przeważnie po trzy, czasem cztery i więcej. Wśród starszych zabytków tej odmiany przeważają wyroby o trzech nasadkach, a przykładem tego są zabytki z osady trojańskiej (tab. II, 1), Cypru (E. Grohne, tab. 28, f) i Grecji (tab. II, 3). Taką samą ilość nasadek widzimy na wyrobach okresów późniejszych, więc epoki cesarstwa rzymskiego (tab. II, 4, 6, 13), wczesnego średniowiecza (tab. II, 5), późnego średniowiecza (tab. II, 7, 9) i czasów nowożytnych (tab. II, 11, 12). Już wśród najstarszych zabytków tego ro-

⁸⁰) Por. naczynia pierścieniowate trojańskie zestawione przez E. Grohne, Ringgefässe, Tab. 28, e, c.

dzaju występują wyroby o większej ilości minjaturowych naczyń na powierzchni. Cztery takie nasadki widzimy na zabytku cypryjskim (tab. II, 2), a wśród zabytków trojańskich znajduje się naczynko pierścieniowate o pięciu minjaturowych naczynkach na powierzchni (E. Grohne, tab. 28, d). W czasach historycznych i nowożytnych obserwujemy poraz drugi zjawisko powiększania ilości nasadek. Widzimy więc sześć naczynek o kulistych brzuścach na powierzchni wyrobu pierścieniowatego z Lipska (tab. II, 8) i tyleż nasadek na naczyniu z Dreihausen (tab. II, 10). We wspomnianem dziele E. Grohne, na tab. 23, d, jest reprodukowane zdegenerowane naczynie pierścieniowate tej odmiany o siedmiu nasadkach na powierzchni, pochodzące z Niemiec północnych. Osadzenie trzech minjaturowych naczyń na powierzchni tego rodzaju wyrobów możemy uważać za normę. Zatem powiększanie ilości tych nasadek świadczyć będzie o degeneratywnych tendencjach, bez względu na okres, na jaki zjawisko owo przypadnie.

Bardzo interesującym szczegółem jest forma naczyń minjaturowych unieszcanych na powierzchni tej odmiany wyrobów pierścieniowatych. Już najwcześniejsze zabytki wykazują pod tym względem wielkie zróżnicowanie. Na bardzo wczesnych zabytkach tej odmiany, pochodzących z Cypru, widzimy w jednym wypadku trzy (E. Grohne, tab. 28, f), a w drugim cztery (tab. II, 2¹) nasadki, przypominające kształtem puhanek na wysokich nóżkach o kielichowato rozszerzonych partjach górnych. Mimo prymitywnego wykonania całości, zwłaszcza w drugim wypadku (tab. II, 2), musimy zwrócić uwagę, iż kształt tych nasadek jest wyraźny i przypomina żywo normalne puhanki na wysokiej nóżce, występujące w zespole ceramiki cypryjskiej tego okresu⁸¹). Trzy nasadki w kształcie rozwierających się ku górze tulejek, występujące na zabytku trojańskim (tab. II, 1), wyglądają na pierwszy rzut oka na słabo profilowane ramiona. W rzeczywistości zaś przypominają one smukłe naczynia trojańskie, rozwierające się lejowato ku górze⁸²). Różnica chyba polega na tem, iż normalne naczynia posiadają z obydwóch stron duże kabłąkowate ucha, których nie widzimy na naszych nasadkach. Należy jednak pamiętać, iż ucha takie przy małych nasadkach były zbędne, a z konstrukcją całości wyrobu pierścieniowatego niewiele miałyby wspólnego. Także kształty innych, znanych mi, nasadek na tego rodzaju wyrobach pierścieniowatych potwierdzają przypuszczenie, iż

⁸¹) M. Ohnefalsch-Richter, Kypros. Tab. CXLIX, 7, 15 b. — E. Gjerstad, Stud. str. 113, 1.

⁸²) Tamże, Tab. CXLVII, I, h. — H. Schliemann, Atlas trojanischer Altertümer. Leipzig 1874. Tab. 32, Nr. 787, 788; 35, nr. 880; 37, nr. 929, itd.

Tablica II. — 1. Troja. — wg. H. Schmidt, Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer. Berlin 1902. str. 32 No. 610. — 2. Cypr. — wg. E. Gjerstad, Studies on prehistoric Cyprus. Uppsala Universitets Arsskrift 1926. Uppsala. str. 115. Cultic vessels 3. — 3. Korynt. — wg. E. Grohne, Die Koppel-, Ring- und Tüllengefässe. Abhandlungen u. Vorträge der Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft. Jahrg. 6. Heft 1/2. Juli 1932. Tab. 27 a. — 4. Bretsch, Altmark. — wg. R. Kupka, Zwei germanische Tonlampen aus der Altmark. Prähistorische Zeitschrift, 1910. 2. str. 81—83, ryc. 2. — 5. Spira, Niemcy. — wg. E. Grohne, Die Koppel-, Ring- und Tüllengefässe. Tab. 25, a. — 6. Kolonja (Köln). — wg. E. Grohne, Die Koppel i t. d. tab. 25, c. — 7. Hamburg. — wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 21, a. — 8. Lipsk. —

wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 22, b. — 9. Hamburg. — wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 21, c. — 10. Muzeum we Frankfurcie. — wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 23, c. — 11. Majolika włoska. — wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 22, a. — 12. Dreihausen. — wg. E. Grohne, Die Koppel... tab. 23, a. — 13. Wąchock, pow. Hża (Polska). Oryginał znajduje się w Muzeum Archeologicznym im. E. Majewskiego w Warszawie. Nr. inw. 20740.

wszystkie one wzorowane były na normalnych naczyniach odpowiednich zespołów ceramicznych. Na jednym z takich trojańskich zabytków umieszczono na podstawie pierścieniowatej pięć małych garnuszeczków z uszkami pod niskim kołnierzem. (Grohne, tab. 28 d). Zupełnie podobne naczynia normalne łatwo znajdziemy wśród ceramiki trojańskiej tego okresu⁸³). Także w innych wypadkach wyszukanie analogij pomiędzy formą nasadek, a naczyniami normalnymi odpowiednich zespołów ceramicznych nie przedstawia większych trudności. Czy to weźmiemy pod uwagę szerokie czarki umieszczone na korynckim wyrobie (tab. II, 3), czy ostroprofilowane naczynka szerokootworowe o niskim kołnierzu umieszczone na zabytku z Wąchocka (tab. II, 13), które są wprost dokładną kopją minjaturową t. zw. wandalskich popielnic⁸⁴), czy jakiegokolwiek późniejsze zabytki tego rodzaju. Wyjątkowo tylko występują nasadki słaboprofilowane o nieokreślonych kształtach. Przykładem takiej zdegenerowanej formy są nasadki na zabytku pochodzącym z Bretsch (Altmark) — datowanym na okres wpływów kultury cesarstwa rzymskiego (tab. II, 4). Naogół jednak poziome naczynia pierścieniowate z nasadkami odpowiadają zarówno pod względem wykonania całości, jak przede wszystkim pod względem stylizacji nasadek, ogólnemu charakterowi ceramiki odpowiednich zespołów ceramicznych. Podobieństwo to jest tak uderzające, iż na tej podstawie możemy określić przynależność kulturową i chronologiczną nawet luźnie znalezionego zabytku tego rodzaju.

Najstarsze wyroby pierścieniowate omawianego typu pojawiają się już w połowie 3. tysiąclecia przed N. Chr. w kulturach wschodniej części Morza Śródziemnego. Z tego najwcześniejszego okresu pochodzi zabytek znaleziony w 9-tym grobie w Hagia Parascevi na Cyprze (tab. II, 2). Zabytki takie pojawiają się sporadycznie w różnych zespołach śródziemnomorskich. Za ich pośrednictwem weszły te wyroby pierścieniowate do Europy środkowej i północnej, gdzie występują począwszy od okresu wpływów rzymskich przez wczesne i późne średniowiecze aż do czasów nowożytnych, do XIX wieku łącznie. Pierwotna forma tego rodzaju wyrobów uległa w ciągu długich stuleci tylko nieznacznym zmianom. Jeszcze bowiem zabytki późnego średniowiecza z Hamburga (tab. II, 9), zachowały czystą formę dawnych przedhistorycznych wyrobów tego rodzaju. Tę samą czystość konstrukcji zauważymy na majolikowym zabytku włoskim z XVI stulecia (tab. II, 11), a nawet na zabytku o sześciu nasadkach i tyleż nóżkach pochodzącym z Lipska (tab. II, 8.). Klasyczna niejako forma pierścieniowatej podstawy z nasadkami na powierzchni zaczyna się degenerować począwszy od XVII wieku. Zniekształceniom ulega przede wszystkim pierścieniowata podstawa, a następnie także sposób umieszczania nasadek, a przytem zaznacza się przeładowanie całej formy ornamentyką. Np. na zabytku pochodzącym z Dreihausen (tab. II, 12) podstawa pierścieniowata jest dość wysoka i silnie zwężona w połowie wysokości, a jej powierzchnia profilowana.

⁸³) Schliemann, Atlas. Tab. 33, nr. 797; 34, nr. 834, 838, 857; 36, nr. 905, 908 itd.

⁸⁴) K. Hadaczek, Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska. Lwów 1909. tab. M, 7; N, 13, 14 itp.

Inne naczynie takie posiada podstawę pierścieniową w kształcie płytkiego koszyczka o zwężonem denku, a nad nasadkami umieszczonemi na powierzchni widzimy sześć minjaturowych naczyń oraz jedno takie samo naczynie w środku nad niemi (tab. II, 10). W tym wypadku widzimy ponadto misterną nadbudówkę ze skrzyżowanych kabłąkowatych uchwytów zakończonych u góry ozdobnym guzem. Te dwa przykłady wskazują, że naczynia pierścieniowate tego rodzaju przyjmują w czasach nowożytnych rozmaite formy ozdobne, które zależą wyłącznie od smaku artystycznego wytwórcy. Począwszy zatem od XVII w. nasza forma pierścieniowata degeneruje się, dając przewagę tendencjom zdobniczym, które ostatecznie stają się dominującemi⁸⁵⁾.

Ślzak wędrówki tej odmiany poziomych naczyń pierścieniowatych wychodzi ze wschodniej części Morza Śródziemnego (Cypr, Azja Mniejsza). Wyroby tego rodzaju znajdujemy następnie w Grecji (Tanagra, Korynt), stąd przeszły one na półwysep italski, gdzie pojawiły się jeszcze w zespole etruskim. Przyjęte przez kulturę rzymską weszły do prowincji rzymskich (Kolonja), a dalej do sąsiednich zespołów „barbarzyńskich”. Stąd znajdujemy takie wyroby w Bretsch, w zespole tak zwanym „wandalskim“ na terenie Polski (Wąchock) oraz na terenie Anglii, gdzie przetrwały do średniowiecza⁸⁶⁾. W Niemczech utrzymała się taka forma ceramiczna przez średniowiecze aż do czasów nowożytnych (Lipsk, Trewir), gdzie też ostatecznie uległa degeneracji w wytworach ceramicznej sztuki ludowej XIX w. (Frankfurt, Karlsruhe).

2. Poziome wyroby pierścieniowate z figuralnemi nasadkami na powierzchni. Do tej odmiany poziomych wyrobów pierścieniowatych zaliczam te wszystkie zabytki o podstawie pierścieniowatej, które mają na powierzchni kilka różnych nasadek: naczyńka minjaturowe, figurki antropomorficzne, zoomorficzne i inne. Wyroby tego rodzaju pojawiają się, podobnie jak odmiana poprzednia, w ciągu 3. tysiąclecia przed Nar. Chr. w kulturach wschodniej części Morza Śródziemnego. Podstawa pierścieniowata jest w tej odmianie stale okrągła w przekroju i po największej części pozbawiona nóżek (tab. III, 1—4, 7). Znamy jednak i okazy zaopatrzone w trzy lub cztery wysokie nóżki takie, jakich nie widzimy w żadnej innej odmianie⁸⁷⁾ (tab. III, 5). Tego rodzaju wysokie nóżki możemy uważać za specyficzną cechę cypryjskich wyrobów pierścieniowatych, stąd bowiem pochodzą obydwa znane wyroby tego rodzaju i w tym zespole ceramicznym występują także inne rodzaje naczyń zaopatrzonych w podobnie wysokie nóżki⁸⁸⁾.

Najbardziej charakterystyczną właściwością tej odmiany pierścieniowatej jest umieszczanie na powierzchni podstawy pierścieniowatej po kilka rodzajów nasadek: naczyń minjaturowych i różnych figurek. Znajdują się wśród nich przedewszystkiem naczynia minjaturowe, które są dokładnemi kopjami normalnych naczyń odpowiedniego zespołu cera-

⁸⁵⁾ Porównaj z naczyniem publikowanem przez Grohne, Ringgefässe, Tab. 23, d.

⁸⁶⁾ Grohne, Ringgefässe. str. 93. Nachtrag.

⁸⁷⁾ Ohnefalsch-Richter, Cyprus. tab. CLXX, 13, d.

⁸⁸⁾ Tamże, tab. CXLVIII, 7 d, 10 c; CXLVII, 2 k, itp.

micznego. Weźmy dla przykładu jeden z takich wyrobów cypryjskich publikowany przez Ohnefalsch-Richtera⁸⁷⁾. Jest to wyrób o pierścieniowatej podstawie umieszczonej na trzech wysokich nóżkach z kilku nasadkami na powierzchni. Prócz figurki ptaka widzimy tutaj cztery naczynka: uszaty dzbanuszek o kulistym brzuchu i wysokiej szyjce, zakończonej wydłużonym dzióbkiem, drugi dzbanuszek o wysokiej szyjce cylindrycznej zaopatrzonej w małe uszko, oraz puharek na wysokiej nóżce. Czwartego naczynka z rysunku nie można wyróżnić. Wszystkie te odmiany naczyń, więc obydwaj rodzaje dzbanków oraz puharki na wysokiej nóżce, znajdziemy z łatwością wśród normalnych naczyń cypryjskich tego okresu⁸⁸⁾. Wśród licznych wyrobów ceramicznych tego zespołu łatwo również o figurkę ptaka, jaką widzimy na naszym pierścieniowatym zabytku: występują one na Cyprze bądź jako osobne wyroby, bądź jako minjaturowe ozdoby na brzegach różnych naczyń (mis, puharów)⁸⁹⁾. Na innym podobnym zabytku cypryjskim, przedstawionym na tab. III, 5, umieszczono na powierzchni cztery rozwarłe miseczki, zaopatrzone na brzegach w cztery małe występy. Takie naczynia również łatwo znajdziemy wśród ceramiki cypryjskiej tego okresu⁹¹⁾. Prócz naczyń minjaturowych widzimy na powierzchni tego zabytku schematycznie potraktowane figurki ludzkie. Tego rodzaju figurki występują w tym czasie na Cyprze dość licznie, jak zresztą w całym okręgu późnoneolitycznych kultur Morza Śródziemnego⁹²⁾. Specjalnością palestyńskich wyrobów pierścieniowatych tego rodzaju są figurki owoców oraz główki zwierzęce umieszczane na powierzchni obok naczyń minjaturowych. Figurki owoców przypominają jabłka granatu, przyczem u góry posiadają one mały otwór (tab III, 1). Główki zwierzęce bywają osadzone na tego rodzaju wyrobach w sposób dwojaki: na wysokiej pionowej szyjce wmontowane; na powierzchni pierścieniowatej podstawy (tak III, 1, 2), lub na krótkiej szyjce umieszczonej na obwodzie takiej podstawy (tab. III, 3). Taka główka zwierzęca przypomina żywo naczynie gliniane lub metalowe formowane nakształt głowy zwierzęcej (rytony), znane w przedhistorycznych i starożytnych kulturach Morza Śródziemnego⁹³⁾. W cypryjskiej ceramice tego okresu główki zwierzęce występują także na innych naczyniach⁹⁴⁾, wobec czego pojawienie się rytonowych nasadek na poziomych wyrobach pierścieniowatych nie jest w tym okręgu kulturowym żadną nowością. Specjalnie palestyńskie wyroby pierścieniowate wykazują tendencję do przeładowywania powierzchni nasadkami. Np. na zabytku pochodzącym z Megiddo (tab. III, 1), widzimy na powierzchni obok minjaturowej miseczki, dwie figurki gołębi, cztery nasadki w kształcie jabłek granatu oraz rytonową główkę zwierzęcą. Podobne przeładowanie nasadkami powierzchni pier-

⁸⁷⁾ Tamże, tab. CLXVIII, 1 d, 2 a, 5 d, f itp.

⁸⁸⁾ Tamże, tab. CLXX, 13 a, b, c.

⁸⁹⁾ Tamże, tab. CLXX, 7 i; CLXXIII, 23 a, b.

⁹²⁾ Tamże, tab. CLXXII, 17 t; CLXXIII, 23 a, b itp.

⁹³⁾ Gjerstad, *Studies*, str. 216, Rhyton 1.

⁹⁴⁾ Ohnefalsch-Richter, *Kypros*, Tab. CXXXVII, 1.

Vorgeschichte. XIII, Tab. 55, c. — 3. Cypr. — wg. E. Gjerstad, *Studies on prehistoric Cyprus*. str. 212, Ring-vase 1. — 4. Kreta. — wg. E. Grohne, *Die Koppel-, Ring- und Tüllengefäße*. Tab. 29, a. — 5. Cypr. — wg. E. Gjerstad, *Studies...* str. 115, *Cultic vessels*, 4. — 6. Theby, Grecja. — wg. E. Grohne, *Die Koppel...* tab. 32, b. — 7. Muzeum we Friedbergu, Hessja. — wg. E. Grohne, *Die Koppel...* tab. 26, a.

ścienia wykazują również inne tego rodzaju zabytki palestyńskie⁶⁵). Natomiast wyroby pochodzące z innych terenów mają przeważnie mniejszą ilość nasadek, jak to dla przykładu zobaczymy na zabytku cypryjskim (tab. III, 3), gdzie umieszczono tylko trzy miniaturowe naczynka oraz małą rytonową główkę z boku podstawy. Obok miniaturowych naczyń, figurek ludzkich, podobizn jabłek granatu, nasadek rytonowych i figurek gołębi, pojawiają się na jednym z późniejszych zabytków także figurki jaszczurek (tab. II, 7). Ten nowy motyw należy położyć prawdopodobnie na karb oddziaływań kultury prowincjonalno-rzymskiej, do której zabytek wspomniany, pochodzący z Hessji, niewątpliwie należy. Przytem musimy zwrócić uwagę na jeden szczegół degeneracyjny, mianowicie na to, iż tylko jedno naczynie miniaturowe umieszczone na powierzchni tego zabytku połączone jest z próżnią wewnątrz pierścieniowatej podstawy, podczas gdy drugie nalepione jest na powierzchnię tejże. Prawdopodobnie do fenickich wyrobów pierścieniowatych zbliżone są wyroby pochodzące z okresu wpływów rzymskich z terenu angielskiego. Wiadomość tę podaje E. Grohne⁶⁶), wspominając o publikacji angielskiej, której nie miałem możliwości otrzymać. Wobec tego ograniczam się jedynie do powtórzenia tego zdania.

Wyroby pierścieniowate z figuralnymi nasadkami na powierzchni występują bardzo rzadko. Dotychczas znamy zaledwie kilka zabytków tego rodzaju z Cypru, Palestyny, Krety i Grecji. Powinno się znaleźć takie wyroby na obszarach oddziaływań klasycznej kultury rzymskiej, a wskazówką tego są sporadyczne znaleziska tego rodzaju z Hessji oraz wysp Brytyjskich. Drobnym przyczynkiem dla stwierdzenia długiej żywotności takich wyrobów są okazy pochodzące z nowożytnych zespołów ceramicznych Kaukazu (Tyflis), w których możemy jeszcze wyróżnić zdegenerowaną podstawę pierścieniowatą, szereg miniaturowych naczyń oraz rytonową nasadkę na powierzchni⁶⁷). Na terenie europejskim takie wyroby zakończyły swój żywot prawdopodobnie równocześnie z oddziaływaniami kultury rzymskiej.

III. Pionowe naczynia pierścieniowate tworzą najliczniejszą oraz najbardziej długotrwałą grupę ceramiki pierścieniowatej. Zasadniczą właściwością, wyróżniającą ten typ od innych wyrobów pierścieniowatych, jest pionowe ułożenie pierścieniowatego brzuśca naczynia. Ogólnym wyglądem przypominają takie wyroby małe dzbanuszki o brzuścu pierścieniowatym. Podobnie, jak w dwóch poprzednich grupach pierścieniowatych, możemy również wśród naczyń pionowych wyróżnić kilka odmian. Są to mianowicie: 1. Pionowe naczynia pierścieniowate z uchwytem (dużem uchem), 2. Pionowe naczynia pierścieniowate z lejkiem i uchwytem, 3. Pionowe naczynia pierścieniowate z uszkami do zawieszania, oraz 4. Inne pionowe naczynia pierścieniowate. W obrębie każdej z tych odmian możemy odróżnić jeszcze pewne odchylenia na podstawie różnic występujących w szczegółach konstrukcyjnych.

1. Pionowe naczynia pierścieniowate z uchwy-

⁶⁵) E. Grohne, Ringgefässe. tab. 29, b; 30, c.

⁶⁶) Tamże, str. 93. Nachtrag. — W. J. Kaye, Roman and other triple vases. *The Antiquary*, vol. L. (1914), str. 172—177, 223—226, 290—294.

⁶⁷) E. Grohne, Ringgefässe. Tab. 24, a.

tem (dużem uchem) pojawiają się poraz pierwszy w zespołach ceramicznych wschodniej części Morza Śródziemnego, a przede wszystkim na Cyprze. Najstarsza czysta forma takiego wyrobu składała się z pierścieniowatego brzuśca, cylindrycznej szyjki zakończonej zazwyczaj zgrubiałym brzegiem i dużego uszka umieszczonego obok szyjki. Taką formę reprezentuje jedno z najstarszych naczyń tego rodzaju pochodzące z Kition na Cyprze, a datowane na 1300—1200 przed Nar. Chr. (tab. IV, 10). Większej ilości takich wyrobów dostarczyły stanowiska przedhistoryczne na wyspie Rodos, gdzie istniały prawdopodobnie pracownie tego rodzaju ceramiki. Rodyjskie naczynia pierścieniowate są późniejsze od cypryjskich, a różnią się od nich smuklejszym korpusem i lepszym wyrobem. Typowym przykładem wyrobów rodyjskich jest zabytek przedstawiony na tab. IV, 4. Widzimy doskonale uformowany brzusiec pierścieniowaty o okrągłym przekroju, niską cylindryczną szyjkę zakończoną szerokim poziomym brzegiem i taśmowate uszko, które kolankowatym zgięciem łączy brzeg szyjki z górną częścią brzuśca. W porównaniu z prymitywnie wykonanym naczyniem cypryjskim, zabytek rodyjski jest świadectwem postępu techniki wykonywania naczyń pierścieniowatych, co zresztą pozostaje w zgodzie z wysoko postawioną garncarską techniką wytwórni rodyjskich. Zamiast zwykłej szyjki cylindrycznej pojawia się na wyspie Rodos przy takich naczyniach szyjka w kształcie głowy ptaka (tab. IV, 3). Ten interesujący szczegół ornamentacyjny można łączyć z ptasiemi figurkami występującymi w tym okręgu kulturowym. Jak wiemy takie figurki występują bądź osobno, bądź jako ozdoby na brzegach naczyń i nasadki na naczyniach pierścieniowatych poprzednio omawianej grupy⁹⁸). Jak już wspominałem wyżej, były to prawdopodobnie figurki gołębi, ptaka poświęconego bóstwom płodności. Ten szczegół zaobserwowany na pionowych naczyniach pierścieniowatych wskazywałby, iż tego rodzaju wyroby pozostawały w jakimś bliżej nieokreślonym stosunku do kultu płodności. Około XII w. przed Nar. Chr. pojawia się na tym samym terenie nowa forma pionowych naczyń pierścieniowatych. Mianowicie, dotychczas okrągły w przekroju pierścień, otrzymuje przekrój czworoboczny, a u podstawy pojawia się niska pojedyncza podstawka (tab. IV, 2). Nowym zupełnie szczegółem jest czworoboczny przekrój pierścienia, natomiast podstawkę u dołu pierścieniowatego brzuśca widzieliśmy już na wcześniejszym zabytku tego typu pochodzącym z Cypru (tab. IV, 1). Porównując jednak obydwie podstawki zauważymy między nimi pewną różnicę: zabytek cypryjski posiada niską, nieprofilowaną owalną podstawkę, a zabytek rodyjski posiada podstawkę profilowaną, rozszerzoną wydatnie w dole i zwężoną pod brzuścem naczynia. Podstawka taka, początkowo tylko nieznacznie w dole rozszerzona, dochodzi w późniejszych wyrobach do znacznie większych rozmiarów, jak to np. widzimy na dużym naczyniu pierścieniowatym z Itaki (tab. IV, 9). Obydwa nowe szczegóły konstrukcyjne, pojawiające się po raz pierwszy na Rodosie, są wprawdzie chronologicznie późniejsze, ponieważ jednak nie przyjęły się powszechnie w tego rodzaju wyrobach, nie mogą stanowić podstawy do klasyfikacji chronologicznej takich wyrobów pierścieniowych.

⁹⁸) Ohnefalsch-Richter, Kypros, Tab. CXLIX. 15, b, c, d, e itp.

Osobną odmianę pionowych naczyń pierścieniowatych tworzą duże okazy pierścieniowate. Przekrój pierścieniowatego brzuśca jest w tym wypadku stale czworoboczny, szyjka zazwyczaj smukła, brzeg zgrubiarty, lub rozchylony, a obok szyjki umieszczone jest duże taśmowate ucho. Tego rodzaju wyroby dochodzą przeciętnie do 40 cm. wysokości, podczas gdy normalne nie przekraczają kilkunastu cm. Jedno takie naczynie pochodzące z Cuma jest przedstawione na ryc. IV, 5⁹⁹). Jest to właściwie rodzaj smukłego dzbanuszka o pierścieniowatym brzuścu, czworobocznym w przekroju, umieszczonym na wysokiej podstawie rozszerzonej u dołu i pustej wewnątrz. Szyjka jest smukła, zwężająca się ku górze, a brzeg uformowany nakształt liścia koniczyny. Wysokie kałkowate ucho łączy brzeg szyjki z jej podstawą. Ogólnym kształtem naczynie takie przypomina oinochoje greckie, a jedyną różnicą jest pierścieniowata forma brzuśca, zamiast brzuśca kulistego¹⁰⁰), stosowanego zwykle przy oinochojach typowych. Także mniejsze naczynka pierścieniowate występujące w zespołach przedhistorycznych i starożytnych wykazują bliskie podobieństwo typologiczne z małymi dzbanuszkami o kulistym lub dwustronnie spłaszczonym brzuścu, które występują w wielkich ilościach w tych samych zespołach kulturowych¹⁰¹). I w tych wypadkach główną różnicę stanowi forma brzuśca: kulista, lub spłaszczona w jednym wypadku, a pierścieniowata w drugim. Inne szczegóły konstrukcji, a więc: szyjka, uszko, podstawka itp. we wszystkich wypadkach są formowane analogicznie.

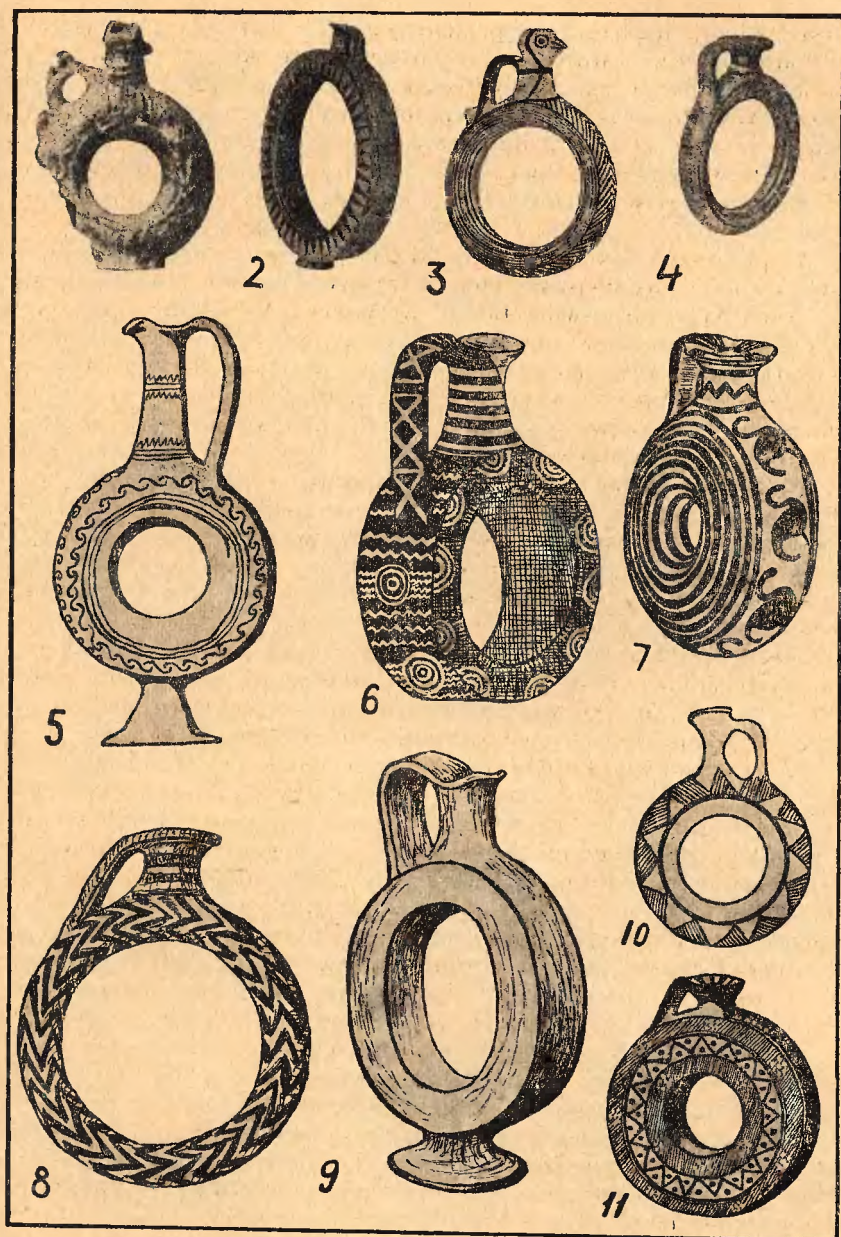
Pionowe naczynia pierścieniowate z uchwytem możnaby podzielić na dwa warjanty: wyroby bez podstawki i naczynka zaopatrzone w podstawkę. Ta druga odmiana jest pod względem technicznym bardziej udoskonalona i nieznacznie późniejsza. Następnie jednak obydwie te odmiany występują razem obok siebie tak, iż na podstawie występowania, względnie nie występowania podstawki żadnego podziału chronologicznego przeprowadzić nie można. Np. małe naczynka pierścieniowate, występujące w greckich kolonjach, pomiędzy VI a IV ww. przed Nar. Chr. nie posiadają żadnych podstawek, a wiemy przecież, iż taka podstawka pojawiła się już około 1000 r. przed Nar. Chr. przy tego rodzaju wyrobach pierścieniowatych na Cyprze (tab. IV, 1). Wskazywałem już na różnice w kształtowaniu brzuśca pierścieniowatego w tego rodzaju wyrobach, który jest bądź okrągły (tab. IV, 1, 3, 4, 7, 8, 10), bądź czworoboczny (tab. I IV, 2, 5, 6, 9, 11). Obydwa te sposoby formowania pierścienia występują równie często w ciągu wieków. Naj-

⁹⁹) Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. 1917. str. 102, ryc. 30.

¹⁰⁰) Ohnefalsch-Richter, Kypros, tab. CLXXVIII, 2.

¹⁰¹) H. Dragendorff, Theraeische Gräber. Berlin 1903. str. 311. Tab. 499. itp.

Tablica IV. — 1. Cypr. — wg. E. Gjerstad, *Studies...* str. 126, *Fig. 12.* — 2. Kamiros, Rodos. — wg. K. F. Kinch, *Fouilles de Vroulia*, Berlin 1914. str. 46—47, *fig. 20, a.* — 3. Siana, Rodos. — wg. K. F. Kinch, *Fouilles de Vroulia*. str. 46, *fig. 19.* — 4. Kamiros, Rodos. — wg. K. F. Kinch, *Fouilles de Vroulia*. str. 46, *fig. 18.* — 5. Cumae. — wg. Jahrbuch d. k. Deutschen Archäologischen Instituts. XXXII, 1917. Berlin. str. 102, *Abb. 30.* — 6. Thera, Cyklady. — wg. H. Dragendorff, *Theraeische Gräber*. Berlin 1903. str. 313, *ryc. 501.* — 7. Siana, Rodos. — wg. Jahrbuch d. k. Deutschen Archäologischen Instituts. I. 1886. Berlin. str. 148. 3039. — 8. Vroulia,

Rodos. — wg. K. F. Kinch, *Fouilles de Vroulia*. Berlin 1914. Tab. 31, 3 a. —
 9. Ithaca. — wg. *American Journal of Archeology*, XXXVII, 1933. str. 157, fig. 2. —
 10. Kition, Cypr. — wg. M. Ohnefalsch-Richter, *Kypros, die Bibel und Homer*. Berlin 1893. Tafel-Band, tab. CL, 19. — 11. Grecja, miejscowość nieznana. — wg. *Jahrbuch d. k. Deutschen Archäologischen Instituts*. XIII, 1898. Archäologischer Anzeiger. 1898. I, str. 191, fig. 8.

starsze zabytki tego rodzaju pochodzące z Rodosu i Cypru (tak. IV, 8, 10) mają pierścieniowaty brzusec o przekroju okrągłym i na tej podstawie możnaby przyjąć, iż pierścień o przekroju okrągłym jest formą starszą. Wyroby o czworobocznym przekroju pierścienia pojawiają się później, lecz obok nich nadal utrzymują się formy o przekroju okrągłym. Prawdopodobnie więc sposób formowania pierścieniowatych brzuśców zależał wyłącznie od umiejętności, upodobania i smaku miejscowego.

W pierwszym okresie występowania pionowych naczyń pierścieniowatych, zdołaliśmy wyróżnić trzy centra, gdzie pojawiają się one w większej ilości. Są to mianowicie Rodos, Korynt oraz północne wybrzeża Morza Czarnego. Znajdywano je przeważnie w grobach, oraz w najbliższym otoczeniu świątyń¹⁰²⁾, co pozwala wyrazić przypuszczenie, iż wyroby te pozostawały w jakimś związku z kultem zmarłych, lub innymi obrzędami. Poza tymi najważniejszymi ośrodkami takie naczynia występują na innych wyspach Morza Śródziemnego, a nawet przedostają się na teren italski. O ile poziome wyroby pierścieniowate, a przedewszystkiem wyroby pierścieniowate z nasadkami, występowały tylko sporadycznie, o tyle omawiana grupa naczyń pierścieniowatych występuje częściej i w większych ilościach. Jednak nie możemy jeszcze w tym starszym okresie zaliczyć naczyń pierścieniowatych do wyrobów powszechnego użytku domowego.

Sledząc za taką odmianą naczyń pierścieniowatych w czasach późniejszych, natknijemy się na poważną lukę czasową. Dopiero bowiem w XVI w. po Chr. pojawia się w reńsko-westerwaldzkim zespole ceramicznym dzbanek o pierścieniowatym brzuścu. Na południowym wschodzie Europy pojawiły się mniej więcej w tym samym czasie smukłe dzbanuszki o pierścieniowatym brzuścu w ceramice Tatarów krymskich¹⁰⁷⁾. Przy porównaniu przedhistorycznych, względnie starożytnych wyrobów tego rodzaju, z naczyniami pierścieniowatymi zespołów nowożytnych, nie znajdziemy różnic istotnych. Zwłaszcza wielkie podobieństwo uderza nas przy zestawieniu południowo-niemieckich i tatarskich wyrobów pierścieniowatych z dużymi naczyniami pierścieniowatymi ceramiki klasycznej (Cuma, Ithaka). Jediną różnicę stanowi tutaj chyba materiał oraz sposób zdobienia powierzchni, pozatem wszystkie szczegóły konstrukcyjne pozostały te same (tab. IV, 5). Przytoczone analogie są terytorjalnie znacznie od siebie oddalone, lecz dla nas w tym wypadku ważnym jest fakt stwierdzenia naczyń pierścieniowatych z uchwytem z jednej strony w zespołach klasycznej greckiej ceramiki, a z drugiej strony w nowożytnej ceramice tatarskiej i południowo-niemieckiej. Na tej podstawie możemy przyjąć z wielkim prawdopodobieństwem, iż pierścieniowate naczynia starożytne przetrwały w mało zmienionej formie aż do czasów nowożytnych na obszarach pozostających w późnej starożytności pod oddziaływaniem klasycznych prądów kulturowych.

W innych natomiast zespołach nowoczesnych pojawiają się naczynia pierścieniowate w nieco zmienionej formie, jako:

2. Pionowe naczynia pierścieniowate z lejkiem i uchwytem. Jest to odmiana pionowych naczyń pierście-

¹⁰²⁾ K. F. Kinch, Fouilles de Vroulia. str. 46.

niowatych o profilowanej podstawie pod spodem, zaopatrzona w górze w szyjkę środkową, boczny lejek i duże pętlcowate ucho (tab. V). Ta odmiana występuje jako nowoczesna ceramiczna forma ludowa na Ukrainie oraz w Jugosławji. W porównaniu z opisaną powyżej odmianą pionowych naczyń pierścieniowatych, naczynia nowej odmiany otrzymują nowy szczegół konstrukcyjny: boczny lejek obok szyjki. Z czasów przedhistorycznych oraz z zespołów ceramiki starożytnej dotychczas takich wyrobów nie znamy. Lejek, występujący w tej odmianie naczyń pierścieniowatych, nie jest nowym wynalazkiem w zespołach ceramicznych. Już w przedhistorycznych kulturach Morza Śródziemnego występuje taki lejek umieszczany zazwyczaj obok właściwego otworu środkowego na naczyniach różnych kształtów. Jako przykład może nam służyć mała brzuçhata czarka pochodząca z Wasyliki na Krecie, która jest wykonana w stylu ceramiki wczesnominojskiej¹⁰³) (2800—2400 przed Nar. Chr.). Obok szerokiego otworu właściwego umieszczono w tym wypadku charakterystyczny lejek boczny o wydłużonym dziobie. Takich przykładów na występowanie lejka w naczyniach różnych kultur i czasów można przytoczyć znacznie więcej. Wspomnę na tem miejscu tylko, iż spotykamy ten szczegół konstrukcyjny później w ceramice prowincjonalnorzymskiej, za pośrednictwem której wszedł on do zespołów średniowiecznych, a następnie także do nowoczesnych zespołów ceramicznych Europy południowej¹⁰⁴). Nowoczesne naczynie zaopatrzone w tego rodzaju boczny lejek znam np. z ukraińskiej ceramiki ludowej (Połtawa)¹⁰⁵). Na tej podstawie możemy stwierdzić, iż lejek spotykany na pierścieniowatych naczyniach pionowych, został przejęty z innych wyrobów ceramicznych i zastosowany jako udogodnienie praktyczne, umożliwiające łatwe wylewanie zawartości.

Pionowe naczynia pierścieniowate zaopatrzone w lejek i pętlcowate ucho występują, jak już wspominałem, na terenie Jugosławji jako „bardaçe“, oraz na Ukrainie, jako „kuman, kumanec“, względnie „medarka“. Forma ich wskazuje, iż były to ozdobne naczynia domowego użytku, nie nadające się do użytku w drodze, jako flaszki polowe. Na podstawie pewnych, drobnych zresztą, różnic typologicznych, oraz zasięgu terytorjalnego wyróżniamy wśród tego rodzaju wyrobów dwie odmiany: a) jugosłowiańską i b) ukraińską.

a) **Jugosłowiańskie** „bardaçe“ posiadają smukły pierścieniowaty brzusiec wyłącznie o przekroju okrągłym (tab. V, 1—4). Podstawę stanowi pojedyncza nóżka o profilowanej powierzchni, zwężona pod pierścieniowatym brzućcem i silnie rozszerzona w dole a wewnątrz pusta. Na górze widzimy dość krótką szyjkę, zakończoną zgrubiałym kołnierzem, osadzonym w ten sposób, iż ponad nim wystaje jeszcze rąbek niezgrubiałego brzegu szyjki. Naskutek tego robi on wrażenie nasadzonego obręcza. Z jednej strony szyjki umieszczono wysoki lejek, który

¹⁰³) H. Bossert, Altkreta. Berlin 1921. ryc. 168, c. — K. Majewski, Kultura aigajska. Lwów 1933. str. 145, 1.

¹⁰⁴) Por. np. Koenen, Gefässkunde der vorrömischen, römischen und fränkischen Zeit in den Rheinlanden. Bonn 1895. Tab. XI, 10, XIV, 22; XX, 6; XXI, 10, 12.

¹⁰⁵) Znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum im. T. Szewczenki we Lwowie, Nr. inw. 297.

jest szerszy u dołu i rurkowato zwężony u wylotu, przyczem sam jego brzeg jest zgrubiały. Osadzony jest zwykle pionowo, a tylko jego górna część wygina się ku przodowi. Z drugiej strony szyjki umieszczono wysokie pętlcowate ucho, które schodząc ku dołowi tworzy poniżej średnicy pierścieniowatego brzuśca, drugie mniejsze uszko, które jest często pozabawione zupełnie otworu (tab. V, 2, 3). W tym wypadku praktyczne zastosowanie posiada jedynie uszko większe, wyższe, a drugie, mniejsze uszko posiada charakter wyłącznie ozdobny. Charakterystyczny sposób powtarzania uszek zauważymy także na podobnych naczyniach pierścieniowatych, pochodzących z Marokko (tab. V; 10). W tym wypadku uszko takie zostało powtórzone czterokrotnie: jeden raz, jako pętla łącząca podstawę szyjki z lejkiem, oraz trzykrotnie powtórzone uszka coraz mniejsze przypuszczać, iż zarówno jedno, jak i drugie naczynie pierścieniowate pokrewieństwa w dwóch wypadkach znacznie oddalonych od siebie pozwala przypuszczać, iż zarówno jedno, jak i drugie naczynia pierścieniowate pochodzą ze wspólnej ojczyzny. Zwrócę przy tej sposobności uwagę, że jedno z najstarszych pionowych naczyń pierścieniowatych, pochodzące z Cypru (tab. IV, 1), posiada obok szyjki uszko powtórzone dwukrotnie. Wynikałoby z tego, że powtarzanie uszek na naczyniach pierścieniowatych posiada bardzo dawną tradycję w basenie Morza Śródziemnego. Jugosłowiańskie „bardače“ tworzą zwartą grupę ceramiczną o nieistniejących prawie większych różnicach pomiędzy poszczególnymi wyrobami. Jeżeli już istnieją jakieś różnice, to dotyczą one jedynie koloru i zdobienia powierzchni oraz rozmiarów.

Prócz naczyń pierścieniowatych „bardače“, występują w Jugosławii inne jeszcze naczynia pierścieniowate, które typologicznie należą do grupy pierścieniowatych naczyń do zawieszania. Temi naczyniami zajmiemy się w jednym z następnych rozdziałów.

b) **Ukraińskie naczynia pierścieniowate** występują przedewszystkiem na obszarze dawnej gubernji połtawskiej, a znane są tam pod nazwą „kuman, kumanec“. Typowe połtawskie naczynie pierścieniowate składa się z pierścieniowatego brzuśca, zaopatrzonego w profilowaną podstawkę u dołu, oraz szyjkę, lejek boczny i pętlcowate ucho u góry (tab. V, 5, 7). Już na pierwszy rzut oka zauważymy, iż ukraińskie naczynia pierścieniowate są bardzo podobne do takichże wyrobów jugosłowiańskich. Istnieją jednak między nimi także pewne różnice typologiczne, które pozwalają nietylko na terytorjalne, lecz także na typologiczne rozdzielenie tych dwóch zbliżonych rodzajów naczyń pierścieniowatych.

W ukraińskiej odmianie pojawia się obok brzuśca pierścieniowatego o przekroju okrągłym (tab. V, 5), także brzusec o czworobocznym przekroju pierścienia (tab. V, 7). Boczny lejek jest zawsze niższy od brzegu

Tablica V. — 1.—4. Serbja północna i południowa. — Oryginały w Muzeum Etnograficznem w Beogradzie, z Knjaževac, północna Serbja, nr. inw. 1848/1, 2. — Muzeum w Zagrzebiu ze Serbji południowej. Nr. inw. 3725, 3722. — 5. „Kumanec“ (medarka) z b. gubernji połtawskiej, Ukraina. Oryginał w Muzeum Historyczno-Archeologicznem w Odessie. — 6. „Kuman“ z południowej Ukrainy. — wg. Peasant art in Russia. Special autumn number of „The Studio“. 1912. London. ryc. 434. — 7. „Kumanec“ z Ukrainy z XVIII. w. Oryginał znajduje się w zbiorach Hist.Arch. Muzeum w Odessie. — 8, 9. Rosja środkowa. — wg. Peasant art in Russia. „The

Studio". London 1912. ryc. 162, 163. — 10. Marokko. — Oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie. — 11. Sokal. — Oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Nr. inw. 1577. — 12. Ukraina. — Oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum Krajoznawczego w Żytomierzu.

szyjki środkowej a forma jego jest już od samej podstawy pochylona ku przodowi. Górna część szyjki środkowej jest zazwyczaj rozszerzona kielichowato i zakończona wywiniętym brzegiem. Bardaże miały, jak wiemy, osobno nasadzony kołnierz, zpod którego wychodził jeszcze rąbek niezgrubiałego brzegu szyjki. Ucho jest uformowane w wysoką pętlę, która nie bywa nigdy powtarzana i nie schodzi poniżej połowy wysokości naczynia. Wylczyliśmy właśnie cechy, które odróżniają ukraińskie naczynia pierścieniowate od naczyń jugosłowiańskich.

Połtawskie „kumańce“, więc mniejsze naczynia pierścieniowate, zaopatrzone są stale w wysoką podstawkę o silnie rozszerzonej części dolnej i wąskiej szyjce tuż pod pierścieniowatym brzuścem. Połączenie szyjki podstawki z dolną częścią brzuśca jest albo zupełnie ostre, albo bardziej łagodne. Powierzchnia jest stale polewana w kolorach żółtym, brązowym lub zielonym, rzadko białym i ozdobiona ornamentem roślinnym. Ornament ten wykonywano często plastycznie, jak to widzimy np. na okazie pochodzącym z XVIII w. przedstawionym na tab. V, 7, lub tylko kolorowo, jak to często bywa na wyrobach późniejszych (tab. V, 5, 12). Wyjątkowo pojawia się ozdobne potraktowanie górnej partji lejka na podobieństwo kurzej głowy, jak to widzimy na naczyniu przedstawionem na tab. V, 12.

Zwykle kumańce nie przekraczają granicy wysokości 29 cm. W tym samym jednak zespole ceramicznym występują także większe naczynia pierścieniowate, które osiągają 40 cm. wysokości i mają wygląd pierścieniowatych dzbanków; takie naczynia nazywają „kumanami“. Pierścieniowaty brzusiec kumanów jest zawsze czworoboczny, a górna jego część zazwyczaj wydęta (tab. V, 6). Z tego wydęcia wychodzi: ozdobnie wygięty lejek i środkowa szyjka o pięknie profilowanem zazwyczaj kielichowatym rozszerzeniu u góry. Szerokie, tasmowate ucho łączy łukiem górną część szyjki z brzuścem. Nie jest ono zatem osadzone osobno, jak to miało miejsce przy „kumańcach“. U spodu widzimy odpowiednio wysoką nóżkę o talerzowatej podstawie i przywężonej szyjce, zazwyczaj profilowaną na powierzchni. „Kumany“ są naczyniami ozdobnemi, używanemi zazwyczaj na wino. Ten wybitnie ozdobny charakter podkreślony jest umieszczaniem różnych figurek w środkowym otworze pierścieniowatego brzuśca. Na naczyniu reprodukowanem na naszej tablicy widzimy małą figurkę konia ze żrebakiem; w podobnem naczyniu, znajdującem się w zbiorach Muzeum im. T. Szewczenki we Lwowie, umieszczono w środku wysoką figurę świętego; okaz publikowany przez D. Zelenina w „Russische Volkskunde“, tab. I, 69, prócz figurką konia w środku, jest ozdobiony nadto na powierzchni podstawy i na lejku bocznym plastycznym wężem, przyczem otwór lejka ma wygląd głowy węża.

Przy sposobności omawiania naczyń pierścieniowatych występujących na Ukrainie pragnę zwrócić uwagę na ich nazwę, która brzmi obco w języku słowiańskim: „kuman“. Obok tej nazwy spotyka się na oznaczenie tej samej formy ceramicznej inną nazwę zupełnie zrozumiałą: „medarka“ (naczynie na miód). Nazwą Kuman, zastosowaną w naszym wypadku do naczyń pierścieniowatych, oznaczano w czasach wczesnohistorycznych (X—XI wiek) szczepy koczowniczych Połowców grasujących po nadczarnomorskich stepach. Istnieje zatem możliwość, że wła-

śnie ci Kumanowie używali takich naczyń pierścieniowatych i od nich przeszły one jako nowa forma ceramiczne do osiadłych szczepów słowiańskich. Zatem w tym wypadku do naczynia przywarłaby nazwa szczepu, od którego ten bardzo charakterystyczny wyrób został przyjęty. Jest również rzeczą ciekawą, że u krymskich Tatarów do dnia dzisiejszego istnieje nazwa „kuman“ na oznaczenie baniastego naczynia glinianego o wąskiej szyjce, które jest używane tutaj jako rodzaj naczynia obrzędowego¹⁰⁸). W każdym wypadku nazwa „kuman, kumaneć“, którą oznaczają na Ukrainie naczynia pierścieniowate, wskazuje na to, iż ta forma ceramiczna została przejęta za pośrednictwem szczepów tureckich. Potwierdzeniem tego byłyby z jednej strony podobne formy ceramiczne spotykane wśród ceramiki tureckiej, a z drugiej strony także turecka nazwa naczyń pierścieniowatych „bardače“, używana na terenie jugosłowiańskim.

Obok typowo-ukraińskiej odmiany naczyń pierścieniowatych, pojawiają się na Ukrainie tu i tam inne wyroby pierścieniowate. Są to mianowicie naczynia o pierścieniowatym brzuscu, zazwyczaj czworobocznym w przekroju. Znane mi są dwa takie naczynia, pochodzące z terenu Ukrainy. Jedno z nich (tab. VIII, 9) ma czworoboczny w przekroju brzusec pierścieniowaty, u podstawy cztery niskie nóżki, a w górze cylindryczną szyjkę ze zgrubiałym brzegiem. Na obwodzie umieszczono cztery niskie graniaste występy, pozbawione zupełnie otworów, które ogólnym kształtem i rozmieszczeniem przypominają uszka do zawieszania. Powierzchnia jego jest biała polewana i ozdobiona wypukłym i malowanym ornamentem roślinnym. Do tego samego typu należy inne podobne naczynie pierścieniowate z Ukrainy. Różni się ono od poprzedniego tem, że nóżki są potraktowane zoomorficznie, a u podstawy szyjki umieszczono dwie stylizowane główki zwierzęce. Cztery uszka ułożone, podobnie jak na naczyniu poprzednim, mają małe okrągłe otwory. Powierzchnię tego naczynia pokryto polewą koloru jasno-zielonego, a wypukły ornament roślinny pokryty został innym kolorem. Obydwa wspomniane ostatnio naczynia pierścieniowate różnią się zasadniczo od typowych pierścieniowatych naczyń z Ukrainy. Jak widzimy wykazują one szereg cech degeneracji, jak ślepe uszka w jednym wypadku, oraz przeładowanie ornamentacyjne w drugim wypadku. Na tym terenie są one świadectwem oddziaływań zachodnich, idących prawdopodobnie od Węgier, względnie z południowej Polski, gdzie takie naczynia pierścieniowate do zawieszania występują powszechnie.

Naczynia pierścieniowate typu poławskiego sięgnęły dalej na północ, aż na teren Rosji środkowej, a ku zachodowi do południowo-wschodniej Polski (Sokalskie). Środkowo rosyjskie naczynia pierścieniowate robią wrażenie krepych, niskich kumanów (tab. V, 8, 9). Brzusec ich jest szeroki, w przekroju czworoboczny zaopatrzony w cztery niskie nóżki u podstawy, a szyjkę kielichowato rozszerzoną u góry oraz duże kabłąkowate ucho. W tym wypadku elementem obcym są cztery niskie nóżki, dodane u podstawy zamiast zwykłej podstawki stosowanej przy „kumańcach“ poławskich. Tego rodzaju podstawa występuje natomiast bardzo często przy naczyniach pierścieniowatych do zawieszania, których oddziaływanie zostało stwierdzone przez okazy przedstawione na

tab. VIII, 6, 9. Tego rodzaju naczyń pierścieniowatych używano w Rosji na „kwas“, a do otworu środkowego brzuśca wkładano lód celem ochłodzenia napoju wewnątrz naczynia¹⁰⁶⁾. Praktyczne wykorzystanie otworu tego jest w tym wypadku niewątpliwie zjawiskiem wtórnym, nie mającym nic wspólnego z pierwotnym przeznaczeniem naczyń pierścieniowatych. Wspomniane właśnie środkowo-rosyjskie naczynia pierścieniowate tworzą północno-wschodnią granicę rozprzestrzenienia tego rodzaju wyrobów na terenie europejskim.

Także z terenu południowo-wschodniej Polski znane mi są podobne do połtawskich naczynia pierścieniowate. Jedno z takich naczyń, pochodzące ze Sokala (tab. V, 11), przypomina bardzo w zasadniczym wyglądzie połtawskie „kumany“ (tab. V, 6). Naczynie to ma wygląd dzbanka o pierścieniowatym brzuścu, zaopatrzonym w szeroką szyjkę, prosty lejek boczny i duże kolankowato zgięte wstęgowe ucho. Cechą lokalną jest w tym wypadku jedynie zupełnie prosty lejek. Z tej samej miejscowości pochodzi inne naczynie pierścieniowate, tym razem uformowane w górnej części antropomorficznie¹⁰⁹⁾. Obydwa te naczynia ze Sokalskiego świadczą o dalekich oddziaływaniach pierścieniowatych naczyń połtawskich, które należą na tym terenie do wyrobów sporadycznych ludowego przemysłu artystycznego.

3. Pionowe naczynia pierścieniowate do zawieszania, tworzą drugą wielką grupę pionowych naczyń pierścieniowatych. Różnią się one od odmiany poprzedniej zasadniczo tem, iż zamiast dużego ucha (uchwyty), mają dwa lub więcej małych uszek zaopatrzonych w otwory do przeciągania sznurka względnie rzemyka, na którym naczynie takie zawieszano.

Najstarsze zabytki tej odmiany pochodzą z późnoneolitycznego stanowiska obok Vučedol w Jugosławji (tab. VI, 1, 2). Na jednym z tych naczyń, zachowanym w stanie silnie zniszczonym, umieszczono u góry pierścieniowatego brzuśca szerokie, profilowane ucho. Na drugim zabytku, którego górna część zachowała się w całości (tab. VI, 2), umieszczono dwa guzkowate uszka o poziomych otworach. Naczynia te miały formę stosunkowo ciężką, a otwór szeroki, owalny; taka forma cera-

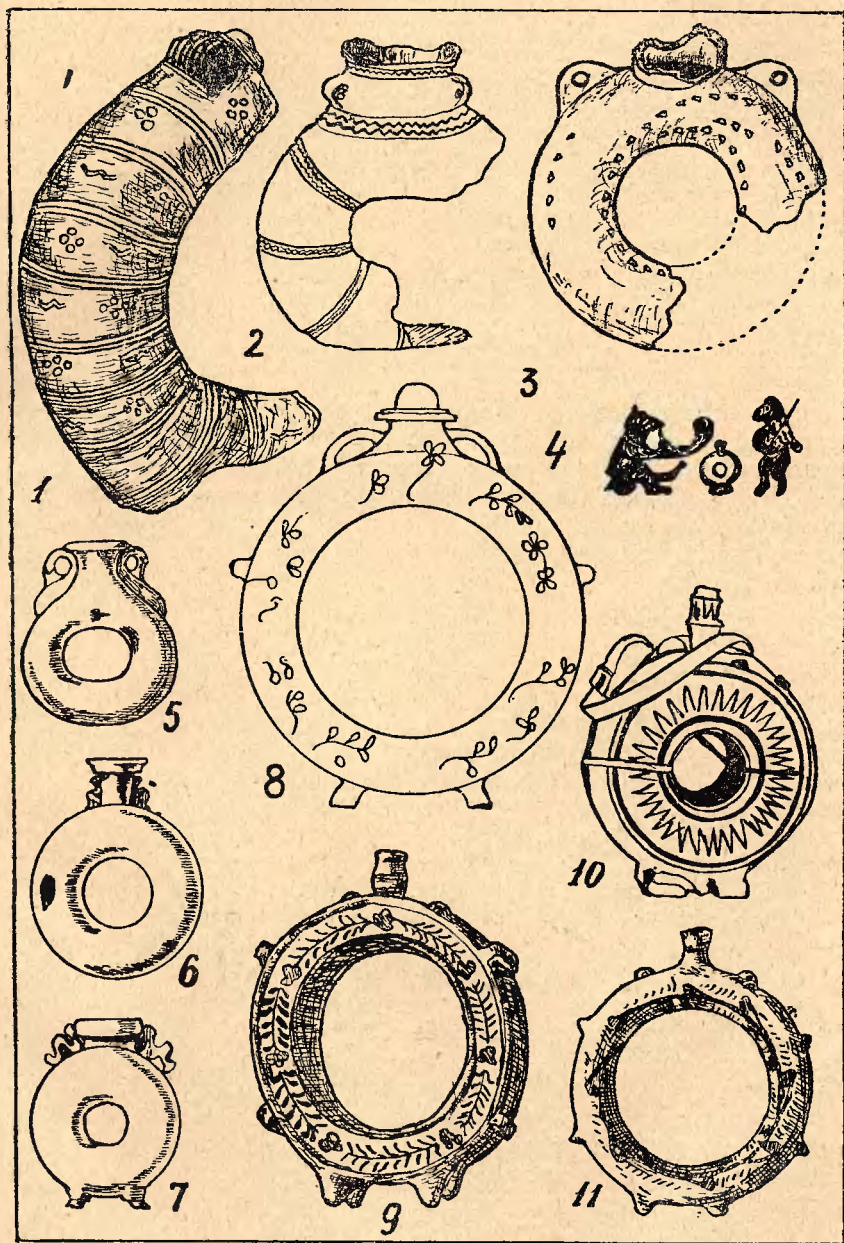
¹⁰⁶⁾ D. Zelenin, Russische Volkskunde. Tab. I, 69 i objaśnienia do tej ryciny.

¹⁰⁷⁾ Tatarskie naczynia pierścieniowate znam z autopsji ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Leningradzie (sala IX, szafa 33) i Krajoznawczego Muzeum w Jalcie.

¹⁰⁸⁾ Informacji tej udzieliła mi współpracowniczka naukowa muzeum krajoznawczego w Jalcie, rodowita Tatarka, w roku 1934.

¹⁰⁹⁾ Naczynie to znajduje się w zbiorach Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie.

Tablica VI. — 1, 2. Vučedol, Jugosławja. — wg. Hoernes-Menghin, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Wien 1925. str. 275, fig. 6, 7. — 3. Chersonozos, Krym. — Rysunek z oryginału znajdującego się w miejscowym muzeum. Nr. inv. 25, 5648. — 4. Minjatura na marginesie „Speculum iuris Wilhelmi Duranti“. — wg. F. Kopera, Dzieje malarstwa w Polsce. Kraków 1925. I. str. 58, ryc. 47. — 5. Kolonja (Köln). — wg. A. Kisa, Das Glas im Altertume. str. 119. — 6. Egipt, wyrób aleksandryjski. — wg. A. Kisa, Das Glas im Altertume. ryc. 13, No. 8. Formen Tafel C. 166. — 7. Kolonja. — wg. A. Kisa, Das Glas... str. 332. Forment. 166, Formentafel C. — 8. Mezöcsat, Węgry. — Rysunek na podstawie notatek Dr. K. Majewskiego z oryginału znajdującego się w muzeum w Miskolcs. —

9. Dunantul, Węgry. — wg. Bátky Zsigmond, Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest 1906. str. 281, tab. 98, 3. — 10. Węgry, bez miejscowości. — wg. L'art populaire Hongrois. Budapest 1928. str. XXIX i 202. (Transdanubie). — 11. Szentés, Węgry. — wg. Bátky Zsigmond, Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest 1906. str. 281 j tábla, ryc. 2.

miczna najmniej nadawała się do noszenia podczas podróży. Sposób wykonania poszczególnych części tych naczyń, jak również sposób zdobienia powierzchni, nie wyróżnia naszych zabytków zupełnie od środowiska ceramicznego, do jakiego one należą¹¹⁰). Obydwa zabytki z Vučedol są świadectwem pojawienia się pionowej formy pierścieniowatej na kontynencie europejskim, jednak nie reprezentują one jeszcze czystego typu pionowych naczyń pierścieniowatych do zawieszania. Takiej formy nie reprezentują również małe gliniane i szklane flakoniki występujące zarówno w Egipcie, jak i na terenie prowincyj rzymskich około Nar. Chr. Forma brzuśca pierścieniowatego jest owalna (tab. VI, 5), bądź okrągła (tab. VI, 6, 7). Na przykładach ilustrowanych widzimy także rozmaity sposób formowania szyjki. Obok flakoników zupełnie nie posiadających żadnej podstawki (tab. VI, 5, 6), występują wyroby zaopatrywane w cztery niskie nóżki rozstawione szeroko (tab. VI, 7). Takie małe gliniane lub szklane flakoniki nie nadawały się wprawdzie do celów praktycznych jako rodzaj flaszek polowych, przedewszystkiem ze względu na małe rozmiary, a także ze względu na zbyt kruchy materiał (szkło). Są one jednak pośrednią wskazówką, iż w tych samych zespołach musiały być w użytku podobne do nich większe wyroby ceramiczne, używane być może jako flaszki podróżne. Dowodów bezpośrednich narazie na to nie mamy.

Pierwsza pierścieniowata gliniana flaszka polowa została znaleziona we wczesnohistorycznej warstwie kulturowej, pochodzącej z XI—XII wieku na miejscu starożytnej kolonii greckiej w Chersonesie na Krymie (tab. VI, 3). Jest to stosunkowo nieduże naczynie gliniane (wys. 15 cm.) o pierścieniowatym brzuścu okrągłym w przekroju, zaopatrzone w dwa małe uszka po bokach cylindrycznej szyjki, obecnie częściowo utraconej. W uszkach zrobiono małe okrągłe otwory nadające się wyłącznie do przewleczenia sznurka. Zabytek ten pochodzi z terenu dawnej kolonii greckiej, a więc z miejsca, gdzie wyroby pierścieniowate mają kilkuwiekową tradycję. Ostatnie greckie naczynia pierścieniowate na wybrzeżu Morza Czarnego datujemy na IV w. przed Nar. Chr., a następnym zabytkiem tego rodzaju jest dopiero naczynie z Chersonesu. Pomiędzy tymi dwoma punktami istnieje zatem poważna luka czasowa. Należy się jednak spodziewać, iż przerwę tą zdołają bodaj częściowo wypełnić przyszłe badania terenowe. Porównując ze sobą naczynia pierścieniowate greckie i wspomniane naczynie z XII w. po Chr., zauważymy pomiędzy nimi poważne różnice typologiczne. Naczynka greckie były znacznie mniejsze, miały tylko jedno kolankowato zgięte ucho, a zabytek wczesnohistoryczny jest przedewszystkiem większy i zaopatrzony w dwa małe uszka obok szyjki, służące do zawieszania naczynia. Zasadnicza ta zmiana w sposobie używania obydwóch rodzajów naczyń pierścieniowatych, występujących na wybrzeżu Morza Czarnego, musiała zajść w ciągu kilkunastu stuleci, z których takich zabytków nie znamy. Zabytek z Chersonesu pozwala nam ustalić z całą pewnością, iż w XII w. po Chr. naczynia pierścieniowate znalazły praktyczne zastosowanie jako flaszki polowe. Ta zmiana musiała się dokonać w zespole ceramicznym jakiegoś szczepu koczowniczego lub pasterskiego, który ze

¹¹⁰) Por. np. Reallexikon der Vorgeschichte, XI, tab. 53, a, b itp.

względem na swój tryb życia używał flaszek połowych. Nie jest rzeczą wykluczoną, że ludem tym mogli być właśnie Kumanowie, których tradycja ukraińska powiązała z pierścieniowatymi naczyniami („kuman, kumaneć“ — ukr. naczynia pierścieniowate). W południowych zespołach ceramicznych występują także naczynia płaskie okrągłe, zaopatrzone zawsze w uszka do zawieszania i szyjkę, a czasem w nóżki lub podstawkę u spodu. Takie wyroby ceramiczne pojawiają się już w kulturach przedhistorycznych wschodniej części basenu M. Śródziemnego, więc na Cyprze, w Palestynie, Grecji, Italji¹¹¹). Podobne naczynie płaskie widziałem w zespole średniowiecznej ceramiki Chersonezu, a w nowoczesnych zespołach ludowych towarzyszy płaska odmiana stałe naczyniom pierścieniowatym. Jako łatwiejsze do wykonania, wyroby płaskie uzyskują jednak przewagę ilościową nad wyrobami pierścieniowatymi. Nie należy jednak upraszczać zagadnienia powstawania pewnych form naczyń pierścieniowatych w ten sposób, że płaskie naczynia były formą zastępczą trudnych do wykonania naczyń pierścieniowatych. Naczynia pierścieniowate i naczynia płaskie są to dwie pokrewne wprawdzie, lecz zupełnie odrębne formy ceramiczne, z których każda ma własną genezę i historję rozwoju. Inna sprawa, że obydwie te formy wzajemnie oddziaływały na siebie. Prawdopodobnie też naskutek krzyżówki płaskiej okrągłej flaszki połowej z naczyniami pierścieniowatymi powstała nowa forma pierścieniowatego naczynia do zawieszania.

Najbardziej czystą pod względem typologicznym formą pionowego naczynia pierścieniowatego do zawieszania jest właśnie omówiony wyżej zabytek z Chersonezu. Widzimy tu formę pierścieniowatą, pozbawioną zupełnie podstawy, zaopatrzoną w cylindryczną szyjkę i dwa małe uszka do zawieszania. Taką formę naczynia pierścieniowatego znajdziemy w niektórych nowoczesnych zespołach ceramicznych. Znam takie naczynia z Sycylii¹¹²), a pojedynczo występują także na Węgrzech i Siedmiogrodzie. Jako pierwsze udogodnienie konstrukcyjne pojawiają się na takich naczyniach pierścieniowatych podstawki, lub częściej nóżki. Tak skonstruowaną formę ceramiczną znajdziemy w nowoczesnych ludowych zespołach ceramicznych: Jugosławji, Siedmiogrodu, Węgier i południowo-wschodniej Polski.

a) Odmiana jugosłowiańska. Obok omówionych powyżej pierścieniowatych naczyń jugosłowiańskich, zwanych „bardače“, występuje na tym terenie odmiana zastosowana do zawieszania. Są to naczynia o grubym pierścieniowatym brzuścu, czworobocznym (tab. VII, 10), lub półokrągłym w przekroju (tab. VII, 11, 12). Właściwością odmiany jugosłowiańskiej jest umieszczanie krótkiego lejka obok środkowej szyjki, szczegół, który w bardziej rozwiniętej formie występował na „bardačach“ (tab. V, 1—4). Innym szczegółem, występującym tylko w tej jugosłowiańskiej odmianie, są trzy krótkie nóżki umieszczane w trójkąt u podstawy naczynia (tab. VII, 10—13). Małe, konstrukcyjnie nie wydzielane uszka mają tak małe otwory, że nadają się jedynie do przewleczenia sznurka. W wyjątkowych wypadkach zamiast dwóch uszek ma-

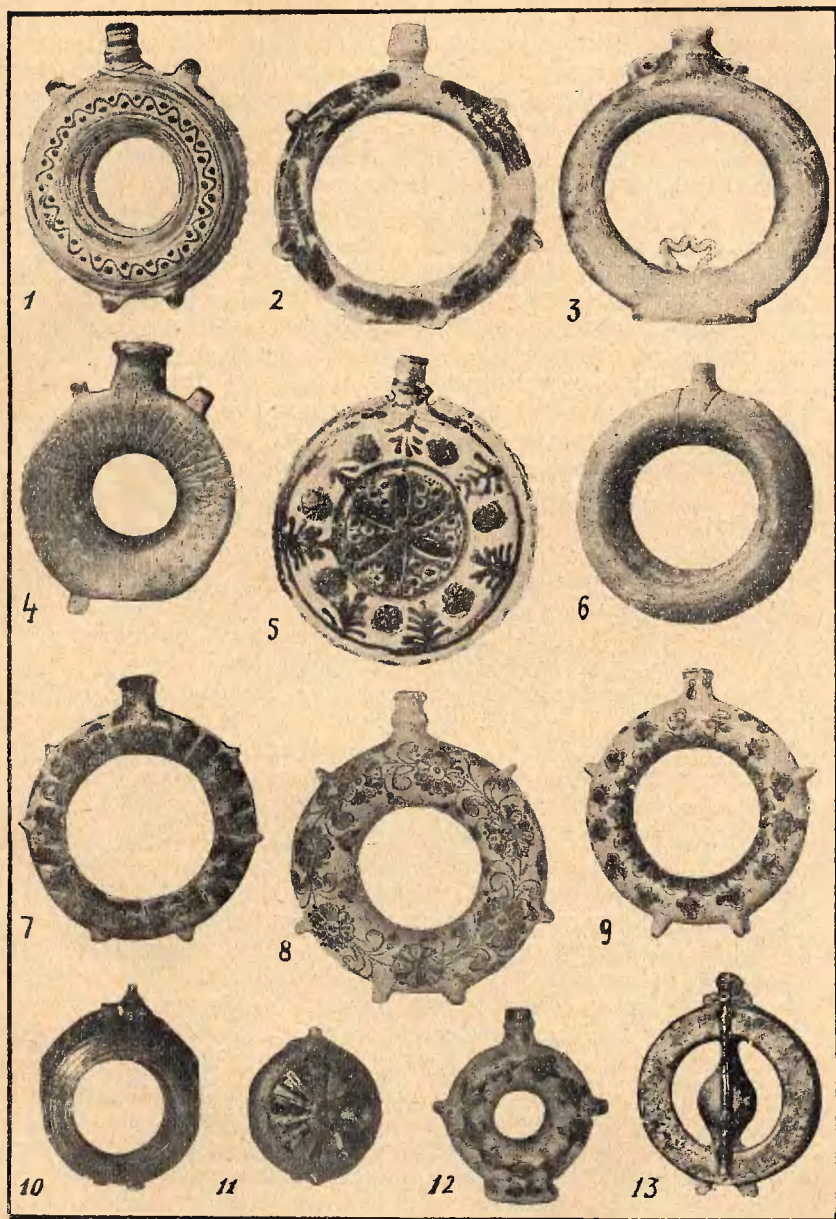
¹¹¹) Analogje znaleźć łatwo w publikacjach materiału odpowiednich zespołów ceramicznych.

¹¹²) G. Pitřé, *Catalogo illustrato...* str. 124.

łych, pojawia się jedno duże ucho pętlcowate, takie jak np. na „bardacach“ (tab. VII, 2). W tym wypadku jest to zanieczyszczenie typowej formy pierścieniowatej do zawieszania. Środek pierścieniowatego brzuśca wypełniano czasem ażurową wstawką w postaci koncentrycznych wycięć trójkątnych (tab. VII, 11), lub w inny sposób. W jednym np. wypadku wstawiono w środek pierścienia małe brzuchate naczynko połączone u góry i dołu z pierścieniowatym brzuścem (tab. VII, 13). To naczynie posiada jeszcze jeden nadzwyczaj interesujący szczegół konstrukcyjny, a mianowicie wąską glinianą rurkę umieszczoną wzdłuż średnicy brzuśca nazewnątrz naczynia. Jest ona wmontowana w dolną część brzuśca a kończy się u podstawy szyjki nieznanym odgięciem nazewnątrz. Tego rodzaju szczegół należy do wyjątkowych zjawisk w pierścieniowatej ceramice Jugosławji, a przy tem naczyniu spełniał on rolę bocznego lejka, umieszczanego zazwyczaj obok szyjki u góry brzuśca. Jugosłowiańskie naczynia pierścieniowate do zawieszania stanowią odrębną grupę wśród naczyń pierścieniowatych tej odmiany. Pod względem typologicznym stanowią one przejście pomiędzy pierścieniowatymi naczyniami do zawieszania o jednym otworze, występującymi na innych terenach, a pierścieniowatymi naczyniami z dużym uchem i bocznym wysokim lejkiem, zwanymi w Jugosławji „bardacé“. Prócz tego są one zbliżone do płaskich okrągłych jugosłowiańskich „płosek“, od których różnią się tylko pierścieniowatym brzuścem. Wszystkie naczynia pierścieniowate do zawieszania z tego terenu spełniają rolę połowych flaszek na wodę, wino lub gorzałkę, a zatem posiadają jeszcze pełną treść użytkową. Występują jednak już między nimi formy o charakterze naczyń ozdobnych (tab. VII, 12).

b) O d m i a n a s i e d m i o g r o d z k o - w ę g i e r s k a. Naczynia pierścieniowate tej odmiany terytorjalnej różnią się od jugosłowiańskich przede wszystkim tem, iż mają tylko jeden otwór w górze. Brzusiec ma formę smukłego pierścienia o przekroju czworobocznym (tab. VI, 9, 10 i VII, 4), lub okrągłym (tab. VI, 8, 11 i VII, 1—3, 6). Ponadto siedmiogrodzkie naczynia pierścieniowate wykazują tendencję do wypełniania środka pierścieniowatego brzuśca, zjawisko, z którym zetknięł się już przy omawianiu pierścieniowatych naczyń do zawieszania z Jugosławji. Pojawiają się tutaj skromne plastyczne ozdoby na dolnej części pierścienia (tab. VII, 3), lub rozety ażurowe wypełniające całą wolną przestrzeń (tab. VII, 5). Wypełnianie przestrzeni wolnej w środku naczynia ma charakter wyłącznie ornamentacyjny, co zwłaszcza wyraźnie zostało podkreślone na tym ostatnim okazie, gdzie na otoku dodano ponadto ozdobny grzebień. Szyjka bywa osadzana na pierścieniowatym brzuścu zazwyczaj ostro (tab. VI, 9—11), wyjątkowo tylko przejście to jest złagodzone (tab. VI, 8). Szyjka jest niezbyt gruba, okrągła a w połowie wysokości często zgrubiała, przyciemniona najczęściej występuje również zgrubienie brzęgu. Naczynie reprodukowane na tab. VIII, 4, po-

Tablica VII. — 1.—6. Siedmiogrodzkie naczynia pierścieniowate ze zbiorów „Muzeul Ardelean“ w Cluj, Rumunja. — 7. Huculszczyzna, bez miejscowości. — Oryginał znajduje się w zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. — 8. Huculszczyzna, bez miejscowości. — Oryginał w zbiorach muzeum Nauk. Tow. im. Szewczenki we Lwowie. Nr. inw. 14979. — 9. Kosmacz, pow. Kołomyja. — Ory-

ginal znajduje się w zbiorach muzeum Nauk. Tow. im. Szewcenki we Lwowie. Nr. inw. 14978. — 10. Knjaževac, Serbja północna. — Oryginał w Muzeum Etnograficznym w Beogradzie, nr. inw. 1846. — 12. Huculszczyzna, bez miejscowości. — Oryginał w muzeum Tow. Nauk. im. T. Szewcenki we Lwowie. Nr. inw. 14981. — 13. Dubravec, pow. Ivanec, północna Chorwacja. — Oryginał w Muzeum Etnograficznym w Zagrzebiu. Nr. inw. 382.

siada szyjkę o podstawie czworobocznej, wyżej cylindryczną, zakończoną poziomo wyłożonym brzegiem. Większość wyrobów tej odmiany posiada podstawę zaopatrzoną w cztery niskie nóżki, lub rzadziej w pojedynczą podstawkę (tab. VII, 3). Wyjątkowo występują naczynia pozbawione jakiegokolwiek podstawy (tab. VII, 5). Ważnym szczegółem konstrukcyjnym są małe uszka, umieszczone parami na obwodzie naczynia. Najstarsze wyroby tej odmiany posiadają zazwyczaj tylko jedną parę uszek, umieszczonych tuż obok, lub niedaleko szyjki. Są to bądź kałkowate uszka, umieszczone podłużnie, bądź zwykłe małe poziome otwory w czworobocznych występach obok szyjki naczynia (tab. VIII, 3). Taki rodzaj uszek nazywać będziemy uszkami poprzecznie przekłutymi, w odróżnieniu do innego rodzaju uszek występujących na tych samych naczyniach, które mają otwory zgodne z obwodem brzośca, zwanych przez nas uszkami pionowo przekłutymi. Ten drugi rodzaj uszek pojawia się na naczyniu zazwyczaj w większym oddaleniu od szyjki i występuje zazwyczaj jako druga para, obok uszek poziomo przekłutych (tab. VII, 1, 4). Przeznaczenie każdego rodzaju uszek było inne. Uszka poziomo przekłute służyły do umocowania (uwiązania sznurka), względnie rzemyka, na którym naczynie zawieszano. Uszka pionowo przekłute były natomiast rodzajem przytrzymywaczy sznurka, wzgl. rzemyka i miały zabezpieczać opasujący naczynie sznurek (rzemyk) przed zsunieniem się. Tego rodzaju uszka-przytrzymywacze znane już były w przedhistorycznych i starożytnych zespołach ceramicznych południowej Europy i dlatego musimy je uważać za element bardzo dawny¹⁴³). Na naczyniach pierścieniowatych pochodzących z Niżu węgierskiego występują przede wszystkim uszka przekłute poziomo, które są umieszczone w pobliżu szyjki. Gdy dodawano jeszcze jedną parę uszek, były to już zazwyczaj uszka przekłute pionowo, służące do przytrzymywania rzemyka. Takie uszka umieszczano po jednej (tab. VI, 8), lub po dwie pary (tab. VI, 9, 11), co z obowiązkiem uszkami poziomo przekłutymi tworzyło dwie i trzy pary uszek na obwodzie jednego naczynia. Zaznaczyć przytem należy, iż formę otworów dostosowywano zazwyczaj do rodzaju wieszadła: okrągłe otwory robiono dla przewleczenia sznurka, a czworoboczne dla paska skórzanego. Rolę przytrzymywaczy wieszadła spełniały między innymi także szeroko rozstawione niskie nóżki. Wyjątkowo występują na tym terenie pierścieniowate wyroby pozbawione zupełnie uszek i nóżek u podstawy, a zaopatrzone jedynie w szyjkę (tab. VII, 6). Takie naczynia można było nosić chyba na ręce, dzierżce, lub sznurku.

c) **O d m i a n a h u c u l s k a.** Pierścieniowate naczynia do zawieszania występujące na terenie huculskim są typologicznie bardzo zbliżone do odmiany węgiersko-siedmiogrodzkiej. Są to naczynia zazwyczaj o smukłym pierścieniowatym brzoścu, przeważnie o przekroju okrągłym (tab. VII, 7, 9), czasem, zwłaszcza w starszych formach, o przekroju czworobocznym. Szyjka okrągła posiada zawsze brzeg zgrubiały, a czasem

¹⁴³) L'art du peuple Roumain. Genève 1925. str. 42.

¹⁴⁴) H. B. Walters, Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum. London 1912. vol. I, part. II. str. 167, ryc. 299. C. 846. — O. Hölder, Die Formen der römischen Thongefässe diesseits und jenseits der Alpen. Stuttgart 1897. tab. XII, 18. itd.

także poprzeczne zgrubienie w połowie wysokości (tab. VII, 8). Na obwodzie naczyń pierścieniowatych tej odmiany występuje tylko jeden rodzaj uszek, a mianowicie uszka o pionowych otworach. Nieznane są tutaj zupełnie uszka poziomo przekłute i to jest właśnie cechą specjalną naczyń typu huculskiego. U podstawy tej odmiany naczyń pojawiają się bądź cztery niskie, szeroko rozstawione nóżki, bądź owalna niska podstawka o podłużnym otworze, biegnącym zgodnie z obwodem naczynia, przez który przeprowadza się rzemyk dla zawieszania naczynia (tab. VII, 12). Wypełnianie środkowej części pierścieniowatego brzuśca, zaobserwowane w odmianie węgiersko-siedmiogrodzkiej i jugosłowiańskiej, nie jest znane zespołowi pierścieniowatych naczyń huculskich. Inne szczegóły zarówno dotyczące materiału, wyrobu, jak zdobienia powierzchni naczyń pierścieniowatych pokrywają się w zupełności z charakterem ceramiki huculskiej.

Pod koniec naszych rozważań nad typologią pionowych naczyń pierścieniowatych do zawieszania należy wspomnieć, iż tego rodzaju wyroby występują także na terenie północno-afrykańskim, a mianowicie w Marokko i Fezie. Mimo, że bliższe rozpatrzenie tego rodzaju zabytków afrykańskich przedstawia się bardzo pojętnie, nie mogę się niemi zająć przedewszystkiem ze względu na zupełnie przypadkowo zebrany materiał.

4. Inne pionowe pierścieniowate naczynia nowoczesne. W tym ustępie zajmiemy się pokrótce tymi wszystkimi rodzajami naczyń pierścieniowatych pionowych, które ze względu na odmienne właściwości typologiczne nie zostały uwzględnione w ustępach poprzednich.

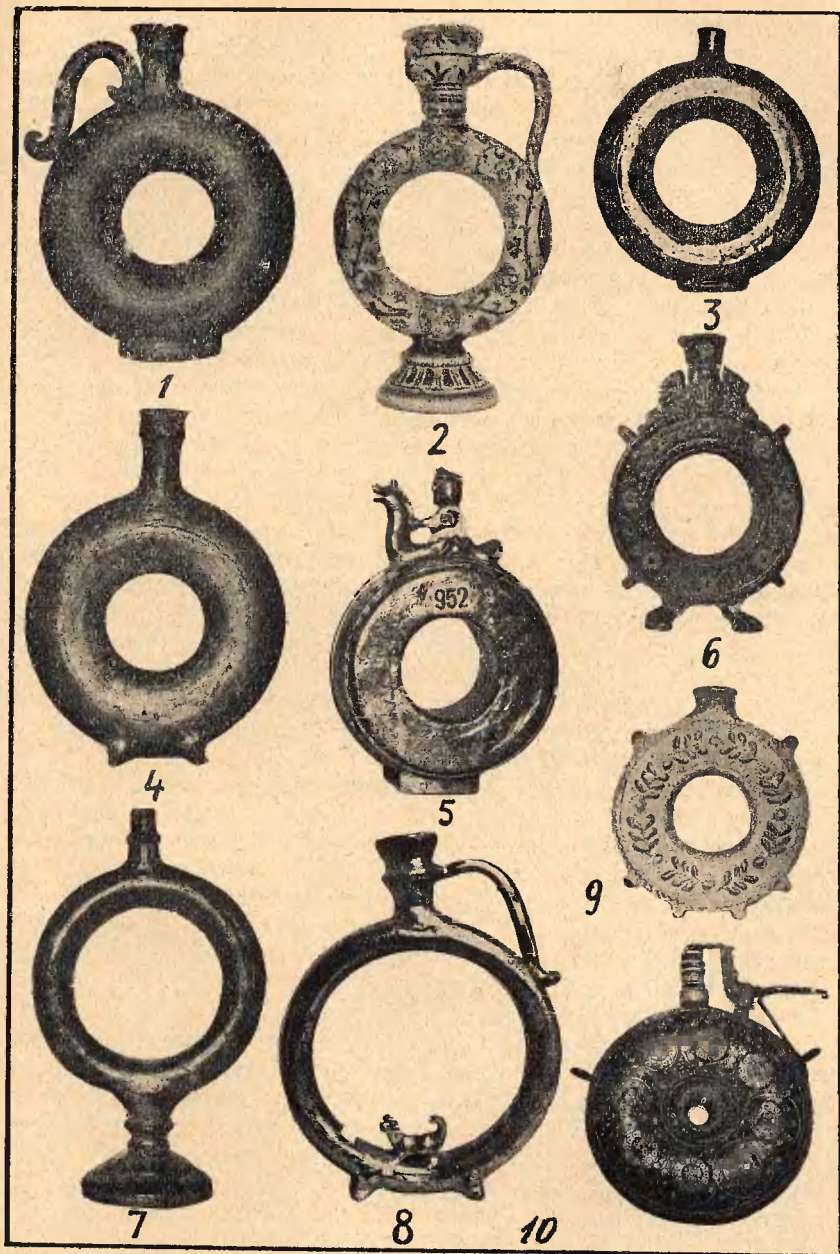
Pod względem ilości materiału najlepiej przedstawia się podolska odmiana pionowych naczyń pierścieniowatych. Pod względem typologicznym grupa ta nie posiada jednolitego charakteru. Na Podolu wschodniem przeważają smukłe naczynia pierścieniowate zaopatrzone zazwyczaj w wysoką profilowaną podstawkę o talerzowatej części dolnej i wąskiej szyjce u góry. Smukła okrągła szyjka posiada w połowie wysokości poprzeczne zgrubienie, a brzeg jej jest zazwyczaj zgrubiały (tab. VIII, 7). Nie widziuty na tych wyrobach żadnych innych szczegółów konstrukcyjnych, a przedewszystkiem niema uszek. Obok tego rodzaju glinianych naczyń pierścieniowatych, znam jedno szklane naczynie pierścieniowate, pochodzące z okręgu kijowskiego¹¹⁵⁾. Naczynie to zaopatrzone jest u spodu w niską owalną podstawkę. Prócz niewysokiej gładkiej szyjki o zgrubiałym brzegu nie zauważymy na tem naczyniu żadnych innych dodatków. Na zachodniem Podolu naczynia pierścieniowate występują w trochę zmienionej formie. Nie mają one tutaj wysokich profilowanych podstawek, a na ich miejsce pojawia się niska owalna podstawka, jaką widzieliśmy na szklanym okazie kijowskim (tab. VIII, 1), lub cztery niskie szeroko rozstawione nóżki, jakie występują przy pierścieniowatych naczyniach odmiany huculskiej (tab. VIII, 4). Jedno z takich naczyń zachodnio po-

¹¹⁵⁾ Okaz ten pochodzący z XVII stulecia znajdował się przed wojną w jednym z muzeów kijowskich.

dolskiej odmiany, przedstawione na tab. VIII, 1, posiada duże ucho umocowane jednym końcem do podstawy szyjki, a drugim schodzące na pierścieniowaty korpus. Gdybyśmy chcieli poszukać ścisłych analogij do takiego wyrobu pierścieniowatego, zaprowadziło by to nas aż do przedhistorycznych zespołów basenu Morza Śródziemnego. Z nowoczesnej ceramiki pierścieniowatej znamy wyroby zaopatrzone w uchwyt i jedną tylko szyjkę z Czernichowa (tab. VIII, 2), a na południowym wschodzie z Krymu. Do tak dalekiego terytorjalnego i chronologicznego powiązania zachodniopodolskich naczyń pierścieniowatych brakuje nam ogniw pośrednich. Dlatego więcej cech prawdopodobieństwa posiada przypuszczenie, iż ta nowoczesna forma pierścieniowata nie posiada powiązania bezpośredniego ze wspomnianymi wyrobami podobnymi. Tradycja przekazała formę pierścieniowatą, a inne szczegóły, więc uszko, nóżki i potraktowanie całości przejęte zostały z lokalnego środowiska ceramicznego. W sposób podobny można wytlumaczyć także ozdobną formę pierścieniowatą z Czernichowa, która pod względem typologicznym różni się znacznie od ukraińskiej ceramiki pierścieniowatej (tab. VIII, 2).

Bardzo zbliżone do omówionego powyżej podolskiego naczynia pierścieniowatego jest naczynie pochodzące z okolic Sambora (tab. VIII, 8). Pierścieniowaty brzusiec jest w tym wypadku bardzo smukły, podstawę tworzą cztery nóżki, a w górze widzimy smukłą szyjkę z poprzecznym zgrubieniem w połowie i duże ucho obok niej. Niespodzianką w tej ceramicznej formie jest mała figurka pieska umieszczona na dolnej części pierścienia. Tego rodzaju figurki widzieliśmy już na dużych naczyniach pierścieniowatych („kumanach“) z Ukrainy. Trudno jednak na podstawie tego jednego faktu określić, czy figurka ta jest świadectwem dalekich oddziaływań ukraińskiej ceramiki pierścieniowatej. Obok zwykłych pierścieniowatych form ceramicznych na Podolu występują sporadycznie ozdobne naczynia pierścieniowate, odbiegające znacznie od normalnego użytkowego typu naczyń pierścieniowatych. Jedno z takich naczyń jest reprodukowane na tab. VIII, 5. Widzimy tutaj bardzo szeroki pierścieniowaty brzusiec o profilowanej powierzchni, przypominający ogólnym kształtem beczułkę, wsparty na dwóch podłużnych listewkach. Na górze umieszczono plastyczną figurkę konia z jeźdźcem (tylko górna część). Otwór znajduje się w głowie jeźdźca. Daleko posunięta stylizacja brzuśca oraz figurka jeźdźca zamiast szyjki wskazują na wybitnie ozdobny charakter tego wyrobu. Zatem to naczynie zaliczyłbym do specjalnej odmiany ozdobnych naczyń pierścieniowatych, które występują sporadycznie na tym i sąsiednich terenach. Wszystkie te wyroby ozdobne różnią się znacznie między sobą, stylizacja

Tablica VIII. — 1. Szpikłosy, pow. Złoczów. — Oryginał znajduje się w Muzeum Nauk. Tow. im. T. Szewczenki we Lwowie. Nr. inw. 23373. — 2. Czernichów, Ukraina. — Oryginał w Państwowym Muzeum Hist.-Archeologicznym w Odessie. — 3. Brzostek, pow. Pilzno. — Oryginał w zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie, nr. inw. 1731. — 4. Szpikłosy, pow. Złoczów. — Oryginał w muzeum im. Dzieduszyckich, Nr. inw. 827. — 5. Łahodów, pow. Złoczów. — Oryginał znajduje się w zbiorach muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie, Nr. inw. 952. — 6. Ukraina, bez miejscowości. — Oryginał w Państwowym Muzeum Wołyńskim (Derżawnyj Wołyńskij Muzej) w Żytomierzu. — 7. Podole wschodnie, bez miejscowości. — Oryginał znajduje się w Muzeum Nauk. Tow. im. T. Szewczenki we Lwowie. —

8. Strzelbice, pow. Sambor. — Oryginał znajduje się w muzeum „Bojkwyszczyna“ w Samborze. — 9. Połtawa, Ukraina. — Oryginał znajduje się w zbiorach Muzeum Nauk. Tow. im. Szewczenki we Lwowie. Nr. inw. 18751. — 10. Prochownica drewniana wykładana kością i drucikiem mosiężnym z handlu starożytności Schulberga we Lwowie. Zdjęcie z oryginału.

bowiem każdego z nich uzależniona była od indywidualnego smaku artystycznego i umiejętności technicznej wykonawcy. Niema zatem potrzeby analizować stylistycznie każde takie naczynie z osobna, różnią się one bowiem znacznie od ogólnego charakteru normalnych naczyń pierścieniowatych danego terenu, a do typologii tych ostatnich nie wnoszą nic nowego. Do tej grupy ozdobnych naczyń pierścieniowatych, nie związanych ze sobą ani typologicznie, ani terytorjalnie, zaliczyć możemy okaz poławski o ślepych uszkach (tab. VIII, 9), dwa naczynia z Czernichowa (tab. VIII, 2), eksponat muzeum w Żytomierzu (tab. VIII, 6), antropomorficzne naczynia pierścieniowate ze Sokala, oraz naczynie pierścieniowate z Łahodowa, pow. Złoczów (tab. VIII, 5).

Prawie wszystkie naczynia pierścieniowate omawiane w tym rozdziale mają szereg cech degeneratywnych. Zauważyliśmy, iż już sama forma pierścieniowata należy do rodzaju mistrzowskiego wyrobu garncarskiego, a kunszt wytwórcy wyładowuje się zwłaszcza w różnych dodatkach do niej. Inną formą degeneratywną są wyroby bardzo uproszczone, w których mamy tylko pierścieniowaty brzusec zaopatrzone w szyjkę i czasem podstawkę (tab. VIII, 3, 4, 7). Na uwagę zasługuje fakt, iż zdegenerowane wyroby pierścieniowate, zarówno jednej, jak drugiej odmiany, występują przede wszystkim na peryferjach właściwego rozprzestrzenienia naczyń pierścieniowatych. Powyżej wspominałem już o takich wyrobach z północnej Ukrainy, Rosji środkowej, Podola wschodniego i zachodniego. Występują one także dalej na zachodzie, więc w powiecie Pilzno (tab. VIII, 3), na Śląsku¹¹⁶⁾, w krajach sudeckich¹¹⁷⁾. Wyroby takie pojawiają się także na peryferjach zasięgu węgierskiego, mianowicie na Morawach, oraz w Austrii i dalej ku południowi w Dalmacji¹¹⁸⁾.

Na zakończenie nie od rzeczy będzie wspomnieć o zastosowaniu formy pierścieniowatej do wyrobu prochownic XVII—XVIII wieku. Jedną taką prochownicę reprodukuje na tab. VIII, 10. Podobną zupełnie, tylko bardziej płaską znam z Finlandji, a drugą z Nikopola nad Dnieprem. Wszystkie one były wykonane z drzewa, mają okucia metalowe, a ozdoby wykładane kością i drucikami. Wyroby takie są bardzo interesującym dowodem na to, jak forma pierścieniowata wciskała się do zespołu przedmiotów codziennego użytku.

5. Chronologia i rozprzestrzenienie pionowych naczyń pierścieniowatych. Pionowe naczynia pierścieniowate pojawiają się po raz pierwszy w przedhistorycznych kulturach basenu Morza Śródziemnego. Do najstarszych należą dwa naczynia pierścieniowate z Vučedol w Jugosławji, datowane na koniec epoki neo-

¹¹⁶⁾ Naczynie używane przez ludność polską na Śląsku o czworobocznym przekroju pierścienia, na czterech nóżkach z cylindryczną szyjką ze zgrubiałym brzegiem bez uszek. Powierzchnia polewana brązowa. Obecnie w Museum für Völkerkunde we Wiedniu. Nr. inw. 11817.

¹¹⁷⁾ Obydwa takie naczynia znajdują się w temże muzeum. Jedno majolikowe o okrągłym przekroju pierścienia z napisem i dwoma uszkami z r. 1774. Nr. inw. 35992. Drugie także majolikowe, pochodzące z Moraw około 1800 r. Bez uszek na czterech nóżkach o czworobocznym przekroju pierścienia i wklęsłym obwodzie. Nr. inw. 34582.

¹¹⁸⁾ V. V. Vukasović, Narodna kuća ili dom... str. 29. ryc. 18 i 21.

litycznej, zalem na okolo 2000 lat przed Nar. Chr. W porownaniu z innymi rodzajami naczyń pierścieniowatych (pierścieniowatemi poziomymi i poziomymi z nasadkami), które pojawiły się w 3 tysiącleciu przed Nar. Chr., są pionowe naczynia pierścieniowate znacznie późniejsze. Najstarsze zagęszczenie terytorjalne stwierdzono na wyspie Rodos, gdzie występują takie wyroby począwszy od okresu późnomyceńskiego (XIV—XIII ww. przed Nar. Chr.). Prawdopodobnie istniały tutaj pracownie, skąd rozchodziły się naczynka pierścieniowate do krajów sąsiednich. Spotykamy je potem, na innych wyspach wschodniej części Morza Śródziemnego, na Cyprze, Krecie, Terze. Poza to pojawiły się one w tym czasie także w Egipcie. Około IX w. przed Nar. Chr. przedostały się pionowe naczynia pierścieniowate do Grecji i tutaj rozwinęły się między innymi w specjalny typ koryncek ariballosów pierścieniowatych. Za pośrednictwem greckich kolonistów, przedostały się takie naczynia do kolonij na północnym wybrzeżu Morza Czarnego. Dotychczasowe znaleziska z tego terenu pozwalają stwierdzić występowanie takich wyrobów do IV w. przed Nar. Chr. Około narodzenia Chrystusa pojawiły się pionowe flakoniki pierścieniowate w prowincjach rzymskich nad Renem, gdzie utrzymały się do III w. po Nar. Chr. Po tym okresie, zarówno na zachodzie, jak wcześniej jeszcze na wschodzie (IV w. przed Nar. Chr.), nie umiemy wskazać przez kilka stuleci ani jednego podobnego zabytku pierścieniowatego. Luka ta jest spowodowana prawdopodobnie brakiem publikowanego, względnie niewykrytego jeszcze materiału. Dopiero na XII wiek po Nar. Chr. możemy datować naczynie pierścieniowate znalezione w obrębie dawnej kolonii greckiej Chersonezu nad Morzem Czarnym. Jak więc widzimy, przedhistoryczne i starożytne wyroby pierścieniowate są narazie słabo połączone z podobnymi wyrobami czasów historycznych i nowożytnych. Jak już zauważyłem trudno uważać tę przerwę za istotną lukę w występowaniu pionowych naczyń pierścieniowatych na terenie europejskim. Częściowo możnaby ją wypełnić zabytkami należącymi do innych grup ceramiki pierścieniowatej, o których wspominaliśmy w rozdziałach poprzednich. Większej ilości pierścieniowatych naczyń pionowych dostarczają dopiero nowoczesne zespoły ceramiczne Jugosławji, Węgier, Rumunii, Polski i Ukrainy. Poza to znam takie naczynia z Sycylii i Bretonji¹¹⁹⁾, a poza Europą z Marokko, oraz ze środkowej i wschodniej Afryki¹²⁰⁾. W tym samym czasie, kiedy w Europie zachodniej przeżywają się poziome naczynia pierścieniowate z nasadkami na powierzchni, w Europie środkowej i południowo-wschodniej pionowe naczynia pierścieniowate osiągnęły szczyt rozwoju typologicznego, stwarzając liczne grupy i odmiany. Narazie niestety nie potrafimy ustalić początku pojawienia się takich wyrobów pierścieniowatych we wspomnianych wyżej zespołach ceramiki no-

¹¹⁹⁾ Wiadomość o występowaniu naczyń pierścieniowatych w Bretonji zawdzięczam uprzejmej informacji ustnej prof. Dr. R. Ganszyńca. Niestety materiału tego nie znam, ani z publikacji, ani z autopsji.

¹²⁰⁾ Pionowe naczynko pierścieniowate gliniane z nad górnej Uelle w Afryce publikuje Harry Johnston, George Grenfell and the Congo. vol. II. London 1908. str. 816. ryc. 472. O innej formie pierścieniowatej z plemienia Bajakka we wschodniej Afryce wspomina J. Falkowski, Przyczynek do zagadnienia naczyń pierścieniowatych. Lud. serja II, tom XIII, zes. I—IV, str. 20. ryc. 1 c.

woczesnej. Musiało się to stać jeszcze przed XVIII w. po Nar. Chr., jeżeli już w tym czasie widzimy tak silne zróżniczkowanie i rozprzestrzenienie naczyń pierścieniowatych. W czasach nowożytnych używano pierścieniowatej odmiany do zawieszania jako rodzaju flaszek polowych, a odmiany z lejkim i uchwytem, jako ozdobnego naczynia na napoje (miód, wino, wódka). W czasach najnowszych wyszły naczynia pierścieniowate prawie zupełnie z użytku praktycznego, a wyrabiane są przeważnie na sprzedaż do miast, gdzie są chętnie nabywane jako oryginalne naczynia przemysłu ludowego.

C. GENEZA I ZASTOSOWANIE NACZYŃ PIERŚCIENIOWATYCH.

Naczynia o pierścieniowatej podstawie, względnie brzuścu są bardzo charakterystyczną, ale równocześnie niezwykłą formą ceramiczną. Możemy stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, że takiego kształtu nie narzuciły wyrobom glinianym żadne względy podyktowane praktycznymi potrzebami życia codziennego. Jest to forma, bardzo trudna do wykonania w glinie. Trudno również przyjąć, by kształt pierścieniowaty został narzucony przez szczególne właściwości materiału, z którego pierwotnie mogły być wykonane takie naczynia. W tym wypadku mam na myśli naczynia wykonywane z jakiegoś materiału organicznego, jak tykwy, plecionki, skóry itp., które jak wiemy, często były następnie niewolniczo naśladowane w glinie. Wzorem takich naczyń pierścieniowatych, pustych wewnątrz, nie mogły być także puste wewnątrz pierścienie metalowe, które często występują w przedhistorycznych zespołach. Nie znamy bowiem dotychczas żadnego naczynia pierścieniowatego metalowego, a z drugiej strony wiemy, iż gliniane naczynia pierścieniowate pojawiają się już pod koniec młodszej epoki kamiennej (neolitu), a więc w okresie, kiedy technika metalowa nie istniała prawie zupełnie. Istnieje jeszcze jedna możliwość, iż wzorem dla pierścieniowatych glinianych naczyń mogły być jakieś specjalnie szyte mieszki skórzane. Wiemy, że południowe kultury, różnych worków skórzanych używały, a np. askosy są naczyniami glinianymi imitującymi specjalny rodzaj takiego worka skózanego, zeszytego z całej skóry zwierzęcia. Jest jednak rzeczą bardzo wątpliwą, by wyrobom skózanym nadawano formę pierścieniowatą, powiedzmy dla wygodniejszego przenoszenia. Musimy zatem poszukać innego wyjaśnienia dla genezy ceramiki pierścieniowatej.

W ceramice śródziemnomorskiej były znane gliniane podstawki w kształcie masywnego pierścienia, na których stawiano naczynia o dnie kulistym lub śpiczastym. Takie osobne podstawki znamy np. z osad palowych Europy południowej, z Egiptu i innych kultur związanych z kręgiem śródziemnomorskim¹²¹). Prócz takich podstawek glinianych były w tych samych zespołach niewątpliwie w użyciu także podkładki

¹²¹) C. Truhelka, *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savabette bei Donja Dolina*, Wien 1904. II. tab. XXVII, 11. — *Reallexikon der Vorgeschichte*, t. XIV. tab. 33 d. — Z terytorjum Rumunii taką podstawkę publikuje np. D. Berciu, *Săpăturile arheologice dela Tangâr (1934)*. *Buletinul Muzeului Județului Vlasca „Teohari Antonescu“*, I, Bucuresti 1935. str. 17, fig. 13, 3.

pod naczynia noszone zwyczajem południowym na głowie. Taką podkładkę widzimy np. na glinianym modelu głowy męskiej z Mochlos na Krecie, datowanej na okres środkowo-minojski III¹²²). Takie podkładki używane są do dnia dzisiejszego wszędzie tam, gdzie naczynia bywają noszone na głowie, więc między innymi także w krajach Europy południowej. W Grecji zrobione są one z materiałów miękkich, np. z nieczyszczonej wełny owczej owiniętej morską trawą. Niewątpliwie w podobny sposób sporządzane były takie podkładki także w czasach przedhistorycznych. Być może, że zamiast owijania w trawę, sporządzano taką podkładkę ze skórzanego płaszcza wypełnionego następnie miękkimi materiałami. W takim wypadku pusty płaszczy podkładki mógł podsunąć ideę ulepienia takiej samej formy z gliny. Takiej możliwości nie możemy wykluczyć, ponieważ wiemy, że zarówno pierścieniowate podstawki, jak i podkładki na głowę były używane w związku z ceramiką. Gdybyśmy przyjęli ten sposób wyjaśnienia powstania glinianej formy ceramicznej, moglibyśmy dla przykładu wskazać na pusty wewnątrz pierścień gliniany pozbawiony jakichkolwiek innych szczegółów dodatkowych oprócz sześciu muszelek na powierzchni. Ten zabytek pochodzi z Knossos z okresu środkowo-minojskiego, a zatem jest datowany na 1700—1600 przed Nar. Chr.¹²³). Niezależnie od tego, czy wszystkie wymienione próby wyjaśnienia okażą się mniej lub bardziej prawdopodobne, musimy się zgodzić na to, że forma pierścieniowata nie była obca zespołom śródziemnomorskim jeszcze przed powstaniem właściwych wyrobów pierścieniowatych. Wiemy ponadto, że w tych samych kulturach występują bardzo wcześnie naczynia połączone, wieloraki, więc dwojaki, trojaki itp. Wśród wielkiej ilości wyrobów tego rodzaju, występujących zwłaszcza licznie na Cyprze¹²⁴), możemy wyróżnić naczynia połączone ze sobą tylko zewnątrz, oraz takie, które są połączone ze sobą brzuściami wewnątrz, więc są właściwymi naczyniami połączonymi¹²⁵). Gdy przyjrzymy się formie ceramicznej, która łączy trzy, cztery i więcej małych naczynek w jedną całość zauważymy, że tylko nieznaczne różnice typologiczne dzielą je od typowych naczyń pierścieniowatych z nasadkami na powierzchni. Bardzo wyraźnie występuje takie zbliżenie na zabytku pochodzącym z Teb (tab. III, 6), składającym się z szeregu małych dzbanuszków połączonych ze sobą brzuściami w jedną całość. Niewiadomo właściwie, do jakiej kategorii naczyń zaliczyć ten zabytek: do naczyń wielorakich, czy pierścieniowatych. Ten fakt naprowadza nas na jeszcze jeden sposób tłumaczenia genezy naczyń pierścieniowatych. Istnieje możliwość, że forma pierścieniowata taka, jaką widzimy w przedhistorycznych zespołach ceramicznych Cypru (tab. II, 2) powstała zupełnie przypadkowo wskutek odpowiedniego połączenia kilku małych naczynek w jedną całość zapożyczoną wspólną podstawy. Takie tłumaczenie technicznej strony powstania naczyń pierścieniowatych nie wyczerpuje wszechstronnie tego za-

¹²²) H. Bossert, *AltKreta*. Berlin 1923, str. 22, ryc. 108 a, b.

¹²³) Evans, *The Palace of Minos*. London, 1928. II, *patr.* I, str. 371, fig. 206, f. 2.

¹²⁴) E. Gjerstad, *Studies*, str. 115.

¹²⁵) Takie zabytki z różnych czasów i kultur zestawia E. Grohne, Koppel-, itd. tab. 1—17.

gadnienia. Działać musiały tutaj jeszcze pobudki wewnętrzne, które stworzyły potrzebę wyrobu tego rodzaju naczyń. Tą stroną genezy naczyń pierścieniowatych zajmiemy się jeszcze. Takie tłumaczenie powstania ceramicznej formy pierścieniowatej wyjaśniałoby równocześnie, dlaczego najstarsze zabytki tego rodzaju mają taką skomplikowaną konstrukcję, jako wyroby pierścieniowate o kilku małych naczyniach na powierzchni (tab. III). W myśl naszego tłumaczenia moglibyśmy taką formę pierścieniowatą określić jako stadjum przejściowe pomiędzy naczyniami połączonymi i czystą formą pierścieniowatą, taką jak pojedyncze naczynia pierścieniowate. Raz stworzona forma pierścieniowata zaczyna się usamodzielniać, by ostatecznie rozpocząć byt własny, przechodząc przez różne przemiany typologiczne i ulegając oddziaływaniom innych rodzajów ceramiki.

Powstaje z kolei pytanie, w jakim celu były wyrabiane naczynia pierścieniowate. Nie ulega wątpliwości, że takie wyroby nie nadawały się zupełnie do przygotowywania, przechowywania lub spożywania jedła i napojów. Wł czasach nowożytnych znalazły one zastosowanie jako rodzaj flaszek polowych na różne napoje, lub jako ozdobne naczynia stołowe na wino, miód, wódkę itp. Nie było to jednak przeznaczenie pierwotne naczyń pierścieniowatych, do tego celu bowiem nie trzeba było aż tak wymyślnej i trudnej do wykonania formy ceramicznej. Było to dopiero wtórne zastosowanie praktyczne tego rodzaju wyrobów, a przeznaczenie pierwotne musiało być inne. Trudno się dowiedzieć czegokolwiek o praktycznym zastosowaniu takich naczyń ze źródeł historycznych, mimo że wyroby te występują bardzo licznie jeszcze w czasach historycznych. Pozostaje konieczność szukania wyjaśnienia zagadnienia użytkowości najstarszych naczyń pierścieniowatych na innej drodze.

Najstarsze naczynia pierścieniowate pojawiły się na Cyprze i w innych okolicach wschodniej części Morza Śródziemnego w połowie 3 tysiąclecia przed Nar. Chr. Już w najstarszej fazie występują obok pojedynczych naczyń pierścieniowatych poziomych także wyroby o podstawie pierścieniowatej i kilku różnych nasadkach na powierzchni. Na specjalną uwagę zasługuje przytem fakt, iż cypryjskie zabytki tego rodzaju pochodzą wyłącznie z grobów, w których także inne przystawki mają kształty osobliwe, w życiu powszednim nie spotykane. Np. z 9-tego grobu w Lidir-Ledrai na Cyprze znaleziono obok dwóch naczyń pierścieniowatych, dwa dwojaki i jeden trojak¹²⁶⁾. W 13-tym grobie tego samego cmentarzyska znaleziono obok dwóch zabytków pierścieniowatych z nasadkami na powierzchni, jedną głęboką misę ozdobioną na brzegu minjaturkami ptaków i naczyń, jeden puchar na wysokiej nóżce z podobnymi nasadkami na brzegu i zoomorficzny askos¹²⁷⁾. Ten osobliwy charakter grobowych podarków pozwala przypuszczać, że w tych wypadkach nie mamy do czynienia z grobami zwykłych śmiertelników. Dzięki studjom nad kulturami południowo-wschodnimi, a przede wszystkim nad kulturą egejską wiemy, że figurki ludzkie i pta-

¹²⁶⁾ Ohnefalsch-Richter, Kypros, tab. CLXX. g, d.

¹²⁷⁾ Tamże, tab. CLXX, 13 d, e.

się występujące w wielkich ilościach w tych zespołach, są atrybutami różnych bóstw lokalnych¹²⁸). Zatem prawdopodobnie także naczynia ozdobione na brzegach, czy powierzchni takimi figurkami posiadały wotywno-kultowy charakter. Prócz tego wiemy z całą pewnością, iż naczynia połączone oraz askosy miały obrzędowe znaczenie. Chociażby więc najstarsze wyroby pierścieniowate nie miały na powierzchni żadnych figurek o charakterze wotywnym, to znalezienie ich razem z innymi podarkami o charakterze kultowym, przemawiałoby za takimże określeniem ich charakteru. Groby, w których takie podarki występowały, zawierały być może zwłoki kapłanów, którym składano do grobu szereg przedmiotów, w jakimi mieli do czynienia za życia przy spełnianiu funkcji kapłańskich. Nie możemy tłumaczyć wyrobów pierścieniowatych jako zwykłych naczyń związanych z kultem zmarłych, w takim bowiem wypadku wyroby takie znajdowanoby przynajmniej w każdym bogatszym grobie, a tego dotychczas nie stwierdzono.

Kultowe wyroby pierścieniowate przedostały się około połowy 2 tysiąclecia przed Nar. Chr. na teren Palestyny. Pod względem stylistycznym uległy one pewnym zmianom. Nie występują one tutaj w grobach, jak na Cyprze, lecz pochodzą wyłącznie z warstw osadniczych (Bethsean, Gezer, Tell el Muteselim, Megiddo)¹²⁹). Prócz naczynek minjaturowych, figurek ptaków i owoców, umieszczano na ich powierzchni także rytonowe główki zwierzęce z małym otworem w pyszczku (tab. III, 1). Rodzaj nasadek umieszczanych na zabytkach fenickich wskazuje, że i na tym terenie miały one przeznaczenie kultowe. Nie możemy ich i w tym wypadku tłumaczyć jako kultowych podarków grobowych, na tym bowiem terenie występują one wyłącznie w osadach. Istnieje w najnowszej literaturze etnologicznej poważna próba tłumaczenia przeznaczenia tego rodzaju poziomych naczyń pierścieniowatych z nasadkami. Mam na myśli pracę E. Grohne, Die Koppel-, Ring- und Tüllengefäße, wspominaną już kilkakrotnie w pracy niniejszej, gdzie autor bardzo starannie i przekonywująco tłumaczy przeznaczenie tego rodzaju wyrobów. Pozwolę sobie podać w skrócie wywody tego autora.

Naczynia pierścieniowate ze stanowisk palestyńskich pochodzą z okresu około połowy 2 tysiąclecia przed Nar. Chr. Na ten sam czas przypada właśnie na tym terenie silne rozpowszechnienie kultu Adonisa (Hadad Rimmona), w którym wielką rolę odgrywało kultowe pielęgnowanie roślin i kwiatów. Pierwszy Gressman wypowiedział przypuszczenie, iż starofenickie naczynia pierścieniowate mogły być używane w tym kulcie jako podstawki na kwiaty, noszone na głowie podczas uroczystych procesyj¹³⁰). Kult Adonisa łączy się ze starobabilońskim kultem bogini Istar (Astarte) i jej oblubieńca Dumuzi (Tammuz). Ten ostatni był antropomorficznym symbolem płodności. Podanie głosiło między innymi, iż nieżywy Tammuz został obudzony przez skropienie wodą. Stąd prawdopodobnie powstał starofenicki zwyczaj kultowy zakła-

¹²⁸) K. Majewski, *Kultura aigajska*. Lwów 1933. str. 184 i 188.

¹²⁹) Reallexikon d. Vorgeschichte. t. X. str. 135.

¹³⁰) E. Grohne, *Ringgefäße*. Uwaga 1, na str. 70, — także Reallexikon d. Vorg. XIII, str. 172. Tammuz.

dania t. zw. „ogródków Adonisa“. Polegał on na zasiewaniu roślin w małych doniczkach, a nawet ułamkach naczyń i pilnem podlewaniu dopóki roślinki nie zeszyły. W ten sposób starano się niejako sprowokować naturę do nowego życia po śnie zimowym. Jest to obrządek podobieństwa (Analogiegebrauch) stosowany często u ludów pierwotnych aż do czasów najnowszych¹³¹⁾. W Palestynie utrzymał się on nawet wówczas, kiedy sam kult Adonisa zastąpiony został przez inne obrzędy religijno-kultowe. „Ogródki Adonisa“ zakładane były początkowo w zwyczajnych małych naczynkach, a nawet we wklęsłych ułamkach naczyń glinianych. Dopiero później zaczęto używać do tego celu specjalnie skonstruowanych naczyń połączonych wspólną podstawą pierścieniową, wewnątrz pustą. Taka forma ceramiczna nadawała się równocześnie do noszenia na głowie. Gdy pogodzimy się, iż forma pierścieniowata została nadana „ogródkom Adonisa“ celowo, musimy dopuścić bodaj teoretyczną możliwość, iż pierwsze niedoskonałe wyroby tego rodzaju składały się z masywnej pierścieniowatej podstawy i umieszczonych na niej naczynek. Dopiero później zaczęto stosować podstawę pustą w środku, co musimy uważać za poważne ulepszenie techniczne, zastosowane w celu równomiernego nawadniania roślin, znajdujących się w tych naczyniach. Niestety takich zabytków o masywnej podstawie pierścieniowatej dotychczas nie znamy. Poparciem przypuszczenia, iż takie „ogródki Adonisa“ były noszone na głowie, jest między innymi wielkość tego rodzaju wyrobów pierścieniowatych, odpowiadająca wielkości normalnej głowy ludzkiej.

Na powierzchni omawianych wyrobów pierścieniowatych z Palestyny umieszczano, obok minjaturowych naczyń, także figurki jabłek granatu, płaków oraz rodzaj małych rytonów. Wszystkie te figurki miały znaczenie symboliczne, były bowiem atrybutami różnych lokalnych bóstw fenickich. I tak np. jabłka granatu łączy Gressman (Voss. Zeitng. 1926, 10, 4) bezpośrednio z kultem Adonisa. Mianowicie wyjaśnia on, że rimmon znaczy w języku hebrajskim jabłko granatu, lecz równocześnie jest to nazwa lokalnego bóstwa w Megiddo, czczonego również w Damaszku. Zdaniem Gellinga (Reallex. d. Vorg. XIII, str. 173) znowuż Tammuz, Adonis i Hagad-Rimmon są różnymi imionami tego samego fenickiego zmartwychwstającego bóstwa. Gołębie, których figurki widzimy często na takich wyrobach pierścieniowatych były, jak wiemy, płakami poświęconymi bóstwom płodności (str. 77).

Okolo 1000 r. przed Nar. Chr. kult Adonisa-Astarty rozprzestrzenił się z Palestyny i Syrii przez Azję Mniejszą i Grecję dalej na zachód aż na teren italski (E. Meyer, Geschichte des Altertums. str. 669). Razem z kultem przeszły niewątpliwie także symbole oraz naczynia obrzędowe z tym kultem związane. Na terenie egipskim znowu zidentyfikowano kult Adonisa z kultem Ozirisa. Jednak z tego terenu nie znamy dotychczas zabytków pierścieniowatych z nasadkami na powierzchni. Należy zatem przypuszczać, iż obrzędy z nim związane natrafiły tutaj na miejscowe dawne zwyczaje, których nie zdołały wyprzeć. Wcześniej zjawia się kult Adonisa także na Cyprze, skąd przeszedł następnie w V w.

¹³¹⁾ W. Mannhardt, Antike Wald- und Feldkulte, str. 286 i nast.

przed Nar. Chr. do Grecji, gdzie został stwierdzony w Atenach (Prel-ler, Griechische Mythologie, I, str. 360).

W starożytnej ceramice greckiej występują obrzędowe naczynia, zwane „kernoī“, które są typologicznie spokrewnione z naczyniami pierścieniowatymi z nasadkami na powierzchni. Kernos jest to zazwyczaj rodzaj puharu na wysokiej nóżce, mający na brzegu, lub wokół niego szereg miniaturowych naczyń, ułożonych koncentrycznie. Do tych małych naczyń składano w czasie ceremonij obrzędowych różne zboża i płony, jak: miód, oliwę, wino, mleko, niemytą wełnę itp., a całość tak wypełnioną obnoszono na głowie podczas procesji. Podobne do kernosów greckich naczynia znamy z terenu italskiego oraz Krety, a w krajach naddunajskich pojawiają się takie wyroby w okresie halsztackim (C. Schuchhardt, Alteuropa, tab. XXXVII, 6). Prawdopodobnie wszędzie tam miały te naczynia zastosowanie obrzędowe.

W swoich wywodach Grohne posuwa się bardzo daleko twierdząc, że pierścieniowate naczynia z nasadkami na powierzchni są przewodnią formą ceramiczną dla kultu Adonisa tak, że tam gdzie występują tego rodzaju zabytki, możemy z pewnością przyjąć istnienie kultu Adonisa, lub jakiegoś pokrewnego bóstwa (str. 78). Jednym z ważnych dowodów na trafność łączenia wyrobów pierścieniowatych z kultem Adonisa, jest zdaniem E. Grohne, napis „ho pais kalos“ na jednym z zabytków tego rodzaju pochodzącym z Grecji. W tym wypadku tym pięknym młodzieńcem miałby być Adonis (str. 79).

Kult Adonisa przeniknął wszystkie kraje śródziemnomorskie i przeszedł w okresie cesarstwa rzymskiego wraz z innymi wędrownymi systemami religijnymi wschodu przez Alpy do Europy środkowej. Tymczasem zatraciła się pierwotna treść kultowa formy pierścieniowatej, a pozostało tylko niejasne wspomnienie o jakimś tajemniczym znaczeniu naczyń pierścieniowatych. Prawdopodobnie też pewne pozostałości wierzeń o stosunku Adonisa i Afrodyty wpłynęły na to, iż wyroby pierścieniowate bywały w kulturze rzymskiej używane na upominki dla ukochanych (str. 80). Naczynia pierścieniowate czasów historycznych łączy Grohne z obrzędami świętojańskimi, a ścisłym odpowiednikiem tychże miałyby być wieńce świętojańskie (str. 88). Potrójną ilość nasadek minjaturowych na tych wyrobach wyjaśnia on oddziaływaniem motywów trynitarycznych. Dla przykładu podaje, iż kaznodzieje niemieccy w średniowieczu posługiwali się często potrójną symboliką kwiatową w odniesieniu do Matki Boskiej. Porównywali Ją właśnie z łąką, na których kwitną fiołki, róże i lilje. (W. Wackernagel, Die Farben- und Blumensprache des Mittelalters. Kleine Schriften. I. str. 212 nn.). Naczynie pierścieniowate o sześciu minjaturkach na powierzchni pochodzące z Lipska, ozdobione herbami mieszczan na powierzchni, tłumaczy Grohne jako symbol wspólnoty towarzyskiej sześciu rodów mieszczańskich (str. 92).

Nie ze wszystkimi wywodami E. Grohne, streszczonymi pokrótce, możemy się zgodzić bez zastrzeżeń. Przedewszystkiem nasuwają się pewne wątpliwości co do chronologicznego porządku pojawienia się wyrobów pierścieniowatych w różnych krajach basenu Morza Śródziemnego. Wiemy, że wyroby pierścieniowate cypryjskie są datowane na po-

łową 3. tysiąclecia przed Nar. Chr., a zabytki palestyńskie pochodzą ze stanowisk datowanych dopiero na połowę 2. tysiąclecia przed Nar. Chr. Zatem jest rzeczą zupełnie jasną, iż pierścieniowate wyroby mogły przedostać się z Cypru na teren Palestyny, a nie odwrotnie, jak to przyjuje E. Grohne. Jest inna sprawa, że w Palestynie zostały one częściowo zmienione i następnie w tej nowej formie pojawiły się znowu na Cyprze, być może, już jako wpływy palestyńskie.

Przypuszczenie natomiast, iż wyroby pierścieniowate jako ulepszone „ogródki Adonisa“ obnoszone były w Palestynie podczas procesyj na głowie, posiada wiele cech prawdopodobieństwa. Na poparcie takiego wyjaśnienia zastosowania naczyń pierścieniowatych mógłbym ze swej strony przytoczyć jeszcze kilka wskazówek z kultury egejskiej. Jednym z takich dowodów byłby wieniec, wzgl. pierścień z kwiatami, przedstawiony na głowie królewicza kroczącego na czele procesji. Jest to znane malowidło ścienne z Knossos¹³²⁾. Być może, że ta ozdoba głowy jest właśnie rodzajem naczyńka pierścieniowatego z minjaturkami, w których umieszczono kwiaty. W podobny sposób moglibyśmy tłumaczyć ozdobę głowy figurki kobiecej z węzami, pochodzącej z tego samego stanowiska. Ma ona na głowie przykrycie w postaci pierścienia ozdobione nazewnątrz szeregiem okrągłych guzków; w tym wypadku nie widzimy jednak na pierścieniu nasadek ani kwiatów¹³³⁾. Podobną ozdobę, względnie przykrycie pierścieniowate widzimy na glinianej męskiej figurce z Mochlos, która jednak w tym wypadku nie posiada żadnych dodatków na powierzchni¹³⁴⁾. O ile dwa pierwsze przypadki wyglądają na ozdobne, być może nawet kultowe, przykrycia głowy, o tyle w wypadku trzecim mamy prawdopodobnie do czynienia ze zwykłą podkładką do noszenia naczyń¹³⁵⁾. Wobec powyższego można się zgodzić, że pierścieniowate naczynia z nasadkami na powierzchni występujące zwłaszcza na terenie palestyńskim były „ogródkami Adonisa“ noszonymi na głowie w czasie uroczystych procesyj. Nie możemy jednak w ten sposób tłumaczyć sposobu używania wszystkich poziomych wyrobów pierścieniowych. I tak nie można uważać za „ogródki Adonisa“ cypryjskich wyrobów pierścieniowatych przede wszystkim ze względu na wysokie nóżki umieszczone u podstawy (tab. III, 5). Także konstrukcja innych wyrobów pierścieniowatych, występujących przede wszystkim poza terenem palestyńskim, nie zawsze nadaje się do umieszczenia, względnie pielęgnowania kwiatów. Dla przykładu wspomnę o zabytku pierścieniowatym z Knossos, na którym wszystkie otwory są przykryte muszelkami¹²⁸⁾. Na niektórych znowu naczyniach pierścieniowatych występują rytonowe główki zwierzęce z otworem w pyszczku umieszczone poniżej linii minjaturowych nasadek, a zatem istniało niebezpieczeństwo, iż woda znajdująca się w takim naczyniu będzie wyciekała. Więc i takie wyroby nie nadawały się do użytku jako

¹³²⁾ H. Th. Bossert, Altkreta. Berlin 1921. tab. 74.

¹³³⁾ H. Bossert, Altkreta, Berlin 1923, str. 72.

¹³⁴⁾ Tamże, str. 76.

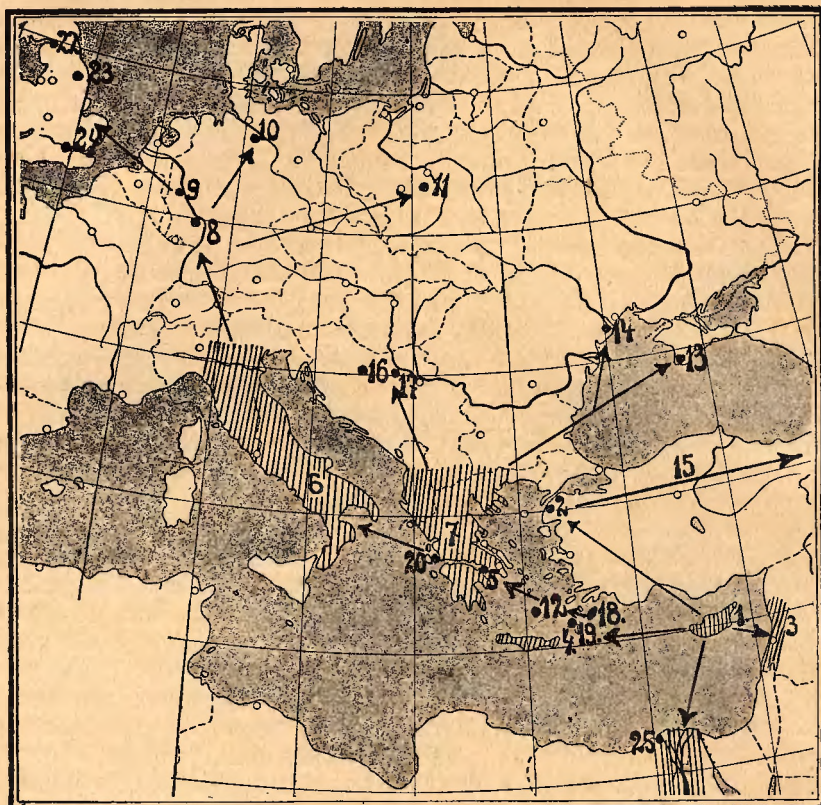
¹³⁵⁾ Por. figurkę brązową przedstawiającą kobietę niosącą naczynie na głowie. Bossert, Altkreta str. 103, ryc. 140, oraz reprodukcję zdjęcia kobiety nowoczesnej z naczyniem na głowie z Ragazza di Taormina na Sycylii w Paul Homel, Sicilien. Landschaft und Kunstdenkmäler. München 1926. tab. 124.

„ogródki Adonisa“. Tych parę przykładów wskazuje na to, iż już najstarsze poziome naczynia pierścieniowate miały prawdopodobnie różne zastosowanie. Część z nich, zwłaszcza wyroby palestyńskie i podobne do nich, możemy uznać za „ogródki Adonisa“ (tab. III, 1, 2, 4), inne, zwłaszcza zaopatrzone w wysokie nóżki, zgodnie z C. Watzingerem^{135 a)}, możnaby uważać za minjaturowe stoliki ofiarne, składane do grobów kapłanów. Zupełnie pojedyncze wyroby pierścieniowate bez nasadek, możnaby uważać za rodzaj obrzędowego przykrycia głowy, takiego jak to widzimy na głowie figurki kobiety z wężami, oraz głowy męskiej z Mochlos. Wyroby o rytonowych główkach zwierzęcych mogły mieć zastosowanie także jako rodzaj naczyń ablucyjnych. Bardzo trudno jest rozstrzygnąć ostatecznie kwestję zastosowania najstarszych wyrobów pierścieniowatych, nie ulega tylko wątpliwości, iż tego rodzaju zabytki miały pierwotnie znaczenie naczyń obrzędowych. Trudno również orzec, do jakiego celu służyły mniej skomplikowane pojedyncze naczynia pierścieniowate zarówno pionowe, jak i poziome. Znajdywano je zazwyczaj w grobach i koło świątyń, a fakt ten pozwala się domyślać, że i one pozostawały w jakimś związku z kultem zmarłych¹³⁶⁾. Wśród ceramiki czasów porzymskich nie znam żadnego naczynia pierścieniowatego, któreby pochodziło z grobu i to nasuwa przypuszczenie, iż właśnie w tym czasie obrzędowa treść tego rodzaju wyrobów zatrafiła się stopniowo.

Odpowiadając na pytanie, jaki był charakter wyrobów pierścieniowatych od czasów najdawniejszych, ustalamy, że wyroby takie posiadały pierwotnie znaczenie obrzędowe lub kultowe. Następnie przez długi czas miały one jeszcze charakter symboliczny, który przy naczyniach poziomych o trzech nasadkach utrzymał się do aż do czasów najnowszych. Pionowe i poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate zostały po raz ostatni znalezione w grobach zmarłych, więc o charakterze kultowym, na terenie greckich kolonij nad Morzem Czarnym w IV w. przed Nar. Chr. W czasach nowożytnych przeszły pionowe naczynia pierścieniowate do użytku praktycznego. Naskutek krzyżówki z płaskimi flaszkami glinianymi otrzymują one uszka do zawieszania i bywają używane jako flaszki połowe. Inne pionowe naczynia tego rodzaju otrzymują podstawkę i lejek i wchodzą do zespołów ceramiki użytkowej, jako ozdobne naczynia stołowe na napoje. Prawdopodobnie więc pierwotna treść kultowa naczyń pierścieniowatych ztracała się stopniowo w ciągu długich stuleci i być może, że jeszcze pierwsze pierścieniowate flaszki połowe używane były tylko do jakichś celów specjalnych. W czasach nowoczesnych, naczyń pierścieniowatych wszelkich odmian używano na napoje: wodę, wódkę, wino, miód itp. Obecnie naczynia tego rodzaju nie tylko utraciły zupełnie swą treść pierwotną, lecz ustępują wogóle miejsca innym, bardziej zrozumiałym i praktycznym wyrobom ceramicznym.

^{135 a)} Watzinger Karl, Denkmäler Palästinas. Leipzig 1933. str. 70.

¹³⁶⁾ Ohnefalsch-Richter, Kypros. tab. CLXX. 9. — H. Dragendorff, Theraische Graeber. Berlin 1903. str. 313. ryc. 501. — K. F. Kinch, Fouilles de Vroulia. Berlin 1914. str. 45—46. — Także naczynka pierścieniowate z kolonij greckich nad Morzem Czarnym pochodzą przeważnie z grobów.

Ryc. 1. Mapa rozprzestrzenienia naczyń pierścieniowatych od czasów najdawniejszych do okresu wędrówki ludów.

Zestawienie miejscowości:

1. Cypr I, II, III.*)	13. Chersonesos, Krym II, III.
2. Troja I, II.	14. Olbja II, III.
3. Palestyna I.	15. Kierunek do Mouci-Yeri. II.
4. Kreta I.	16. Donja Dolina II.
5. Korynt I, II.	17. Vučedol III.
6. Italja (staroetruskie i Bari) I, II.	18. Rodos III. (centrum).
7. Grecja I, II.	19. Thera III.
8. Friedberg, Hessen I.	20. Ithaka III.
9. Kolonja I, III.	21. Egina III.
10. Bretsch, pow. Osterburg I.	22. Carlisle I.
11. Wąchock, pow. Hża I.	23. York I.
12. Phylakopi na Melos II.	24. Londyn I.
	25. Aleksandrja i wogóle Egipt III.

*) Rzymskie cyfry po nazwie miejscowości oznaczają rodzaje naczyń pierścieniowatych:

I. Poziome naczynia pierścieniowate z nasadkami.

II. Poziome naczynia pierścieniowate pojedyncze.

III. Pionowe naczynia pierścieniowate.

Strzałki wskazują powiązania oraz kierunek ekspansji.

Zakreskowane są tereny, o których posiadamy wiadomości ogólne o występowaniu naczyń pierścieniowatych, wzgl. gdzie występują te naczynia w dużych ilościach.

Ryc. 2. Mapa rozprzestrzenienia naczyń pierścieniowatych od wędrówki ludów do czasów najnowszych.

Zestawienie miejscowości:

1. Spira (Speier) I.	8. Chersonesos, Krym III.
2. Hamburg I.	7. Karlsruhe I.
3. Trewir (Trier) I.	9. Westerwald III.
4. Wenecja I.	10. Nikopol III.
5. Lipsk I.	11. Carlisle I.
6. Frankfurt nad Menem I.	12. York I.
	13. Londyn I.

Zakreskowano tereny, na których naczynia pierścieniowate występują masowo we współczesnej ceramice ludowej. Nie zakreskowałem jednak półwyspu Bałkańskiego i Apenińskiego, gdzie prawdopodobnie także występują naczynia pierścieniowate.

Strzałki ciągłe wskazują powiązania z odpowiednimi ośrodkami czasów przed wędrówką ludów.

Strzałki przerywane wskazują powiązania nowoczesne.

D. ZESTAWIENIE WYNIKÓW.

Ceramiczne wyroby pierścieniowate pojawiły się najwcześniej na Cyprze. Już w połowie 3. tysiąclecia przed Nar. Chr. występują dwa najstarsze rodzaje takiej ceramiki: poziome wyroby pierścieniowate z nasadkami na powierzchni, oraz pojedyncze poziome naczynia pierścieniowate. W ciągu 2. tysiąclecia pojawiają się na tym samym terenie pionowe pojedyncze naczynia pierścieniowate. Jak wskazują na to dotychczasowe badania, wyspa Cypr była zatem kolebką ceramicznych wyrobów pierścieniowatych. Poziome naczynia pierścieniowate z trzema lub więcej nasadkami na powierzchni powstały prawdopodobnie wskutek krzyżówki, znanej w tych kulturach, pojedynczej podstawki pierścieniowatej z formą naczyń połączonych (dwojaków, trojaków itp.). W zastosowaniu do potrzeb kultowych powstają wyroby pierścieniowate, zaopatrzone na powierzchni w liczne nasadki o charakterze symbolicznym (tab. III). Na Cyprze występują one w postaci wyrobów zaopatrzonych w wysokie trzy, lub cztery nóżki, które można uznać za rodzaj miniaturowych stolików ofiarnych, składanych do grobów (tab. III, 5). Na terenie palestyńskim rozwijają się takie formy w specjalną odmianę „ogródków Adonisa“, bogato ozdobioną nasadkami symbolicznymi (tab. III, 1, 2). Tę odmianę fenicką spotykamy następnie znowu na Cyprze, jednak jest ona już znacznie późniejsza od starszej odmiany na nóżkach. Pozatem sporadycznie znajdujemy tę odmianę w krajach sąsiednich, mianowicie: na Krecie (tab. III, 4), w Grecji (Tanagra), oraz na terenie Italji, skąd znamy ją zarówno z zespołów etruskich, jak i późniejszych rzymskich (tab. III, 7). Za pośrednictwem kultury rzymskiej przedostały się te naczynia na wyspy brytyjskie, gdzie występują w okresie cesarstwa rzymskiego. Obok tej formy, o charakterze wybitnie kultowym, pojawia się równorzędnie odmiana pozioma z kilku, przeważnie trzema nasadkami na powierzchni. Znamy ją z Cypru (tab. II, 2), skąd przechodzi na wyspy Egejskie i do Azji Mniejszej (tab. II, 1) oraz na ląd grecki (tab. II, 3). Za pośrednictwem greckim dostała się ta forma do Italji i do prowincyj rzymskich (tab. II, 6), a stąd do zespołów środkowo-europejskich (tab. II, 4, 13) i na teren angielski (Londyn, Carlisle, York). W Niemczech przetrwały takie naczynia pierścieniowate do wczesnego i późnego średniowiecza (tab. II, 5, 7, 9), a nawet do czasów nowożytnych (tab. II, 8, 10, 12). Również i na innych terenach zachodnio-europejskich przetrwały te naczynia dość długo, jak świadczy naczynie pierścieniowate z Wenecji pochodzące z XVII w. po Nar. Chr. (tab. II, 11).

Poziome naczynia pierścieniowate z licznymi nasadkami na powierzchni rozprzestrzeniają się dzięki wpływom kultur śródziemnomorskich (egejskiej), a podchwyczone za pośrednictwem Grecji przez kulturę rzymską przedostają się, dzięki jej wpływom, na teren Europy zachodniej. Są to formy wybitnie obrzędowe, występujące w bardzo małych ilościach, które zastosowania praktycznego w nowoczesnych zespołach ludowych nie znalazły mimo, że występują aż do XIX w. po Nar. Chr.

Równocześnie z obrzędowymi naczyniami pierścieniowatymi pojawiły się na tym samym terenie (na Cyprze) poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate (tab. II, 11). Już na Cyprze dochodzą one do bardzo

wysokiego rozwoju formy i często przyjmują kształty zoomorficznych askosów pierścieniowatych (tab. I, 9). Wraz z prądem kultury cypryjskiej i innymi naczyniami pierścieniowatymi przeszły te wyroby na wybrzeże Azji Mniejszej (Troja, tab. I, 5) i sięgnęły wgląd kontynentu azjatyckiego (Mouci-Yeri, tab. I, 1). W kierunku zachodnim przedostały się one na wyspy i ląd grecki (tab. I, 2, 7, 8), gdzie powstały nawet specjalne pracownie takich form ceramicznych (Korynt, tab. I, 3). Wraz z kolonistami greckimi powędrowały one do kolonij nadczarnomorskich, jak i na teren italski, gdzie jednak występują tylko sporadycznie. Na terenie europejskim kończą pojedyncze poziome naczynia pierścieniowate swój stosunkowo krótki żywot wraz z osadnictwem greckim na północnych wybrzeżach Morza Czarnego. Jest rzeczą ciekawą, że podobne naczynia znamy z terenu amerykańskiego (tab. I, 6). Naskutek jednak braku odpowiedniej ilości materiału, trudno na podstawie zupełnie przypadkowych faktów budować jakieś domysły.

Poziome pojedyncze naczynia pierścieniowate pojawiły się na Cyprze. Rozpowszechniły się za pośrednictwem wpływów cypryjskich a potem greckich. W kulturze rzymskiej nie znalazły one szerszego zastosowania, a do czasów historycznych wogóle nie przetrwały.

Pionowe naczynia pierścieniowate pojawiły się znacznie później od poprzednich również w kulturach wschodniej części Morza Śródziemnego. Najstarsza odmiana tego rodzaju naczyń była zaopatrzona w jedno większe ucho (tab. IV, 1, 10). W XIII wieku przed Nar. Chr. występują takie naczynia przede wszystkim licznie na Rodosie, gdzie osiągnęły też szczyt doskonałości technicznej (tab. IV, 2, 4). Poza tym występują one także na innych wyspach Morza Śródziemnego: na Krecie, Therze itp. Stąd wcześniej przeszły na ląd grecki, a wraz z kolonistami do emporij nadczarnomorskich i italskich. Ze wschodniej części Morza Śródziemnego przedostały się także wyroby także do Egiptu, gdzie utrzymały się przez czas dłuższy jako balsamarja i upominki noworoczne. Jako szklane importy egipskie zostały przeniesione na teren prowincyj rzymskich i tutaj zostały podchwyczone przez miejscowy przemysł, nie wchodząc jednak jeszcze do praktycznego użytku (tab. VI, 5—7). Za pośrednictwem egejskim zaznajomiły się z takimi wyrobami pierścieniowatymi również naddunajskie kultury późno-neolityczne (tab. V, 1, 2), gdzie zostały one przekształcone w stylu lokalnej ceramiki. Na późnogreckich i późnorzymskich naczyniach pierścieniowatych kończy się pierwszy etap rozprzestrzenienia i rozwoju pionowych naczyń pierścieniowatych (ryc. 1).

Pionowe naczynia pierścieniowate czasów historycznych pozostają w niewątpliwej łączności typologicznej i terytorjalnej z przedhistorycznymi i starożytnymi zabytkami tego rodzaju. Powiązane to jest jednak narazie bardzo nisko, z tego bowiem przejściowego okresu posiadamy zaledwie dwa zabytki pierścieniowate. Jedno pochodzi z wczesnohistorycznej osady datowanej na XII w. po Nar. Chr. założonej na miejscu dawnej kolonii greckiej w Chersonesie na Krymie (tab. VI, 3). Drugie takie naczynie przedstawia minjatura rysunkowa na marginesie dzieła „Speculum iuris Wilhelmi Duranti“, zabytku pochodzącego z początku XIV w. po Nar. Chr. (1304 r.) — (tab. VI, 4). W XV i XVI wieku po-

jawiają się w nadreńskiej ceramice ozdobne dzbanki pierścieniowate, a w XVII wieku prochownice pierścieniowate z Nikopola nad Dnieprem, Cz Polski (tab. VIII, 10) i Finlandji. Te nieliczne, jak dotąd, zabytki są bardzo cennem potwierdzeniem ciągłości występowania formy pierścieniowatej zastosowanej zresztą, jak widzimy, do różnych celów.

Brak monografij, poświęconych zagadnieniom nowoczesnej ceramiki ludowej w Europie, nie pozwala narazie na dokładne ustalenie daty pojawienia się pierwszych naczyń pierścieniowatych w zespołach ludowych. Wiemy, że w XVIII w. wyroby takie występowały licznie zarówno na Ukrainie, w Jugosławji, na Węgrzech oraz w południowo-wschodniej Polsce. Forma tych wyrobów jest w tym czasie już tak opanowana, że śmiało możemy przesunąć datę ich pojawienia się co najmniej o jedno stulecie wstecz, zatem do początku wieku XVII. Prawdopodobnie więc wyroby pierścieniowate przetrwały na terenie zasięgu starożytnego do czasu, póki nie zostały podchwycone przez nowoczesne ludowe zespoły ceramiczne. Nie jest rzeczą wykluczoną, że pośredniczyć w tem mogły koczownicze plemiona turko-tatarskie, które na stepach nadczarnomorskich natknęły się niewątpliwie na pozostałości starożytnej cywilizacji greckiej. Prawdopodobnie w tym okresie dokonała się zmiana typologiczna naczyń pierścieniowatych zaopatrzonych w uchwyt na wyroby pierścieniowate zastosowane do wieszania.

Nowoczesne naczynia pierścieniowate występują w dwóch zasadniczych odmianach, różniących się między sobą. Jedną stanowią wybitnie ozdobne naczynia pierścieniowate, zaopatrzone w profilowaną podstawkę, a w górze w szyjkę, lejek boczny i duże ucho. Ta forma nawiązuje do greckich i śródziemnomorskich wyrobów przedhistorycznych, a została przekształcona częściowo pod wpływem zespołów orientalnych zalewających wówczas tereny Europy południowo-wschodniej. Odmiana ta występuje przedewszystkiem w Jugosławji i na Ukrainie, a jest znana również w Marokko (tab. V).

Drugą odmianą są pionowe naczynia pierścieniowate zastosowane do zawieszania. Ostateczną swą formę zawdzięczają te naczynia krzyżowce przedhistorycznego, względnie greckiego naczynka pierścieniowatego z płaską okrągłą flaszka połową. Obydwa te rodzaje naczyń glinianych występowały od najdawniejszych czasów razem, a krzyżówka nastąpiła dopiero wskutek potrzeby użycia naczyń pierścieniowatego jako rodzaju flaszki polowej do zawieszania. Tą najbardziej praktyczną formę pierścieniowatą znajdujemy przedewszystkiem u szczepów pasterskich południowej i południowo-środkowej Europy (Jugosławja, Węgry, Siedmiogród i Polska południowo-wschodnia, Huculi) — (tab. VII). W obrębie tej odmiany rozróżniamy osobno typ jugosłowiański z trzema nóżkami, lejkiem bocznym i z uszkami do zawieszania (tab. VII, 10, 11, 13) i drugi typ, występujący na Węgrzech, w Siedmiogrodzie i u Huculów, o smukłym pierścieniowatym brzuścu, zaopatrzonym w jedną szyjkę, cztery nóżki lub podstawkę oraz uszka do zawieszania (tab. VII, 1—9, 12; VI, 8—11). Różnice zachodzące pomiędzy temi lokalnymi odmianami omówiliśmy wyżej, z czego wynikało, iż wszystkie one tworzą właściwie jedną wielką grupę ceramiczną.

Na peryferjach zasięgu zwartego nowoczesnych naczyń pierścienio-

watych występują zdegenerowane częściowo formy pierścieniowate. Znamy takie wyroby z północnej Ukrainy (tab. VIII, 2), z Rosji środkowej (tab. V, 8, 9), z Podola wschodniego (tab. VIII, 7) i zachodniego (tab. VIII, 1, 4, 5), z okolicy Sambora (tab. VIII, 8), Pilzna (tab. VIII, 3) i Sokala w Polsce (tab. VIII, 8) i dalej ze Śląska, Moraw, krajów sudeckich, Austrii i Dalmacji. Do terenu zwartego występowania pionowych nowoczesnych naczyń pierścieniowatych należy zaliczyć nadto Grecję, Sycylię oraz Bretonję, o których posiadam jedynie niewystarczające informacje ustne.

Nowoczesne naczynia pierścieniowate zajmują zatem zwarte terytorjum w południowo-wschodniej Europie, a mianowicie: półwysep bałkański (Grecję, Jugosławję, część Bułgarii), Niż węgierski, Siedmiogród i północne zbocza Karpat w Polsce (Huculi). Prócz tego występują w górnym dorzeczu Bugu (Sokal) i na Podolu łącząc się z grupą ukraińską, a za jej pośrednictwem z grupą krymską. Większą część tego obszaru, za wyjątkiem południowych rubieży Europy (wybrzeży Morza Czarnego i Śródziemnego) zdobyły naczynia pierścieniowate dopiero w czasach nowożytnych (ryc. 2).

Pionowe naczynia pierścieniowate rozchodziły się ze swego ośrodka przedhistorycznego, który znajdował się we wschodniej części Morza Śródziemnego, za pośrednictwem wpływów kultury greckiej. W promieniu oddziaływań tej kultury znajdowały się także peryferyczne tereny występowania tego rodzaju wyrobów, jak Egipt i za jego pośrednictwem Afryka środkowa, gdzie do dnia dzisiejszego występują wyroby pierścieniowate w pobliżu górnego Nilu (Uelle). Poważną rolę odgrywały także prądy kultury rzymskiej, którym zawdzięczamy występowanie nowoczesnych naczyń pierścieniowatych na Sycylii oraz w Bretonji. W Europie wschodniej natomiast odrodzenie naczyń pierścieniowatych w czasach historycznych i nowożytnych nastąpiło dzięki kulturze tureckiej i szczepów koczowniczo pasterskich. Dzięki tym oddziaływaniom występują naczynia pierścieniowate do dnia dzisiejszego w Jugosławji, na Węgrzech, Siedmiogrodzie, Huculszczyźnie i Ukrainie. W tych ostatnich zespółach znalazły one zastosowanie praktyczne jako rodzaj flaszek polowych, względnie jako naczynia stołowe na napoje i dzięki temu utrzymały się aż do końca XIX w. w użyciu powszechnym. W czasach najnowszych utraciły naczynia pierścieniowate prawie wszędzie swe znaczenie użytkowe, a utrzymują się jedynie dzięki popieraniu i krzewieniu oryginalnego przemysłu ludowego.

Kończąc wywody niniejsze zwrócić muszę uwagę na nadzwyczajną wprost trwałość pierścieniowatej formy ceramicznej. Począwszy od połowy 3 tysiąclecia przed Nar. Chr. forma ta przetrwała aż do czasów najnowszych, ulegając w tym długim okresie, licznym przemianom formy i treści. Dziś jeszcze znajdujemy pierścieniowate formy ceramiczne na tych obszarach, gdzie pojawiły się one w czasach przedhistorycznych, że wspomnę tylko o Cyprze¹³⁷⁾, Grecji i północnych wybrzeżach Morza Czarnego. Pozatem znajdziemy naczynia pierścieniowate na tych terenach, gdzie kiedykolwiek dotarły wpływy kultury

¹³⁷⁾ Ohnefalsch-Richter, Kypros. tab. CL. 22 d.

greckiej i rzymskiej. Na tem miejscu pragnę ponadto stwierdzić, że forma pierścieniowata nie jest jedyną formą ceramiczną tak dziwnie konserwatywną i trwałą. Przy dokładnem przestudjowaniu materiału ceramicznego nowoczesnych zespołów ludowych Europy znajdziemy z pewnością trwałych i konserwatywnych form więcej, które są żywym dokumentem prastarych prądów kulturowych składających się na skomplikowaną strukturę nowoczesnych zespołów kulturowych.

RÉSUMÉ.

L'objet de l'étude ci-dessus est la question de l'origine, du développement et de l'envergure du domaine des vases en argile, dites en anneau, ou annulaires.

Dans la première partie j'ai groupé les matériaux en deux parts principales, soit les matériaux préhistoriques ainsi que historiques et les matériaux modernes. Les matériaux en question ont été disposés dans leurs groupes respectifs selon l'ordre chronologique.

La seconde partie de l'étude embrasse l'analyse du contenu de la première, en premier lieu l'analyse de la typologie et de la chronologie des vases annulaires. A la suite de cet examen on a pu reconnaître trois genres principaux de vases annulaires, soit: I. vases annulaires horizontaux simples (Tabl. I.); II. vases annulaires pourvus à leur surface de points saillants (Tabl. II et III); III. vases annulaires verticaux (Tabl. IV—VIII). Dans le premier de ces groupes on peut distinguer: 1. les vases tout simples (Tabl. I, 1—8, 10, 11) et 2. les vases zoomorphiques (Tabl. I, 9). A part ceci, ce groupe présente peu de différenciement dans ses types. Ce genre de vases apparaît au 3-me millénaire avant notre ère dans l'île de Chypre et n'a pas survécu à l'époque historique. Dans le second groupe on distingue: 1. des vases horizontaux aux points saillants qui forment des vases en miniature (Tabl. II.) et 2. des vases horizontaux aux points saillants à dessin figural (Tabl. III, 1—5, 7). Ce genre de produits annulaires apparaît dans la moitié du 3-me millénaire avant J. Chr. au Chypre et revient de temps en temps jusqu'à l'époque moderne. Au III-me groupe appartiennent: 1. les vases annulaires verticaux, pourvus d'une grande anse (Tabl. IV, V.), 2. les vases annulaires verticaux à suspendre (Tabl. VI, VII) et 3. d'autres formes de vases annulaires verticaux (Tabl. VIII). Les vases annulaires verticaux apparaissent au cours du 2-e millénaire avant J. Chr. sur les bords de la partie orientale de la Méditerranée et ont duré jusqu'à l'époque moderne. On les rencontre présentement sur le territoire de la Yougoslavie, où ils portent le nom de „bardače“ (Tabl. V, 1—4), en Ukraine dénommés „kumaneć“ (Tabl. V, 5—7, 12), en Hongrie et Transsylvanie des „kulacs“ (Tabl. VI, 8—11; VII, 1—6) et en Pologne du Sud chez les Houtzoules des „kołacz“ (Tabl. VII, 7—9, 12). A part cela, nous les rencontrons en Sicile, au Chypre, en Bretagne et au Maroc (Tabl. V, 10), mais, vu la quantité insignifiante ou le manque total du matériel provenant de ces dernières contrées, je ne décris pas ces vases d'une façon détaillée.

La troisième partie de mon étude a été consacrée à la question de la genèse et de l'usage pratique des vases annulaires. La forme caractéristique

des vases précités n'est pas due à aucune intention de créer un objet pratique, ni au désir d'imiter en argile les formes exécutées premièrement en une autre matière. La forme annulaire de cette céramique résulte probablement du croisement des vases combinés (triples, quadruples etc.) avec des soucoupes en argile qu'on glissait sous les vases à base ronde, ou bien avec des disques-appuis pour soutenir les vases portés sur la tête. Tant les vases combinés, que les disques-appuis, étaient connus aux ensembles des céramistes de la Méditerranée, chez lesquels apparurent pour la première fois ces vases annulaires en argile. Voulant répondre à la question à quoi pouvaient servir ces vases annulaires, on pourrait accepter plusieurs probabilités, dépendant de la forme et des usages locaux. Les vases annulaires horizontaux, aux points saillants formant dessin, avaient pu être employés en qualité des „Jardins d'Adonis“, portés sur la tête à l'occasion des processions solennelles (Palestine, Tabl. III, 1, 2, 4). Les produits semblables, reposant sur de minces pieds, peuvent être considérés comme des tables de sacrifice en miniature, déposés dans les tombes en qualité de cadeaux posthumes (Chypre, Tabl. III, 5). D'autres formes de vases à point saillants ont pu être aussi une forme spéciale de vases usités pour les ablutions (pièces en forme de rhyton, Tabl. III, 3). Les vases annulaires simples étaient aussi une céramique consacrée au culte (Table I, IV). La preuve en est en ce qu'on les trouvait souvent dans les tombeaux et près des temples, provenant d'une époque avancée de l'empire romain. Il paraît qu'au Moyen-Age les vases annulaires passèrent à l'usage quotidien et sont depuis ce temps-là usités soit comme des bouteilles annulaires emportées aux champs (en Yougoslavie, Hongrie, Transsylvanie, pays des Houtzoules, Tabl. VI, VII), soit comme des receptacles ornementés pour les boissons (Yougoslavie, Ukraine, Tabl. V.). Actuellement les ustensiles annulaires cessent d'être employés et ne subsistent que grâce aux efforts pour propager l'art populaire.

Les vases annulaires se propagent à partir des centres situés dans la partie Est de la Méditerranée, par l'entremise des influences des cultures: égée, grecque et romaine (Fig. 1.) et à l'époque historique se font aussi remarquer les influences des cultures orientales (vases annulaires à entonnoir). A la fin je désire faire remarquer l'extraordinaire permanence du produit céramique annulaire. Il a subsisté depuis la moitié du 3-me millénaire avant notre ère jusqu'à l'époque actuelle, subissant des modifications nombreuses tant par rapport à sa forme, qu'à sa destination. Nous rencontrons encore aujourd'hui des vases annulaires là, où ils ont apparu encore à l'époque préhistorique, ou bien là, où ils ont été entraînés grâce aux influences de la culture grecque et romaine (Fig. 2).

Sprostowanie.

Na mapce ryc. 1. zaznaczono mylnie (punkt 14) nad ujściem Dniestru Olbje, która leżała dalej ku wschodowi, u ujścia Bohu.